

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія **ПОЛІТИЧНІ НАУКИ**

Випуск **81**

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2018

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща).**

Статті збірника привінюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юри-
дичних наук; **Андрійко О. Ф.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних
наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України
(США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-
Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юри-
дичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних
наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – доктор юридичних наук;
Кулинич П. Ф. – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук;
Малишева Н. Р. – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних
наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук;
Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук;
Сіренко В. Ф. – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** –
доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат
юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політич-
них наук; **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 81 / Ін-т дер-
жави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2018.
232 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні
етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади,
актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага
пріділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне
отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

© Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України, 2018
© Видавництво «Юридична думка», 2018

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 323.1

І. О. КРЕСІНА
В. А. ЯВІР

ЕТНОКУЛЬТУРНА АВТОНОМІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИМ ПРЕТЕНЗІЯМ УГОРЩИНИ*

Досліджено етнополітичні та етнотериторіальні претензії Угорщини на підставі начебто незадовільного захисту прав угорської національної меншини в Україні, які стають приводом для конфліктів в україно-угорських відносинах. Доведено, що етнокультурна автономія має потенціал для нейтралізації цих вимог, оскільки є саме тим політико-правовим механізмом, який дозволить угорській національній меншині повною мірою зберігати свою етнокультурну самобутність і при цьому бути невід'ємною складовою української політичної нації. Вказано на необхідність популяризації етнокультурної автономії як безпечного для територіальної цілісності держави інституту задоволення прав національних меншин.

Ключові слова: етнокультурна автономія, дезінтеграція, національні меншини.

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

© ЯВІР Віра Анатоліївна — кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

* Стаття підготовлена в межах наукового проекту «Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна» за програмою «Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель»

Кресина И. А., Явир В. А. Этнокультурная автономия как механизм противодействия этнополитическим претензиям Венгрии

Исследованы этнополитические и этнотерриториальные претензии Венгрии на основании якобы неудовлетворительной защиты прав венгерского национального меньшинства в Украине, которые становятся поводом для конфликтов в украинно-венгерских отношениях. Доказано, что этнокультурная автономия имеет потенциал для нейтрализации этих требований, поскольку является именно тем политико-правовым механизмом, который позволит венгерскому национальному меньшинству в полной мере сохранять свою этнокультурную самобытность и при этом быть составляющей украинской политической нации. Указано на необходимость популяризации этнокультурной автономии как безопасного для территориальной целостности государства института обеспечения прав национальных меньшинств.

Ключевые слова: этнокультурная автономия, дезинтеграция, национальные меньшинства.

Kresina Iryna, Yavir Vira. Ethnocultural autonomy as a mechanism for counteracting ethnopolitical Hungarian claims

The article investigates Hungarian ethnopolitical and ethnoterritorial claims on the grounds of the seemingly unsatisfactory protection of the rights of the Hungarian national minority in Ukraine, which are the reason for conflicts in the Ukrainian-Hungarian relations. It has been demonstrated that ethnocultural autonomy has the potential to neutralize these requirements, since it is the very political and legal mechanism that will enable Hungarians national minority fully preserve their ethnocultural identity while being part of the Ukrainian political nation. The necessity of popularization of ethnocultural autonomy as safe for the territorial integrity institution of the national minorities' rights protection is pointed out.

Keywords: ethnocultural autonomy, disintegration, national minorities.

Останнім часом Україна дедалі частіше стає об'єктом етнополітичних претензій сусідньої держави — Угорщини, яка дуже активно захищає права угорської національної меншини в сусідніх державах. Мета статті полягає в аналізі угорських претензій до України та демонстрації потенціалу етнокультурної автономії як механізму захисту прав національних меншин, який дозволить блокувати такі претензії.

Угорщина вже давно вимагає від України розширення прав угорців та їх автономізації у межах Закарпатської області, підживлюючи дезинтеграційні настрої в середовищі угорської національної меншини. В середині 1990-х років держава проголосила, що несе відпові-

дальність за угорські спільноти за кордоном і збирається їх всіма способами захищати. Навіть тими, які суперечать принципам невтручання у внутрішні справи інших держав, збереження їх територіальної цілісності. Зокрема, прем'єр-міністр Угорщини зажадав надання українським угорцям автономії та подвійного громадянства. «Становище 200 тис. угорців за національністю, які живуть в Україні, надає цьому питанню особливої гостроти. Угорська громада там повинна отримати подвійне громадянство, всі права національної спільноти, а також вона має отримати можливість самоврядування — наголосив, виступаючи в угорському парламенті, В. Орбан¹ ще в середині 1990-х років. Тож метою Угорщини є формування угорської територіальної автономії в межах Закарпатської області, що є дезінтеграційною загрозою для України.

Етнічний склад населення Закарпаття переконливо свідчить на користь збереження територіальної цілісності України і не сприяє реалізації дезінтеграційних стратегій Угорщини. Згідно з даними перепису населення 2001 р., українці становлять більшість — 80,5 %, і хоча найбільшою національною меншиною є угорці — 12,1 %, вони не становлять більшості населення області. Об'єктивною підставою для запровадження угорської територіальної автономії може бути лише безперечне кількісне домінування національної меншини, чого в Україні не спостерігається. Однак ситуація ускладнюється тим, що, по-перше, дані перепису населення занадто застарілі й не відображають реальної картини етнонаціонального складу Закарпаття; по-друге, угорська національна меншина вирізняється компактним проживанням у містах регіону, політичною активністю та соціальною згуртованістю; по-третє, ця меншина спирається на потужну підтримку етнічної батьківщини, яка посилює політичний тиск на Україну, висувуючи державі етнополітичні та етнотериторіальні претензії, пов'язані із захистом прав угорців, що проживають в Україні.

2017 р. між Україною та Угорщиною виник конфлікт, оскільки Будапешт звинуватив Київ у порушенні мовних прав українських угорців. Конфлікт почався з того, що в контексті проведення освітньої реформи в Україні 5 вересня 2017 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про освіту», ст. 7 якого визна-

чає мовою освітнього процесу в закладах освіти України державну мову. Відмова від одномовної середньої освіти (лише мовами національних меншин) була продиктована тим, що представники національних меншин в місцях компактного проживання, в тому числі на Закарпатті, за результатами ЗНО багато років поспіль демонструють дуже низький рівень володіння державною мовою.

Одномовна освіта мовою національних меншин тривалий час слугувала підґрунтям для відцентрових тенденцій в Україні, позаяк представники національних меншин не інтегрувалися в українське суспільство через незнання державної мови і пов'язували свою освітню та професійну діяльність виключно з етнічною батьківщиною². Тому міністр закордонних справ України, спростовуючи закиди Будапешта, заявив, що позиція України полягає не в тому, щоб обмежити навчання мовами національних меншин, а в оволодінні представниками національних меншин державною мовою. «Інакше громадяни України, де розмовляють здебільшого угорською або румунською, не зможуть вступити до університету, не зможуть служити в армії або зайняти державну посаду.. І це також питання національної безпеки», — наголосив П. Клімкін³.

На нашу думку, незнання державної мови сприяє ізоляції національних меншин, їх орієнтації виключно на етнічні батьківщини, поширенню сепаратистських настроїв, що врешті може загрожувати територіальній цілісності України. Як зазначає В. Наконечний, «свідоме підвищення Будапештом градусу напруги, використання інформаційно-пропагандистських дій, провокування політико-дипломатичних скандалів, щоб максимально загострити ситуацію та примусити Київ піти на поступки в питанні гарантування угорській спільноті Закарпаття права навчання рідною мовою виступають ширмою і підґрунтям для більш серйозних речей — перегляду адміністративно-територіального устрою Закарпатської області України та утворення окремого угорського адміністративно-територіального автономного району з компактним проживанням угорців, який межує з Угорщиною, як проміжного завдання угорського іредентизму в Україні»⁴.

Угорщина використала питання освіти мовами національних меншин у середній школі України як привід для блокування всту-

пу України до НАТО і ЄС, всіляко перешкоджаючи євроатлантичній інтеграції України. Уряд Угорщини, вимагаючи непідписання Президентом України Закону «Про освіту», заявив про блокування всіх подальших рішень Європейського Союзу, спрямованих на зближення з Україною. Угорщина також пообіцяла ініціювати перегляд Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Будапешт заблокував роботу Комісії Україна-НАТО з питань оборони, навіть незважаючи на те, що 11 держав-членів НАТО висловили незгоду з діями Угорщини щодо блокування євроатлантичних ініціатив України через освітню реформу. «Угорщина зловживає принципом консенсусу і не мала б використовувати механізми Північноатлантичного Альянсу для тиску на Київ», — зазначається у листі 11 союзників до угорського уряду⁵. Однак такі дії свідчать про опосередковану мету Угорщини — домогтися збереження в Україні середньої освіти угорською мовою в комунальних закладах освіти, підтримуючи інтеграцію українців угорського походження в етнополітичний простір Угорщини.

Будапешт діє прямо через власну національну меншину, при цьому виявляючи турботу та інвестуючи у розвиток всього Закарпатського регіону. Так, нещодавно Угорщина передала Закарпатській області у вигляді гуманітарної допомоги партію рідкого хлору в умовах його гострого дефіциту в Україні для знезараження питної води. Дії сусідньої держави вказують на ознаки поступової інтеграції Закарпаття, створення привабливої перспективи отримання громадянства, вивчення угорської мови, налагодження зв'язків з Угорщиною.

Під час виступу з нагоди 20-ї річниці підписання Рамкової конвенції про захист національних меншин міністр закордонних справ Угорщини дорікнув Раді Європи, що вона більше переймається ситуацією з мігрантами, ніж закарпатськими угорцями, чії права начебто грубо порушуються в Україні⁶. Угорщина закликала направити місію ОБСЄ на Закарпаття після того, як у вікно будівлі обласного офісу організації закарпатських угорців в Ужгороді кинули «коктейль Молотова»⁷. Товариство угорців Закарпаття, на офіс якого було скоєно загалом два напади, після офіційної заяви Будапешта також закликала розгорнути в області постійну місію

ОБСЄ⁸. Однак в ОБСЄ, вивчивши ситуацію в регіоні, заявили, що ситуація на Закарпатті спокійна. Глава МЗС України також не побачив підстав для направлення спостерігачів у регіон, закликавши Російську Федерацію припинити російські провокації в області. П. Клімкін підозрює, що Росія причетна до нападів на угорську меншину, в такий спосіб провокуючи загострення україно-угорських відносин⁹. Ознаки співпраці між цими двома державами у посиленні етнополітичного тиску на Україну стали ще більш очевидними після того, як Будапешт виступив проти продовження санкцій проти Росії за окупацію територій України.

Про те, що завданням Угорщини є етнополітична інтеграція Закарпаття, свідчить також рішення про запровадження посади урядового уповноваженого, відповідального за розвиток Закарпаття. МЗС України зажадало пояснень від Будапешта і пообіцяло заборонити в'їзд цьому угорському чиновнику до України, оскільки до його компетенції віднесено частину суверенної території України і тому така посада сприймається як втручання у внутрішні справи. «Жодні сепаратистські наміри не приховуються на задньому плані, метою є лише підтримка людей, які проживають на Закарпатті, незалежно від національності», — відповів на закиди призначений на цю посаду І. Грежа¹⁰. Угорщина посилається не лише на кількість представників угорської національної меншини в регіоні, а також на те, що Закарпаття належало до її складу в 1939–1944 рр. Українськими істориками цей період розглядається як угорська окупація Закарпаття. Україна та Угорщина зрештою домовилися про зміну назви урядового уповноваженого, відповідального за розвиток Закарпаття, однак Будапешт не виконав домовленостей на тлі нового загострення україно-угорських відносин, спровокованого незаконною видачею угорських паспортів населенню Закарпаття.

Слід зазначити, що Угорщина тривалий час проводить політику спрощеного надання українцям угорського походження свого громадянства (на 2017 р. українцям було видано понад 100 тис. угорських паспортів), незважаючи на те, що подвійне громадянство заборонене українським законодавством. Новий конфлікт між Будапештом і Києвом виник після оприлюднення в

ЗМІ відео, на якому в консульстві Угорщини в м. Берегове Закарпатської області громадянам України видають угорські паспорти. Під час отримання нового паспорта українці виголошують присягу на вірність Угорщині. «Присягаю, що вважаю Угорщину своєю батьківщиною. Буду вірним громадянином, захищатиму і служитиму Угорщині», — присягають українці угорського походження на тлі угорського прапора. При цьому угорський консул закликає їх приховувати від державних структур України факт отримання угорського громадянства¹¹. Згодом з'ясувалося, що навіть місцеві чиновники — депутати міськрад Закарпатської області мають угорське громадянство. Так, депутату Берегівської райради К. Беркі довелося скласти мандат після того, як під час перетину кордону в нього виявили угорський паспорт. Наразі правоохоронці розслідують факт видачі громадянам України паспортів Угорщини в Береговому. Прокуратура відкрила кримінальне провадження щодо умисного вчинення громадянами України діянь на шкоду суверенітету, державній та інформаційній безпеці країни, що вказує на наявність ознак кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України — державна зрада.

Міністр закордонних справ України, реагуючи на інцидент з видачею угорських паспортів, повідомив, що для України не є новиною інформація про надання угорського громадянства громадянам України угорськими дипломатичними представництвами на Закарпатті всупереч українському законодавству¹². Після того, як з'явилися відеодокази, Україна оголосила про позбавлення акредитації консула Угорщини. Будапешт розцінив висилку угорського консула з Берегово через відео з видачею паспортів як недружній акт з боку Києва. У відповідь глава МЗС Угорщини пригрозив ще більше сповільнити інтеграцію України до Європейського Союзу. П. Сійярто звинуватив Україну у продовженні утисків та спроб залякування закарпатських угорців¹³. Угорщина спростовує порушення українського законодавства фактом видачі угорських паспортів, апелюючи до того, що воно начебто не передбачає чіткої юридичної заборони мати паспорт іншої країни.

Будапешт аргументує свої дії тим, що 1) подвійне громадянство є поширеною європейською практикою; 2) українські угорці не користуються угорським паспортом в Україні, а лише за її межами, тож це ніяк не шкодить Україні. Радник міністра закордонних справ України Т. Качка підтвердив, що етнічні угорці Закарпаття, які отримують угорське громадянство, використовують їх переважно для вільного працевлаштування у країнах ЄС з важко доступними для українців ринками праці (у Франції, Німеччині), а не для міграції в Угорщину. Але головна загроза для України полягає не в тому, що угорське громадянство використовується для атериторіального об'єднання угорської нації, а в етнополітичній інтеграції етнічних угорців України в угорський простір, наслідком чого стає поступове дистанціювання Закарпаття від України.

Цим етнополітичним загрозам могло б запобігти використання Україною політико-правового механізму задоволення прав національних меншин — етнокультурної автономії. Всі національні меншини України мають гарантоване законодавством право на національно-культурну автономію, яка найкраще відповідатиме задоволенню їх мовних та етнокультурних потреб і, на відміну від територіальної форми автономії, не несе дезінтеграційних ризиків для України. Однак ситуація суттєво ускладнюється тим, що інститут національно-культурної автономії, хоч і передбачений ст. 6 Закону України «Про національні меншини в Україні», не працює в практичній площині як політико-правовий механізм переспрямування територіальних вимог національних меншин в атериторіальні. Закон України «Про національні меншини в Україні» «гарантує національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству»¹⁴, — але не передбачає порядку її створення.

Національні меншини на практиці не можуть сформувати національно-культурну автономію через відсутність законодавчої бази, яка б передбачила відповідну процедуру. З цього можемо зробити висновок, що національні меншини України не можуть використати гарантоване законом право на національно-культурну автономію. Положення ст. 6 нормативно-правового акту потребують уточнення в спеціалізованому Законі України «Про національно-культурну автономію» або хоча б конкретизації в новій, розширеній редакції Закону України «Про національні меншини в Україні». А поки що екстериторіальна форма автономії не спрацьовує в етнополітичній системі України, й національні меншини не можуть скористатися нею для захисту своїх прав та збереження етнокультурної самотності¹⁵.

Як би парадоксально це не прозвучало, однак сучасне українське законодавство про національні меншини в окремих аспектах поступається демократичним спробам забезпечити реалізацію прав всіх національностей під час національно-визвольних змагань 1917–1918 років. Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вольности УНР) 1918 року містить цілий розділ (VII. Національні Союзи), присвячений інституту етнокультурної автономії, процедурі його формування та особливостям функціонування¹⁶. Однак українські законодавці не поспішають скористатися цією складовою досвіду українського державотворення, ігноруючи потенціал етнокультурної автономії як одного з найкращих світових механізмів задоволення етнокультурних та мовних потреб національних меншин. Такий підхід є хибним, бо саме етнокультурна автономія завдяки своїй атериторіальності дозволяє деполітизувати етнокультурну сферу, запобігти трансформації етнокультурних вимог національних меншин в політичні та територіальні¹⁷.

Тож частина положень Закону України «Про національні меншини в Україні» є декларативними: вони не працюють у сфері етнопонаціональних відносин і не можуть бути використані національними меншинами для забезпечення потреб етнокультурного розвитку. Це акумулює невдоволення в середовищі національних меншин, заохочує їх етнічні батьківщини до застосування етно-

політичного тиску та висунення етнотериторіальних претензій до України. Недієвість, неврегульованість окремих інститутів етнонаціональної політики, зокрема набуття статусу національної меншини, формування національно-культурної автономії сприяє політизації етнічності та виникненню дезінтеграційних тенденцій у середовищі національних меншин України.

Однак замість запровадження у практику етнонаціональних відносин етнокультурної автономії, окремі політики та чиновники пропонують взагалі вилучити цей дієвий інститут захисту прав національних меншин з українського законодавства, хибно отожднюючи атериторіальну етнокультурну автономію з територіальною. Зокрема, голова Закарпатської облдержадміністрації Г. Москаль, коментуючи явище так званої «угорської весни», що спостерігається нині за підтримки Угорщини на Закарпатті, заявив, що етнокультурна автономія начебто «формує асоціації у середовищі національних меншин, пов'язані з територіальною формою автономії, що загрожує сепаратизмом»¹⁸.

Це вказує на необхідність популяризації, висвітлення потенціалу етнокультурної автономії як безпечного для територіальної цілісності інституту задоволення прав національних меншин. Саме етнокультурна автономія може стримати дезінтеграційні етнополітичні претензії та тиск Угорщини, який чиниться на підставі начебто незадовільного захисту прав угорців в Україні. Не випадково, коментуючи видачу угорських паспортів, міністр закордонних справ України заявив, що за будь-якого розвитку подій Київ продовжить працювати над тим, щоб громадяни угорського походження, зберігаючи культурну самобутність, відчували себе частиною українського суспільства, незважаючи на те, що угорська сторона стверджує зворотне. Етнокультурна автономія є саме тим механізмом, який дозволить угорцям зберігати свою етнокультурну самобутність повною мірою і при цьому бути складовою української політичної нації.

1. *Угорщина* має намір легально відібрати Закарпаття // Волинські новини. URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/uhorshchyna-planuye-lehalno-vidibraty-zakarpattia-infohrafika/>. 2. *Явір В. А.* Освіта мовами націо-

нальних меншин в Україні: дезінтеграційні виклики // S.P.A.C.E. 2017. Вип. 7. С. 32. **3. П. Клімкін** щодо претензій Угорщини: Закон про освіту нікого не обмежує // Європейська правда. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/29/7071661/>. **4. Наконечний В. С.** Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 106. **5. Gábor László Z., László A.** NATO-érdekeket sértünk // Magyar Nemzet. URL: <https://mno.hu/kulfold/nato-erdekeket-sertunk-2432077>. **6. Hungary** calls on Council of Europe to take protection of European minorities seriously // Ministry of Foreign Affairs and Trade. URL: <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/hungary-calls-on-council-of-europe-to-take-protection-of-european-minorities-seriously>. **7. Угорщина** наполягає на місії ОБСЄ на Закарпатті // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/5/7077105/>. **8. Az ukrán** hatóságoknak garantálniuk kell a kárpátjai magyarok biztonságát // Külgazdasági és Külügyminisztérium. URL: <http://www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/az-ukran-hatosagoknak-garantalniuk-kell-a-karpatjai-magyarok-biztonsagat>. **9. Клімкін:** Росія фактично веде третю світову війну // BBC Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43412789>. **10. Угорський** уповноважений по Закарпаттю не зрозумів обурення Києва щодо свого призначення // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/3/7085210/>. **11. У Береговому** українцям видають угорські паспорти під присягу та шампанське // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2541093-u-beregovomu-ukraincam-vidaut-ugorski-pasporti-pid-klatvu-ta-sampranske.html>. **12. МЗС** визначив відповідь на роздачу угорських паспортів. URL: <https://www.facebook.com/pavloklimkin.ua/videos/2226598417576985/>. **13. Government** condemns attempts to intimidate Transcarpathian Hungarians // Ministry of Foreign Affairs and Trade. URL: <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/government-condemns-attempts-to-intimidate-transcarpathian-hungarians>. **14. Про національні** меншини в Україні: Закон України // ВВР України. 1992. Ст 36. Ст. 529. **15. Онищенко К. О.** Спроби вдосконалення правової бази національно-культурної автономії в українському законодавстві: 36. матер. IX міжнар. конф. Київ. 2008. Вип. 9. С. 210. **16. Статут** про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки (Конституція Української Народної Республіки) // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. Київ, Вид-во «Юридична думка», 2011. С. 41–49. **17. Кресіна І. О.** Статус національних меншин як фактор етнокультурного розколу України // Держава і право. 2013. Вип. 59. С. 457. **18. Москваль:** На Закарпатті ФСБ як радіація. Ми їх не бачимо, а вони тут // Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/03/26/7175785/>.

Kresina Iryna, Yavir Vira. Ethnocultural autonomy as a mechanism for counteracting ethnopolitical Hungarian claims

Recently, Ukraine has increasingly become the subject of ethnopolitical claims of a neighboring state — Hungary, which is very active in protecting the rights of the Hungarian national minority in neighboring states. The purpose of the article is to analyze Hungarian claims to Ukraine and demonstrate the potential of ethnocultural autonomy as a mechanism for protecting the rights of national minorities, which will block such claims.

The article investigates Hungarian ethnopolitical and ethnoterritorial claims on the grounds of the seemingly unsatisfactory protection of the rights of the Hungarian national minority in Ukraine, which are the reason for conflicts in the Ukrainian-Hungarian relations. It has been demonstrated that ethnocultural autonomy has the potential to neutralize these requirements, since it is the very political and legal mechanism that will enable Hungarians to fully preserve their ethnocultural identity while being part of the Ukrainian political nation. The necessity of popularization of ethnocultural autonomy as safe for the territorial integrity institution of the national minorities' rights protection is pointed out.

Hungary has long been demanding Ukraine to extend the rights of Hungarians and their autonomy within the Transcarpathian region, fostering disintegration intentions of the Hungarian national minority. In the mid-1990s, the state proclaimed that it was responsible for the Hungarian community abroad and intends to defend them in all ways. Even in those which contradict the principles of non-interference in the internal affairs of other states, the preservation of their territorial integrity.

The objective reason for the introduction of Hungarian territorial autonomy can only be the unquestionable under domination of the national minority circumstances, which is not observed in Ukraine. However, the situation is complicated by the fact that, firstly, the data of the population census are too outdated and do not reflect the real picture of the ethnonational composition of Transcarpathia; secondly, the Hungarian national minority is characterized by compact residence in the cities of the region, political activity and social cohesion; thirdly, this minority relies on the strong support of the ethnic homeland, which exacerbates political pressure on Ukraine, placing the country with ethnopolitical and ethnoterritorial claims related to the protection of the rights of Hungarians living in Ukraine.

Last year, a conflict arose between Ukraine and Hungary. Budapest accused Kyiv of violating the language rights of Ukrainian Hungarians. Hungary has used the issue of curtailing education in minority languages in the secondary school of Ukraine as a reason for blocking Ukraine's accession to NATO and the EU, hampering the Euro-Atlantic integration of Ukraine.

The decision on the introduction of the post of government official responsible for the development of Transcarpathia also testifies to Hungary's task of ethnopolitical integration of Transcarpathia into Hungarian territory. The Ministry of Foreign

Affairs of Ukraine demanded explanations from Budapest and promised to ban the entry of this Hungarian official to Ukraine, since part of the sovereign territory of Ukraine was attributed to its competence and, therefore, this position is perceived as interference in internal affairs. It should be noted that Hungary has long been pursuing a policy of simplifying the granting of Ukrainian citizenship of Hungarian origin, despite the fact that dual citizenship is prohibited by Ukrainian law.

Keywords: ethnocultural autonomy, disintegration, national minorities.

УДК 342.7

С. В. ДУБОВА

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ПОТРЕБ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Проведено огляд українського нормативно-правового поля та ратифікованих Україною міжнародних нормативно-правових актів, що визначають культурні потреби національних меншин в Україні. Констатовано, що в українському законодавстві закріплені численні зобов'язання щодо забезпечення культурних потреб національних меншин, але ці зобов'язання не консолідовані, а в нормативно-правових документах визначення поняття «культурні потреби» відсутнє.

Ключові слова: культурні потреби, законодавство, національні меншини, громадяни, етнічна спільнота, самобутність, культура.

Дубова С. В. Нормативно-правовое обеспечение культурных потребностей национальных меньшин в Украине

Проведен обзор украинского нормативно-правового поля и ратифицированных Украиной международных нормативно-правовых актов, определяющих культурные потребности национальных меньшинств в Украине. Констатировано, что в украинском законодательстве закреплены многочисленные обязательства по обеспечению культурных потребностей национальных меньшинств, но эти обязательства не консолидированы, а в нормативно-правовых документах определение понятия «культурные потребности» отсутствует.

Ключевые слова: культурные потребности, законодательство, национальные меньшинны, граждане, этническое сообщество, самобытность, культура.

© ДУБОВА Світлана Володимирівна — кандидат історичних наук, головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень

Dubova Svitlana. Normative and legal support of cultural needs of national minorities in Ukraine

A review of the Ukrainian legal framework and international legal acts ratified by Ukraine that determine the cultural needs of national minorities in Ukraine are conducted. It is stated that the Ukrainian legislation provides for numerous obligations to ensure the cultural needs of national minorities, but these obligations are not consolidated, and in the normative legal documents definition of the concept «cultural needs» is absent.

Keywords: *cultural needs, legislation, national minorities, citizens, ethnic community, identity, culture.*

Належний захист життєвих інтересів та прав національних меншин (які захищені поряд з інтересами і правами більшості) є важливим тестом зрілості демократії у державі. О. І. Котляр особливо акцентує увагу на принципах рівності та недискримінації, що покладені в основу ефективного вирішення проблеми захисту національних меншин¹.

На сьогоднішній день як у вітчизняній, так і в міжнародній практиці відсутнє однозначне визначення базового поняття «*національна меншина*». Згідно Закону України «*Про національні меншини в Україні*»², до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Водночас знаний українських етнополітолог І. Ф. Курас дав наступне визначення поняттю: «*національна меншина* — це етнічна спільнота громадян держави, які не є українцями за походженням і які зберігають етнічну ідентичність і етнокультурну самобутність». Також дослідник зазначає, що «акцент на чисельності (менші за чисельністю, ніж українці) недоцільний внаслідок його очевидності»³.

На думку вітчизняного дослідника О. В. Картунова, «головними критеріями визначення національної меншини, слід вважати, не тільки і стільки чисельність, скільки її становище у «великому суспільстві». Національна меншина — це залежна, підлегла, субординована група»⁴. При цьому проект *Концепції державної етнонаціональної політики України* від 2 травня 2018 року пропо-

нує виходити як раз з показника чисельності, вказуючи це у самому понятті «національна меншина»: «чисельно менша за українську націю етнічна спільнота, що об'єднує громадян України неукраїнського етнічного походження, які мають власне державне утворення за межами Української держави, проживають тут не менш ніж сто років, характеризуються спільними етнічними, культурними, релігійними або мовними ознаками та історичною пам'яттю, що відрізняють їх від решти населення і виявляють бажання добровільно зберігати й розвивати свою етнокультурну ідентичність»⁵.

Такі групи традиційно мають політичні, економічні, культурні, інформаційні та інші потреби, захист яких забезпечується як українським, так і міжнародним законодавством.

Варто відзначити, що поняття «*потреб*» в загальному сенсі також є все ще дискусійним і не визначеним чітко на законодавчому рівні. В. І. Андріяш акцентує увагу на тому, що «у міжетнічному середовищі потреба виникає у зв'язку з існуючою або уявною несправедливістю у міжетнічних відносинах. Формування уявлення про етнонаціональну несправедливість залежить від розуміння національного інтересу та його усвідомлення. Неспроможність держави в деяких випадках вирішити національне питання, призводить до підвищеної уваги до національних та етнічних процесів, необхідності і пошуку можливих варіантів гармонізації етнонаціональних відносин, запобігання або ж подолання протиріч з метою недопущення їх переростання у конфлікт»⁶. О.І. Котляр, досліджуючи різні аспекти рівноправ'я потреб титульної нації та національних меншин пропонує під такими потребами розуміти «можливість використання рідної мови, збереження традицій, сповідання релігії, розвиток дошкільних закладів і національних шкіл, тобто наближення умов життя меншини до умов життя основного населення і рівність прав, свобод, обов'язків цих спільнот з титульним етносом»⁷.

Ефективність та повнота реалізації потреб національних меншин багато в чому обумовлюються тими зобов'язаннями, які взяла на себе держава і які вона виконує в межах своєї етнонаціональної політики. В Україні сформовано комплекс норматив-

но-правових документів різних рівнів (законів, підзаконних актів, окремих регіональних програм), які, з одного боку, визначають обсяг прав національних меншин (які захищає і підтримує українська держава), а з іншого — окреслюють ті кроки, які здійснюються для їх реалізації. Множина цих документів формує і коло питань, які відносяться до основ державної етнополітичної політики і потребують чіткої систематизації та контролю за їх реалізацією.

Ступінь розробленості проблеми. Українські дослідники здійснили значні наукові розвідки з різних аспектів проблеми етнополітики. Зокрема, роботи О. В. Картунова, І. Ф. Кураса, І. О. Кресіної, В. С. Крисаченко заклали основи теорії етнополітики в Україні, поняття «національна меншина» активно досліджувалось М. О. Туником. В. І. Андріяш акцентувала увагу на потребах етнічних меншин як основного етапу інституціоналізації етнічних процесів. О. І. Котляр досліджувала міжнародний досвід (передусім ФРН) вирішення проблеми забезпечення потреб національних меншин. Питання вдосконалення законодавства про національні меншини в Україні досліджував В. В. Лемак, а аналізом та порівнянням вітчизняного та міжнародного законодавства щодо правового регулювання захисту прав національних меншин займався В. В. Чумак. Дослідженням забезпечення прав національних меншин у контексті євроінтеграції займалась Л. І. Лойко. Праву на національно-культурну автономію присвячено наукові розвідки І. О. Кресіної, О. М. Бикова, Л. І. Лойко та інших.

При цьому в більшості робіт нормативно-правовий фактор, комплексний аналіз та огляд українського законодавства в цій сфері залишається малодослідженою тематикою.

Українська держава взяла на себе цілу низку як внутрішніх, так і зовнішніх зобов'язань щодо захисту прав національних меншин в Україні та розвитку їх культурної самобутності. Ці зобов'язання закріплені вже в *Конституції України*. Зокрема, стаття 10 «гарантує вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України». В статті 11 Конституції України⁸ закріплені зобов'язання щодо «сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і націо-

нальних меншин України». Стаття 53 «гарантує представникам національних меншин, відповідно до закону право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».

Крім того, відповідно до статті 119 «Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку ... а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин — також програм їх національно-культурного розвитку».

Стаття 1 *Декларації прав національностей України*⁹ (1991 р.) вказує, що «Українська держава гарантує всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права».

Згідно статті 4 Декларації, національним меншинам — громадянам України «гарантується право сповідувати свою релігію, використовувати свою національну символіку, відзначати свої національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів».

Стаття 6 «гарантує всім національностям право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва, об'єднання». Ці організації можуть «здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, проводити в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій». Крім того, «національні культурні центри і товариства, представники національних меншин мають право на вільні контакти із своєю історичною батьківщиною» (стаття 7).

Положення Декларації знайшли своє відображення безпосередньо в законах України. Зокрема, стаття 6 *Закону України «Про національні меншини в Україні»*¹⁰, гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: «користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних національних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповіду-

вання своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству». При цьому слід зазначити, що правовий статус національно-культурних автономій залишається в Україні невизначеним.

Стаття 10 *Закону України «Про культуру»*¹¹, зазначає, що громадяни України будь-якої національності мають право зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди, утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури та провадити будь-яку іншу діяльність у сфері культури, що не суперечить законодавству.

Згідно *Постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999р. «Про затвердження Комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року»*¹² національно-культурні товариства виступають провідниками відродження і розвитку мов, звичаїв, традицій, культурно-мистецьких надбань національних меншин. Разом з державними і науковими установами ці товариства багато роблять для вивчення історичної та культурної спадщини етнічних спільнот.

Також у 2001 році *Указом Президента України «Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств»* № 252/2001-рп від 21.09.2001 Кабінету Міністрів доручено «організацію всеукраїнського конкурсу «Кращі книжки — дітям України» за участю письменників — представників національних меншин України»¹³.

25 серпня 2015 року *Указом Президента* № 501/2015 було затверджено «*Національну стратегію у сфері прав людини*»¹⁴, а 23 листопада 2015 року своїм розпорядженням № 1393-р Кабінет Міністрів України затвердив «*План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року*»¹⁵.

На виконання «Плану дій...» було створено консультативно-дорадчий орган при Міністерстві культури України — «Рада етнонаціональних організацій України»¹⁶. Її основним завданням є розроблення обґрунтованих пропозицій щодо формування механізмів реалізації державної етнонаціональної політики Украї-

ни, спрямованої на забезпечення етнополітичної єдності та між-етнічної злагоди в суспільстві, збереження культурної, мовної самобутності української нації, національних меншин на основі забезпечення прав і свобод людини та громадянина¹⁷.

З метою задоволенню культурно-освітніх потреб національних меншин України Міністерством освіти і науки України ще в 2004 році було розроблено та затверджено *Типове положення про культурно-освітній центр національних меншин України*¹⁸.

«Основними завданнями Центру є:

- виховання громадянина України;
- вивчення рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства, писемної творчості;
- ознайомлення з культурною спадщиною, національними традиціями, звичаями, культурою та побутом свого народу;
- виховання патріотизму і любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей націй і народів».

Положення вказує, що «засновниками Центру можуть бути ... національно-культурні товариства, інші громадські організації національних меншин... Центр може відкриватися при громадських об'єднаннях національних меншин».

Відповідно до «Типового положення...»¹⁹ освіта в Центрі має наступні компоненти:

- рідна мова та література як невід'ємні складові національної культури;
- історія рідного краю;
- історія держави та права;
- основи національної культури.

Метою діяльності товариств стало згуртування представників національних меншин навколо спільних етнічних інтересів, національної ідентичності на засадах спільності мови, культурних традицій та історичної пам'яті²⁰.

Крім законів та інших нормативно-правових актів органів державної влади України частина зобов'язань держави у сфері забезпечення культурних потреб національних меншин викладені у низці міжнародних документів та двосторонніх договорів (підписаних та ратифікованих Україною).

Пункт 1 статті 5 *Рамкової конвенції про захист національних меншин*²¹ зазначає, що держава «зобов'язується створити необхідні умови для того, щоб особи, які належать до національних меншин, мали можливість зберігати та розвивати свою культуру, зберігати основні елементи своєї самобутності, зокрема релігію, мову, традиції та культурну спадщину». Пункт 1 статті 6 цієї ж Конвенції вказує, що держава «заохочує атмосферу терпимості та міжкультурного діалогу і вживає ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їхньої території, незалежно від їхньої етнічної, культурної, мовної або релігійної самобутності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації».

Стаття 12 зазначає, що держава, у разі необхідності, «вживає заходів у галузях освіти та наукових досліджень з метою сприяння вивченню культури, історії, мови та релігії своїх національних меншин та більшості населення». У зв'язку з цим, держава «забезпечує належні можливості для підготовки вчителів і доступу до учбових посібників та сприяє контактам між учнями та вчителями, які належать до інших громад», а також «зобов'язується створити національним меншинам рівні можливості для доступу до освіти всіх рівнів». У статті 13 зазначено, що «національні меншини мають право створювати свої власні приватні освітні та учбові заклади та керувати ними».

Згідно статті 14, держава зобов'язується «визнати за кожною особою, яка належить до національних меншин, право вивчати мову своєї меншини. У місцевостях, де традиційно проживають особи, які належать до національних меншин, або де вони складають значну частину населення, у разі достатньої необхідності, держава намагається забезпечити, по можливості та в рамках своїх освітніх систем, національним меншинам, належні умови для викладання мови відповідної меншини або навчання цією мовою». Крім того, держава «створює необхідні умови для ефективною участі осіб, які належать до національних меншин, у культурному, соціальному та економічному житті та у державних справах, зокрема тих, які їх стосуються» (стаття 15).

У 2003 році була ратифікована (набула чинності в 2006 році) *Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин*²². В Хартії викладено зобов'язання держав-членів Ради Європи стосовно «розвитку та підтримки регіональної мови у наступних галузях: освіта, судова влада, адміністративні органи та публічні послуги, засоби масової інформації, культурна діяльність та економічне і соціальне життя». Відповідно до статті 12 Хартії Україна має*:

— Заохочувати доступ до творів, що створюються мовами меншин.

— Сприяти, з одного боку, перекладу іноземних джерел мовами меншин, а з іншого — сприяти перекладу творів меншин на іноземні мови.

— Поширювати інформацію про регіональні мови та мови меншин під час культурних заходів.

— Залучати носіїв регіональних мов або мов національних меншин до планування та здійснення культурної діяльності.

— Здійснювати заходи для збору та збереження творів, що створюються регіональними мовами та інше.

Згідно статті 119 Конституції України місцеві органи влади мають забезпечувати виконання програм національно-культурного розвитку корінних народів і національних меншин²³.

Таким чином, можна констатувати, що в українському законодавстві закріплені численні зобов'язання щодо забезпечення культурних потреб національних меншин. Вони стосуються переліком: мови, релігії, традицій (національні свята, обряди, звичаї), національної символіки, створенню та функціонуванню культурних центрів та товариств, літератури, ЗМІ, освіти.

Варто відмітити, що ці зобов'язання держави в сфері забезпечення культурних потреб національних меншин не консолідовані, а в нормативно-правових документах визначення поняття «культурні потреби» відсутнє (а також вичерпного переліку його складових). Водночас аналіз нормативно-правових актів загалом

* Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» до статті 12 (Культурна діяльність та засоби її здійснення) застосовуються лише такі підпункти «а», «b», «с», «d», «f», «g» пункту 1 та пункти 2 і 3. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

дозволяє визначити коло сфер, через які реалізуються культурні потреби. Це, зокрема:

- мова;
- релігія;
- традиції (національні свята, обряди, звичаї);
- національна символіка;
- культурні центри та товариства;
- література;
- ЗМІ;
- освіта.

1. *Котляр О. І.* Імплементация норм міжнародного права щодо захисту національних меншин у внутрішнє законодавство ФРН: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Ін-т законодавства ВР України. Київ, 2011. 19 с.

2. *Про національні меншини в Україні:* Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

3. *Курас І. Ф.* Етнополітологія. Перші кроки становлення. Київ: Генеза, 2004. 736 с.

4. *Картунов О. В.* Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: навч. посіб. Київ: КРОК, 2007. С. 48.

5. *Проект Концепції державної етнонаціональної політики України*б URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/document/245363385/>

6. *Андріяш В.* Потреби етнічних меншин як основний етап інституціоналізації етнічних процесів // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України. Вип. 34. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. С. 111-119.

7. *Котляр О. І.* Цит. праця.

8. *Конституція України.* URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254_%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

9. *Декларація прав національностей України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1771-12>

10. *Про національні меншини в Україні:* Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

11. *Про культуру:* Закон України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

12. *Про затвердження комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року:* Постанова КМУ №299 від 01.03.1999. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/299-99-%D0%BF>

13. *Про заходи щодо підтримки діяльності національно-культурних товариств: Розпорядження Президента України.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/252/2001-%D1%80%D0%BF>

14. *Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини:* Указ Президента України №501/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>

15. *Про затвердження*

плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України №1393-р від 23.11.2015 р. <https://www.kmu.gov.ua/ua/pras/248740679> **16.** Інформація щодо виконання заходів, передбачених планом дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року... URL: <http://hro.org.ua/files/docs/1490199537.pdf> **17.** Рада етнонаціональних організацій України. URL: <http://www.radaspilnot.org.ua/rada-etnonacionalnix-organizacij-ukraini/> **18.** Типове положення про культурно-освітній центр національних меншин України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1352-04> **19.** Там само. **20.** Курас І. Ф. Цит. праця. С. 351. **21.** Рамкова конвенція про захист національних меншин. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_055 **22.** Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_014 **23.** Конституція України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

***Dubova Svitlana.* Normative and legal support of cultural needs of national minorities in Ukraine**

Proper protection of vital interests and rights of national minorities (which are protected along with interests and rights of the majority) is an important test of the maturity of the state for compliance with democratic norms. The effectiveness and completeness of the realization of the needs of national minorities is largely conditioned by the obligations assumed by the state and which it performs within the framework of its ethno-national policy.

In Ukraine, a complex of legal and regulatory documents of various levels (laws, regulations, separate regional programs) have been formed that, on the one hand, determine the scope of the rights of national minorities (which is protected and supported by the Ukrainian state), and, on the other, outline the steps that are taken for their realization. The set of these documents forms a series of issues that relate to the foundations of state ethno-national policy and require a clear systemization and control over their implementation.

At the same time, in today's Ukrainian and international practice, there is no unambiguous definition of the basic concept of «national minority». The Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine» refers to national minorities groups of Ukrainian citizens who are not Ukrainians by nationality, show a sense of national self-awareness and community with each other.

The purpose of the article is to conduct a review of the Ukrainian legal framework (including — international legal acts ratified by Ukraine) in order to formulate a list of key cultural needs of national minorities in Ukraine, as well as an analysis of those subordinate legal acts that provide their implementation.

We can state that the Ukrainian legislation provides for numerous obligations to ensure the cultural needs of national minorities. These obligations are reflected in two main groups of documents.

The first group is the national legislation and regulatory acts, which include: the Constitution of Ukraine, the Declaration of the rights of nationalities of Ukraine, the Law of Ukraine «On National Minorities in Ukraine», the Law of Ukraine «On Culture», the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of Integrated Development Measures cultures of national minorities of Ukraine for the period up to 2001 », the Decree of the President of Ukraine» On Measures to Support the Activities of National-Cultural Societies », the National Strategy on Human Rights and the Action Plan on Realization tion of the National Strategy on human rights for the period until 2020.

The second group is international documents. These include: the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities and European Charter for Regional or Minority Languages.

The analyzed documents provide the basis for formulating a basic list of cultural needs of national minorities that are de facto recognized by the Ukrainian state and therefore subject to their full support: language, religion, traditions (national holidays, ordinances, customs); national symbols, literature, media in the language of the national minority, education. At the same time, the Ukrainian state provides all the full potential of developing these needs within the framework of the creation and operation of cultural centers and associations of national minorities.

It is worth noting that these state obligations in the sphere of cultural needs of national minorities are not consolidated, and in the normative legal documents definition of «cultural needs» is absent (as well as an exhaustive list of its constituent parts).

Keywords: cultural needs, legislation, national minorities, citizens, ethnic community, identity, culture.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.2

І. О. КРЕСІНА
В. М. ТАРАСЮК

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЇНОЮ-АГРЕСРОМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Розглянуто значення інформаційних технологій у гібридній війні на прикладі протистояння між Росією та Україною, сферу їх застосування та інструментарій, а також чинники «ефективності» антиукраїнської пропаганди.

***Ключові слова:** інформаційні технології, гібридна війна, пропаганда.*

Кресина І. А., Тарасюк В. Н. Особенности применения страной-агрессором информационных технологий в гибридной войне

Рассмотрены значение информационных технологий в гибридной войне на примере противостояния между Россией и Украиной, область их применения и инструментарий, а также факторы «эффективности» антиукраинской пропаганды.

***Ключевые слова:** информационные технологии, гибридная война, пропаганда.*

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

© ТАРАСЮК Володимир Миколайович — аспірант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Kresina Iryna, Tarasjuk Volodymyr. Features of the use by the aggressor country of information technology in the hybrid war

The importance of information technologies in the hybrid war is considered on the example of the confrontation between Russia and Ukraine, the area of their application and tools, as well as the «effectiveness» factors of anti-Ukrainian propaganda.

Keywords: *information technologies, hybrid war, propaganda.*

Роль та функції інформаційних технологій у гібридній війні зводяться до маніпуляції масовою свідомістю й вчинення кібератак на об'єкти стратегічної інфраструктури противника. Під час інформаційної війни об'єктом інформаційних технологій є не лише громадянське суспільство і комп'ютерні мережі противника, а й широкі маси суб'єкта інформаційної агресії. Єдина відмінність полягає у відсутності кібератак на власні ресурси.

Інформаційні технології, як найефективніший засіб масової маніпуляції суспільною свідомістю, мають у своєму арсеналі величезний набір інструментів і методів, які врешті-решт зводяться до пропаганди й дезінформації з метою дискредитації, ескалації, дестабілізації й формування потрібних наративів у свідомості тих чи інших соціальних груп. Можна стверджувати, що негативний вплив інформаційних технологій зазвичай проявляється у найслабших місцях чи сферах суспільного життя, завдяки яким технології маніпулятивного впливу проникають у наше повсякдення, формуючи потрібні світоглядні та ціннісні пріоритети.

Спектр інформаційних технологій охоплює всі напрями діяльності, здатні впливати на формування свідомості людини й створення смислового інформаційного продукту. Однак кожен із цих шляхів має різні терміни реалізації поставлених цілей. Можливості літератури, мистецтва, театру та кіно застосовуються у більш тривалій перспективі, ніж можливості ЗМІ, соціальних медіа або протестних рухів. Радянська комуністична система, методи якої наразі використовує російська влада, була здатна навіть суверенну продукцію перетворити на засіб пропаганди.

До переліку найбільш популярних та ефективних інструментів інформаційних технологій, які застосовує проти України Російська Федерація, можна віднести:

– кінофільми — формують образи героїв, популяризують акторів, створюють ціннісні орієнтири та впливають на сприйняття тих чи інших історичних подій;

– телесеріали — «мильні опери», щоб утримати глядача перед екраном телевізора режисери наповнюють емоційним змістом, який, аналогічно кінофільмам, покликаний формувати світоглядні наративи протягом більш тривалого часу, ніж кінофільми; саме кіносеріальна продукція покликана підтримувати вогник ностальгії за «щасливим життям» у СРСР;

– передачі та новинні сюжети на ТБ — розбавлення хронік подій «джинсою» створює ілюзію об'єктивності телевізійних новин та передач, особливо серед глядачів, що виховувалися на радянських принципах пропаганди, де телебачення позиціонувалося як голос влади;

– пости у Facebook та на каналах Telegram, відеоматеріали на YouTube та Instagram — аудіо-візуальна інформація найбільш приваблива й легка для сприйняття широкому колу користувачів соціальних мереж, а авторитет лідерів думок, відсутність цензури та величезний неконтрольований потік інформації значно краще сприяють поширенню шейків, ніж, наприклад, засобами традиційних ЗМІ;

– політична реклама (на ТБ, в Інтернеті, зовнішня) — створення штучного переконання у популярності того чи іншого суб'єкта реклами: чим більше якогось обличчя/ТМ/слогана ми бачимо, тим більш упізнаваним вони стають;

– вірусні повідомлення в Інтернет месенджерах Viber/WhatsApp/Telegram/Messenger — один з найефективніших способів поширення паніки з огляду на те, що більшість користувачів сприймає месенджери як персональний інструмент комунікації, особистий інформаційний простір, незалежний від уряду чи ЗМІ;

– ефірні та Інтернет-радіопередачі — завдяки особливостям людської поведінки короткочасні новинні та рекламні повідомлення у проміжках між розважальним контентом краще закарбовуються у пам'яті слухача;

– вірусні SMS — аналогічно повідомленням у популярних месенджерах вони розраховані на старшу вікову категорію — людей, які не користуються засобами Інтернет-комунікації;

— анекдоти, чутки — належать до «голосу народу», розповсюджуються вербально, не мають авторства й сприймаються як загальноновизнані суспільні переконання та міркування;

— листівки, публікації у безкоштовних газетах та журналах, спрямовані на старшу вікову аудиторію, тих, хто не тільки дивиться, а й читає, особливо безкоштовну пресу;

— масові розсилки на адреси е-пошти — маркетинговий прийом поширення реклами застосовується й для розповсюдження «сенсаційної» інформації/дезінформації/фейкових повідомлень; зазвичай такі листи містять посилання на відео або інші джерела інформації; даний інструмент часто використовується для зараження комп'ютерної техніки різноманітними вірусами та шпигунськими програмами;

— розклеєні оголошення, розміщення плакатів та гасел на шляхопроводах/пересувних стендах/автомобілях, зазвичай застосовуються з метою психологічного тиску на об'єкт повідомлень; такі повідомлення є короткими, гострими й образливими;

— заклики й гасла під час футбольних матчів та концертів — т. зв. ультрас / футбольні фанати здатні популяризувати ті чи інші промови, особливо з огляду на онлайн-трансляцію подій, під час яких застосовуються вказані методи інформаційного впливу;

— створення й поширення карикатур — на зміну раніше відомому виданню «Перець» з'являються авторські карикатури, що розповсюджуються у соцмережах; даний вид «народного мистецтва» досить влучно в сатиричній формі відображає відомі вади тих чи інших публічних діячів;

— проведення тематичних публічних заходів (виставки, флешмоби, театральні мініатюри й постановки тощо) — належать до форм активності культурної інтелігенції, покликані приваблювати увагу ЗМІ, мають певний суспільно-виховний характер;

— прес-конференції, мітинги/пікети, заяви та звернення до правоохоронних органів, діяльність громадських організацій/політичних партій, депутатські звернення та запити — відрізняються суспільно-політичним спрямуванням, націлені на створення інформаційних приводів й привернення уваги органів державної влади;

– інші дії, спрямовані на створення інформаційних приводів та їх висвітлення у ЗМІ/соціальних медіа з метою формування суспільних наративів, реакцій, переконань тощо.

Схеми проведення інформаційних кампаній мають певні спільні риси:

1) планування операції, зокрема, визначення доцільності її здійснення, цілей, завдань, сил і засобів, цільової аудиторії впливу, прийомів і методів впливу на систему, соціально-політичні комунікації тощо;

2) створення інформаційної події, яку можна використати як привід для інформаційної операції (наприклад, несправедливість, насильство, акти святотатства тощо);

3) «розкрутка» інформаційного приводу або використання інформаційного приводу задля досягнення цілей операції (наприклад, посилення, формування або руйнування структур суспільно-політичних комунікацій);

4) маскуванню й «замітання» слідів, приховуванню інформації щодо замовника й організатора операції, «вихід із гри».

Зважаючи на ресурси загальнонаціональних медіахолдингів чи можливості фінансово-промислових груп та/або державних інститутів щодо застосування інформаційних технологій для досягнення власних політичних чи економічних цілей, дедалі більшого значення набуває російська інформаційна агресія з її потужною «машиною пропаганди», в арсеналі якої перебувають телебачення, радіо, преса, Інтернет-ресурси, соцмережі, кіно, театр тощо, покликані навіювати антицінності «русского мира» не тільки в Україні, а й в усьому світі.

Зловживання довірою до ЗМІ, які й досі залишають за собою статус четвертої влади, але вже не завдяки суспільно-політичному медіаторству й задоволенню запитів та інтересів суспільства, а завдяки виконанню функції провідника політичних сил та інтересів еліт є одним з найулюбленіших прийомів засобів кремлівської пропаганди.

До 2012 р. Кремль практикував гнучкий ідеологічний підхід, проникаючи всередину громадських рухів і соціальних груп для маніпуляції ними зсередини. За потреби він зловживав риторич-

кою груп, в які хотів внести сум'яття, доводячи їх до абсурду через пародіювання. При цьому сила кремлівської влади не в тому, що вона намагається переконати людей в істинності своїх слів, а в тому, що вона дає зрозуміти, що має право диктувати «істину», а відтак зміцнювати свою силу і вплив. Інформаційні технології, зокрема телебачення, відіграють ключову роль у цьому суспільстві чистого спектаклю, яке називають по-різному: від «ТВ-кратії» до «постмодерної диктатури»¹.

У російських медіа та в громадському дискурсі повністю стерлися кордони між фактом і вигадкою. Мета нової пропаганди полягає не в тому, щоб переконати людей чи схилити їх до потрібного погляду. Головне — тримати глядачів на гачку, збити їх з пантелику — тільки не готовність діяти. Теорії змови, що пронизують усі передачі на російських телеканалах, — ідеальний інструмент, аби досягнути цієї мети. Звичним явищем стало поширення неправдивих новин, які виводять концепцію пропаганди на новий рівень, подаючи неймовірну мішанину фактів, які у перекрученому вигляді творять нову реальність. Кремлівський «мікс» ТВ-кратії, розпливчастої ідеології та майже узаконеної корупції став успішною моделлю режиму В. Путіна вже наприкінці його першого президентського терміну².

Сучасні технологічні здобутки в інформаційно-комунікативній медіасфері спрямовані на опанування волею, розумом та емоціями людини. Дотримання цих стандартів глибини проникнення є гарантією конкурентоздатності та затребуваності ЗМІ на інформаційному ринку. Водночас цифровізація медіа стала початком нового етапу розвитку інформаційного суспільства, де перевага віддається візуалізації й інтерактивному отриманню даних. У процесі поширення ідеології «русского мира» Кремль усвідомив і протестував інформаційні технології маніпуляції масовою свідомістю спочатку на росіянах, згодом апробація методів емоційного впливу поширилася на сусідні країни. Основним флагманом російських технологій трансформації суспільної свідомості шляхом впливу на волю, розум та емоції людини є культурно-мистецьке середовище.

Репертуар київських театрів, незважаючи на спроби українського уряду обмежити кількість російськомовного контенту на

ТБ та радіо, навіть восени 2018 р., на четвертому році війни, наповнений виставами за творами класиків російської драматургії. Відповідно усі ці вистави подаються мовою оригіналу. Така ж ситуація склалася і у сфері реклами (особливо в Інтернеті та соцмережах), де оголошення зазвичай публікуються російською мовою. Україномовне книговидавництво суттєво поступається російському. Особливе місце тут займає дитяча література, у т. ч. дитячі аудіокниги.

Підтвердження цьому ми знаходимо у дослідженні Українського кризового медіа-центру (УКМЦ) щодо української риторики трьох топових російських телеканалів («Россия 1», «Первый канал» та НТВ) з 1 липня 2014 по 31 грудня 2017 р.³ Третина всіх новин цих каналів присвячена Україні, понад 90 % згадок про Україну — негативні, а головними об'єктами уваги російських ЗМІ є українські державні інституції, які російська пропаганда намагається дискредитувати та делегітимізувати. Дослідники УКМЦ розшифрували тексти головних випусків новин і ток-шоу на каналах «Россия 1», «Первый канал» та НТВ, а потім шляхом пошуку за ключовими словами виділили звітти висловлювання про Україну. Частка цих трьох телеканалів у Росії становить майже 40 % ринку, і всі вони підпорядковуються Кремлю: «Россия 1» знаходиться в прямій власності держави (холдинг ВДТРК), у «Первого канала» держава — мажоритарний акціонер, а НТВ належить холдингу «Газпром-медіа», у структурі власності якого через «Газпром» теж присутня держава. 33 % проаналізованих повідомлень в ефірі цих телеканалів стосувалися України. Причому в другому півріччі 2017 року з 10 новин лише одна була позитивна. Контент цих каналів несе загрозу й для української аудиторії, адже, згідно з дослідженнями, в тому числі й опитування КМІС 2018 року, половина українців висловилися проти заборони російського ТБ і соціальних мереж.

Ресурс StopFake, який займається розвінчуванням фейків російської пропаганди, також простежив усі ці наративи. З початку свого існування — з 2 березня 2014 року — StopFake спростувала понад 2 тисячі фейкових новин у російських медіа й проаналізувала, хто саме їх створює⁴. За чотири роки інформаційної війни

ця «екосистема» не зазнала суттєвих змін, у ній активні ті ж самі актори. Найбільш активними є російський державний телеканал «Звезда», а також сайти «РИА Новости» та «Украина.ru» (підрозділи державного медіахолдингу «Россия сегодня»). Останні два сайти мають за мету створювати враження українських медіа, на які посилатимуться російські. Для досягнення цілей російської пропаганди працюють і деякі ЗМІ, які знаходяться в Україні. Наприклад, «Новостное агентство Харьков» є частиною «фабрики тролів» у Санкт-Петербурзі НАДО, інтернет-видання «Обозреватель» та «РИА Новости Украина». StopFake виділив 18 основних наративів російської пропаганди. Окрім уже названих УКМЦ, додали меседжі про територіальні претензії від сусідів України й повідомлення про авіакатастрофу літака МН17»⁵.

Основним напрямом гібридної війни Росії проти України є інформаційна сфера, про що свідчать результати опитування експертів (опитування проводилося Центром глобалістики «Стратегія XXI» у період з 18 по 28 серпня 2017 року; в якому взяли участь 37 українських експертів), що було презентовано в серпні 2018 року на круглому столі «Україна та країни Східного партнерства у протидії гібридним загрозам заради суспільної безпеки» у Києві. Зокрема, практично усі опитані експерти (94,6 %) серед напрямів основного удару для ведення війни гібридного характеру РФ проти України назвали інформаційну сферу. Такі оцінки ще раз засвідчують, що гібридна війна Росії проти України спрямована не на військову сферу, її пріоритетний напрям – інформаційно-пропагандистський. Головним дієвим механізмом агресора з хаотизації України експерти назвали агентуру впливу в політичному та фінансово-економічному середовищі (78,4 %), а також проросійський олігархат (54,1 %), контрольовані Росією українські ЗМІ та агентуру ФСБ і ГРУ Росії (45,9 %). Найбільш ефективними у протидії російській пропаганді експерти назвали волонтерів і свідомих українців (48,6 %), неурядові організації та аналітичні центри (24,3 %)»⁶.

В аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень щодо російського мовлення як інструмента маніпулювання громадською думкою проаналізовано основні меха-

нізми, що застосовуються Росією у зовнішньому інформаційному просторі. «Специфікою інформаційної війни з боку РФ є потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на народи, окремі соціальні групи, конкретних осіб з метою зміни їх морально-етичних норм та цінностей, національної та релігійної самосвідомості, політичної орієнтації, а також їх ставлення до конкретних фактів, подій тощо»⁷.

Інформаційний фронт продовжує відігравати ключову роль у досягненні низки цілей, які поставило вище керівництво РФ: використовуючи складну соціально-економічну ситуацію в Україні, розколоти українське суспільство з метою подальшої відмови від процесу євроінтеграції; обґрунтувати законність анексії частини території суверенної держави, нехтуючи міжнародним правом; позбавити Україну підтримки цивілізованого світу шляхом розколу політичних еліт Європи та США; перенести увагу власних громадян з внутрішніх проблем на «зовнішнього ворога» та виправдати власні злочинні дії необхідністю боротьби із ним»⁸.

Окрім ключового елемента російського іномовлення — телеканалу Russia Today (RT), наприкінці 2014 року було додатково запущено Інтернет-портал «Sputnik», який використовує інформаційний потік телеканалу RT, що значно збільшує можливості доступу до інформації, яку створює та поширює RT. В євроатлантичному інформаційному просторі досить впевнено себе почувають і такі напівдержавні ЗМІ, як ВАН «Первый канал». Досить висока якість контенту, створеного у РФ, дає змогу утримувати широку аудиторію (близько 250 млн осіб) як у Німеччині⁹, США, Канаді, так і в Ізраїлі, Швеції, Фінляндії, Франції, Італії та Іспанії, особливо у країнах Балтії та Білорусі. Ще одним із каналів розповсюдження російського інформаційно-психологічного впливу є невеликі європейські ЗМІ місцевого значення, фінансовані проросійськи налаштованими та фінансово підживлюваними з Кремля політичними силами. Місцева преса та Інтернет-видання локального значення в багатьох регіонах Німеччини, Словаччини, Франції з-поміж повідомлень про події місцевого значення часто включають повідомлення, що транслюють точку зору противника на світові події.

Успіх російської антиукраїнської пропаганди у трансатлантичному інформаційному просторі можна пояснити такими чинниками. По-перше, російська пропаганда налаштована на конкретні історично сформовані групи з певним набором переконань та цінностей, що створюють підґрунтя для сприйняття ідей, які пропагує Москва. Зокрема, зводячи все до дискусії про геополітичне зіткнення США та Росії, росіяни намагаються виключити з дискусійних питань українців.

По-друге, з метою посилення інформаційно-пропагандистського тиску на західні країни керівництво РФ виділяє величезні технічні та фінансові ресурси, незважаючи на наростаючі економічні проблеми внаслідок санкцій проти РФ.

По-третє. Російські інформагенції вдало експлуатують ідею свободи слова та інформації для впровадження дезінформації в американське та європейське суспільство з метою не просто викликати довіру аудиторії або переконати її у власній правоті (на відміну від класичної публічної дипломатії), а, розповсюджуючи теорії змови та неправдиві чутки, викликати сумніви, розгубленість, відчуття зневіри. За словами Т. Снайдера, відомого американського історика, професора Єльського університету, «мета російської пропаганди в тому, щоб показати, що правди, по суті, не існує»¹⁰.

По-четверте, російські спецслужби вже тривалий час використовують наявні інформаційні ресурси ЗМІ РФ для проведення інформаційно-психологічних спецоперацій з метою маніпулювання суспільною свідомістю громадян як пострадянських країн, так і держав євроатлантичного простору. Основою російської непередбачуваності на інформаційному фронті є нехтування нормами етики, логіки, а подекуди здорового глузду, що унеможливує будь-який діалог, а відсутність відповіді подається російськими ЗМІ як перемога.

По-п'яте. Застосовуючи корупційні схеми, Росія активно використовує для своїх пропагандистських цілей спікерів, до думки яких прислухалось або прислухається суспільство (Німеччина — Г. Коль чи Г. Шрьодер; Франція — М. ле Пен тощо), а також активно залучає до творення позитивного іміджу Росії PR-агенції¹¹.

По-шосте, низька професійність журналістики в Україні призвела до ситуації, коли світові медіа значну частину інформації про війну в Україні отримують із російських джерел. Фахівцями-експертами, що коментують події у західних медіа, часто є «советологи» чи дослідники Росії, котрі насправді мало компетентні у питанні України.

По-сьоме. Російська пропаганда широко використовує будь-які дипломатичні можливості для донесення власних месиджів і підсилення інформаційного впливу, зокрема, заяви очільника МЗС РФ М. Лаврова та інших високопосадовців¹².

По-восьме. Ефективною маніпулятивною технологією масовою свідомістю громадян різних країн стала створена коштом російських олігархів, наближених до Кремля, так звана «Агенція інтернет-тролів»¹³.

Серед основних інструментів інформаційно-психологічних впливів РФ дослідники НІСД виділяють: викривлення фактів; публікація та тиражування фейкових фото- та відеоматеріалів; зображення, зроблені в інших військових умовах, кадри з художніх фільмів, що начебто є свідченнями «звірячого поведіння» української армії; уславлення політичного керівництва Кремля та військової могутності Росії; активне використання тези про те, що «розпад СРСР — геополітична катастрофа ХХ ст.» (активно застосовувалась у Грузії у 2008 р.); героїзація російських військових («вежливые люди»); активне використання тези про націоналістично (радикально) налаштоване, «фашизоване» українське суспільство, що є досить ефективним для західної аудиторії (звернення до проблеми відродження фашизму та антисемітизму історично залишаються особливо чутливими для європейського суспільства); використання образу дитини, що плаче, має істотний вплив на будь-яку аудиторію (російські ЗМІ весь час акцентують увагу на тому, що на Донбасі гинуть діти); особливо загрозливою є тенденція введення до дискусії у ЗМІ питання про можливість застосування Росією ядерної зброї, переведення дискусії у площину «буденності» тощо¹⁴.

Слід зазначити, що війна в Україні стала найбільш тривалою в Європі з часів Другої світової. «Це забута європейська війна, кон-

флікт, який за останні чотири роки відібрав понад 10 тисяч життів, третина з яких була мирними мешканцями. Найкривавіша війна в Європі з часів Балкан у 1990-х роках і найдовша за майже століття»¹⁵. Світове співтовариство визнає, що російська агресія проти України здійснюється не заради перемоги. Метою цієї гібридної війни є завдання якомога більших втрат Українській державі та нашим союзникам, а отже, час, за таких умов, розглядається Росією як «чим довше тим краще». Цей факт не повинен пригнічувати процес пошуку шляхів й створення механізмів унеможливлення агресії Кремля в Україні. Припинення війни й притягнення Росії до відповідальності є основною метою цивілізованого світу. Тож дослідження інформаційних методів та інструментів гібридної війни дасть можливість не тільки ефективно захищатися, а й у подальшому не допустити повторення виникнення подібної кризи.

Агресивна політика Кремля щодо України з часом посилюватиметься. Київ, як центр християнської віри Київської Русі, був, є і буде для російської влади ключовим об'єктом релігійної ідентичності, тож втрата контролю над офіційним Києвом сприймається В. Путіним, як втрата зв'язку із минулим. А з огляду на обсяги російського бізнесу в Україні, до цього слід додати фінансово-економічні та політичні чинники мотивації Москви.

Зміна політичної кон'юнктури й відкрита демонстрація реваншу проросійських сил напередодні виборів в Україні вчергове вказують на непримиримі спроби Кремля за будь-яку ціну здолати бажання українців розвиватися шляхом розбудови повноцінної європейської демократичної держави. Контроль медіасфери — придбання більшості новинних телеканалів (112, NewsOne, ZIK), захоплення політичної влади й формування більшості в українському парламенті є основними стратегічними цілями путінської Росії в сучасній Україні. Не змігши підкорити українців агресивними військовими засобами, Кремль не втрачає надії відновити status quo шляхом посилення політичного впливу т. зв. лідерів Південно-Східної України й спроб відновлення толерантності українців до Росії. Колишні прихильники Партії Регіонів за останні роки спромоглися не тільки покращити свій фінансовий

потенціал, а й зберегти впевнені позиції на політичній мапі нашої держави, що дало можливість окремим її членам уникнути юридичної відповідальності за злочини під час правління В. Януковича. Тож маніпулювання консенсусом й постійний пошук компромісів заблокував можливості пост революційної української влади нейтралізувати вплив проросійських фінансових і політичних сил в Україні.

Відновлення обороноздатності ЗСУ й незалежність Української церкви від російського православ'я є недостатніми кроками для ментального, культурного відокремлення українців від радянсько-російського минулого. Сфери культури, релігії, медіа, соцмереж й освіти все ще перебувають у коматозному стані перехідного процесу від пострадянських антицінностей «русского мира» до демократичних цінностей цивілізованого співтовариства. Незважаючи на багаторічну інформаційну агресію Росії, громадяни України досі не мають навичок критичного сприйняття інформації. Наше суспільство залишається неготовим й незброєним перед викликами сучасних інформаційних війн. Основні зусилля політична еліта спрямовує на власне самозбереження, не дбаючи при цьому про розвиток якісного громадянського суспільства, здатного протидіяти ворогові.

З огляду на актуальність посилення ідеологічного впливу антицінностей «русского мира» на свідомість українців з метою формування проросійського мислення, особливо в період виборчої кампанії, неабиякого значення набуває інформаційно-оборонна сфера нашої держави. Вона повинна бути зосереджена на захисті національних ціннісних пріоритетів та протидії ворожому впливу руйнівної кремлівської ідеології. Досвід, який здобула Українська держава за роки гібридної війни з Росією, свідчить, що методи ідентифікації антиукраїнської пропаганди, механізми своєчасного виявлення джерел розповсюдження дезінформації й ефективне управління процесами інформаційної боротьби ще тривалий час будуть предметом політологічних і правових досліджень.

1. *Вайс М., Померанцев П.* Повелителі брехні: інформація, культура та гроші на службі Кремля // Критика. 2015. Лютий. URL: <https://krytyka.com/>

ua/articles/povelyteli-brekhni-informatsiya-kultura-ta-hroshi-na-sluzhbi-kremlya?page=2 2. Там само. 3. *Наративи* російської пропаганди про Україну та Європу. URL: <https://www.slideshare.net/UkraineCrisisMediaCenter/ss-98272101> 4. *Хто* створює фейкові новини: дослідження проекту StopFake. URL: <https://www.slideshare.net/UkraineCrisisMediaCenter/stopfake> 5. *На російському* ТБ існує шість основних наративів, спрямованих проти України — дослідження УКМЦ. URL: http://ms.detector.media/mediaprosvita/research/na_rosiyskomu_tb_ishue_shist_osnovnikh_narativiv_spryamovanih_proti_ukraini_doslidzhennya_ukmts/ (дата звернення: 12.09.2018). 6. *Експерти* назвали «больові точки» у гібридній війні. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2335659-eksperti-nazvali-bolovi-tocki-u-gibridnij-vijni-z-rosieiu.html> (дата звернення: 12.09.2018). 7. *Російське* іномовлення як інструмент маніпулювання громадською думкою у трансатлантичному просторі. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1834/> 8. Там само. 9. *Євросоюз* боротиметься з російською дезінформацією. URL: <http://dw.de/p/1EuIA> 10. *Тімоті* Снайдер: «Російська пропаганда працює не тільки проти України — вона працює і проти світу». URL: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/opinion/timoti-snaider/> 11. *Панов* А. Кто в США получает жалованье «от Путина»? URL: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2015/01/27/62806-kto-v-ssha-poluchaet-zhalovanie-171-ot-putina-187> 12. *Russian* parliament warns Europe's longstanding peace in jeopardy. URL: http://www.newsweek.com/russian-parliament-warns-europes-longstanding-peace-jeopardy-306751?piano_t=1 13. *Сошников* А. Столица политического троллинга. URL <http://www.mr7.ru/articles/112478/> 14. *Російське* іномовлення як інструмент маніпулювання громадською думкою у трансатлантичному просторі. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1834/> 15. *Financial Times*: Забута війна в Україні вже стала найдовшою з часів Другої світової. URL: <https://www.unian.ua/war/10252428-financial-times-zabuta-viyna-v-ukrajini-vzhe-stala-naydovshoyu-z-chasiv-drugoji-svitovoji.html>

Kresina Iryna, Tarasyuk Volodymyr. Features of the use of information technology in the hybrid war by the aggressor country

The importance of information technologies in the hybrid war is considered on the example of the confrontation between Russia and Ukraine, the area of their application and tools, as well as the effectiveness factors of anti-Ukrainian propaganda.

The most popular and effective tools of information technology used against Ukraine by the Russian Federation are: movies, television series, TV broadcasts, posts on Facebook and Telegram, political advertising, viral messages, live and Internet radio broadcasts, leaflets, publications in free newspapers and magazines, mass mailings to e-mail addresses, appeals and slogans during football matches and concerts, thematic public events, press conferences etc.

By 2012, the Kremlin practiced a flexible ideological approach, penetrating inside social movements and social groups to manipulate them from within. If necessary, it abused the rhetoric of groups in which it wanted to make a mess, bringing them to the point of absurdity through parody. At the same time, the strength of the Kremlin's power is not that it tries to convince people of the truth of its words, but that it makes it clear that it has the right to dictate the conditions of truth, and then strengthen its power and influence.

Taking into account the urgency of strengthening the ideological influence of the anti-values of the «Russian world» on Ukrainian consciousness in order to form the necessary pro-Russian thinking, especially during the election campaign, the information and defense of the country of our state gains considerable importance. The key activities of which should be focused on the protection of national value priorities and countering the hostile float of destructive Kremlin ideology. The experience gained by the Ukrainian state during the years of the hybrid war with Russia shows that the methods of identifying anti-Ukrainian propaganda, the mechanisms for timely identification of the sources of misinformation and the effective management of information warfare will be the subject of research in the scientific, military and expert environment for a long time.

Keywords: information technologies, hybrid war, propaganda, media, Internet.

УДК 32:316.646.32 (477)

І. Б. КІЯНКА

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ТА ПОПУЛІЗМ У ХХІ СТОЛІТТІ: ПРИКЛАД США

Розглянуто проблематику популізму через призму публічної політики та виборів у США. Зростання популізму нині пояснюють руйнуванням ліберального консенсусу, яке почалося після закінчення холодної війни, із зростанням напруги між демократичним мажоритаризмом і ліберальним конституціоналізмом — двома головними підвалинами демократичних режимів. Посилення ролі популізму свідчить про поступову втрату привабливості ліберальних рішень у сфері політики, економіки та культури, а особливо в ланці ідеології. Світовий досвід свідчить, що популістський рух активізувався в періоди, коли країни пережили переломні етапи своєї історії. При різких соціально-економічних зрушеннях

© КІЯНКА Ірина Богданівна — доктор політичних наук, доцент кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

особливо тоді, коли ламалися старі засади, а нові ще не викреслювалися чітко і ясно, на політичну арену виходять популістські діячі. Заснований на буденному, безпосередньому сприйнятті навколишнього світу і його проблем спрощених уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки і стосунки громадського життя, популізм пропонує відповідно полегшені, частенько бунтарські шляхи виходу із складних ситуацій.

Ключові слова: популізм, публічна політика, вибори, виборча кампанія, політична ідеологія, політична програма.

Киянка И. Б. Публичная политика и популизм в XXI веке: пример США

Рассмотрена проблематика популизма через призму публичной политики и выборов в США. Рост популизма сейчас объясняют разрушением либерального консенсуса, которое началось после окончания холодной войны, с ростом напряжения между демократическим мажоритаризмом и либеральным конституционализмом — двумя главными основой демократических режимов. Усиление роли популизма свидетельствует о постепенной потере привлекательности либеральных решений в сфере политики, экономики и культуры, а особенно в звене идеологии. Мировой опыт свидетельствует, что популистское движение активизировалось в периоды, когда страны переживали переломные этапы своей истории. При резких социально-экономических сдвигах особенно тогда, когда ломались старые устои, а новые еще не вычеркивались четко и ясно, на политическую арену выходят популистские деятели. Основанный на обыденном, непосредственном восприятии окружающего мира и его проблем упрощенных представлениях о причинно-следственных связи и отношения общественной жизни, популизм предлагает соответственно облегченные, зачастую бунтарские пути выхода из сложных ситуаций.

Ключевые слова: популизм, публичная политика, выборы, избирательная кампания, политическая идеология, политическая программа.

Kiyanka Iryna. Public policy and populism in the XXI century: the case of the USA

The article deals with the problems of populism in the light of public policy and elections in the United States and France. The growth of populism now explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, with increasing tension between democratic majority and liberal constitutionalism — the two main pillars of democratic regimes. Strengthening the role of populism shows the gradual loss of the attractiveness of liberal solutions in the field of politics, economy and culture, especially in the link ideology. World experience shows that the populist movement intensified in periods when the country experienced a turning point in its history. In sharp socio-economic changes particularly when breaking the old principles and new ones have not clearly, the political arena out populist leaders. Based on everyday, direct perception of the world and its problems simplistic notions of cause and effect relationships and social life, according populism offers lightweight, often rebellious ways out of difficult situations.

Keywords: populism, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

Сьогодні, досить несподівано для більшості спостерігачів, популізм у США увійшов у фазу, аналогії якої навряд чи можна знайти в новітній американській історії. Дональд Трамп, політик, не пов'язаний з партійним істеблішментом, бізнесмен, почасти навіть людина зі світу шоу-бізнесу, використовуючи широкий арсенал популістських прийомів, зміг стати главою держави, використовуючи при цьому усі демократичні жести.

У популізмі втілюється т.зв. «парадокс демократії» — певне протиріччя («тертя») між складними демократичними інститутами та вимогами «справедливості», кращого життя для народу-суверену. В іншому аспекті можна вести мову про «інституційний парадокс популізму» — критикуючи існуючі політичні інститути та істеблішмент, популісти прагнуть їх використати і самим стати новою елітою¹.

Його кампанія, що велася під слоганом «Зробимо Америку знов великою», зосередилася навколо таких проблем, як нелегальна імміграція, виведення виробництва за межі США, а відтак скорочення робочих місць у самій Америці, величезний національний борг, боротьба з ісламським тероризмом. У дусі республіканських принципів, кандидат Трамп виступив за реформування податкової системи, у тому числі скорочення деяких податків, за скасування медичної реформи президента Б. Обами. Він також обстоював протекціоністські заходи щодо зовнішньої торгівлі, жорстко критикував НАФТА (угода про зону вільної торгівлі у Північній Америці), договір про Транстихоокеанське партнерство, СОТ, висунув ідею запровадження високих мит на китайський та мексиканський експорт. У ході кампанії Д. Трамп виступив за більше використання в американській енергетиці власних корисних копалин, зменшення залежності від імпорту нафти з Близького Сходу. Він висловлював скептичний погляд щодо антропогенної природи глобального потепління, говорив про можливість виходу США з Паризької кліматичної угоди (позицію щодо якої після обрання президентом дещо, як видається, пом'якшив).

Утім, що популістська політика все ж таки існує в США, вже немає заперечень. Вона зародилася в США в ХІХ, мала наслідки у ХХ та набрала обертів у ХХІ столітті. Цьому ж сприяла світова фінансова економічна криза кінця 2000-х — початку 2010-х рр. Проте варто згадати американського політика Г'ю Лонга (1893—1935), що мав намір брати участь у президентських перегонах 1936 року. Його звинувачували у популізмі. Лонг висловлювався за збільшення оподаткування багаті частини населення країни, великих приватних корпорацій. При цьому ж у 1932 році активно підтримав на виборах Рузвельта і його програму «Новий курс». Згодом програма мала інший характер і Лонг обвинуватив Рузвельта у зраді інтересів простих виборців і саме тоді була висунута ідея про розподіл багатства².

Саме у 1930-х роках вже політики задумували про нові соціальні гарантії та програми, які спочатку вважались не реальними та популістськими. Навчання і освіта має бути безкоштовною, забезпечення безкоштовними підручниками, створення широкої мережі освітніх закладів, лікарень. Це дало вдалий ґрунт для підготовки нових лідерів формату популістів та медівників, які приходять до політичного олімпу.

У питаннях зовнішньої політики Д. Трамп обстоював скорочення або відмову від участі у міжнародних угодах з безпеки, надав критиці НАТО та американських партнерів по цій організації, висловив сумнів щодо необхідності санкцій проти Росії, які адміністрація Б. Обама запровадила після анексії Криму. Головною загрозою для США він вважав ісламський тероризм.

Характеризуючи виборчу програму Д. Трампа (адже поки що зарано оцінювати його дії як президента), її можна визначити як націоналістичну (суміш націоналізму громадянського з етнічним, з поправкою на специфіку цього явища у США), протекціоністську та близьку до традиції американського ізоляціонізму у ставленні до проблем зовнішньої політики. Водночас, очевидним спільним місцем оцінок Д. Трампа політологами та авторами політичних медіа є визначення його як популіста. (Дозволимо собі відмовитися від наведення посилань, бо їх можна знайти чи не сотні). Що дає для цього підстави?

Безперечно, це характер передвиборчої риторики та публічної поведінки кандидата від республіканців — дуже різкої, часто грубої та водночас не позбавленої елементів, властивих більше шоу-бізнесу, ніж нормальній політиці. З погляду системи аргументації, серцевиною риторики Д. Трампа стало (досить парадоксальне для мільярдера) протиставлення себе, як представника «народу», існуючій суспільній верхівці, вашингтонській бюрократії і «політиканам», проти яких він ополчився³.

На думку К. Дейвікс, популізм в умовах представницької демократії — явище неминуче, проте водночас він є «псуванням» демократії, і популісти швидше «розбещують», ніж «виховують» демократію. Водночас існує і точка зору, що позитивна функція популізму у демократичній системі полягає у тому, що він змушує звернути увагу на збої в її функціонуванні, які можуть пошкодити цю систему у цілому⁴.

Визначення існуючих у сучасній західній літературі підходів до тлумачення поняття популізму становить зміст невеликої публікації української дослідниці С. Кіршенблат.

При цьому, на думку більшості дослідників, найхарактернішою спільною рисою всіх популістів є протиставлення «народу» і «не народу» — еліти, влади, «зворотній егалітаризм». З погляду С. Кіршенблат, «популізм характеризується значною мінливістю, що ускладнює спробу його детального визначення»⁵. Під час президентської кампанії 2016 р. Д. Трамп, що не мав значного політичного досвіду, у ході досить напруженої боротьби зміг із вражаючим успіхом перемогти на праймеріз і стати кандидатом у президенти від Республіканської партії.

За будь-якого ставлення до особистості Д. Трампа, неможливо відмовити йому у своєрідній харизматичності. Із численними популістами як у США, так і за межами країни Д. Трампа споріднює також те, що він ніколи не належав до республіканського, чи будь-якого іншого партійного істеблішменту.

Водночас, крім популістського політичного стилю та риторичного дискурсу, можна відзначити і популістські акценти у самій програмі останнього переможця президентських виборів⁶.

Одним з них є радше ізоляціоністська позиція у ставленні до міжнародних справ, критика активної участі США у міжнародних союзах, втручання у конфлікти за межами країни. Водночас, і це також є дуже співзвучним ізоляціоністським підходам популістів, Д. Трамп наполягає на необхідності посилення збройних сил, надзвичайно рішучих дій у разі безпосередньої загрози американським інтересам.

Б. Бекер вказував на низку відмінностей між позицією Д. Трампа та традиційними підходами Республіканської партії. Зокрема, на відміну від республіканських політиків Д. Трамп, обіцяючи скасувати т. зв. «Обамасаре» (державну медичну програму для найбідніших американців, яку обстоював президент Б. Обама), заявляв про необхідність збереження інших соціальних програм з охорони здоров'я⁷. У цьому, на думку аналітика, Д. Трамп виявився близьким до європейських популістських партій. Під час кампанії Д. Трамп також піддав критиці поширену у США практику надання кредитів на освіту, яку, за даними соціопитувань, вважають проблемою значна більшість прихильників як демократів, так і республіканців. Така «кроспартійна» позиція, є однією з досить характерних рис політиків-популістів (зауважимо, тих, що певним чином можуть слугувати аргументом на користь популізму).

Як популіста-націоналіста, ставлячи його в один ряд з В. Путіним, У. Чавесом, Р. Ердоганом та В. Орбаном, визначав Д. Трампа знаний американський політолог Ф. Фукуяма. Як і Б. Бекер, він відзначив помітні розбіжності між Д. Трампом і багатьма республіканцями, зокрема, у ставленні до суспільної ролі уряду (ставка Трампа на сильний уряд суперечить традиційній республіканській доктрині «маленького уряду», влади з мінімізованою соціальною відповідальністю), у підтримці державних вкладень в інфраструктурні проекти, проти чого постійно виступали республіканці та підтримували демократи. У цьому Трамп розійшовся і з переважно прореспубліканською «чайною партією».

З погляду Ф. Фукуяма, одна з причин успіху Д. Трампа полягає у тому, що довгий час система стримувань і противаг діяла у США таким чином, що майже паралізувала виконавчу владу, не давала

можливості ухвалювати та реалізовувати скільки-небудь непрості рішення. На думку Фукуями, необхідно, щоб влада могла працювати, а відповідальність політиків перед громадянами реалізовувалася під час чергових виборів. Блокування ж повноцінної можливості зміни влади (приміром, через застосування деякими політиками-республіканцями прийомів «джеррімендерінгу» та ін.) постає першим кроком на шляху зсуву ліберальної демократії до електорального авторитаризму. Потенційно, президентство Д. Трамп містить у собі таку загрозу (хоча Ф. Фукуяма є оптимістом щодо здатності американських інститутів та громадянського суспільства не допустити цього)⁸.

Свій аналіз специфіки стосунків Д. Трампа з багатим минулим та сучасним досвідом американського популізму запропонував американський дослідник М.Казін. У ньому він виокремлює дві традиції.

Перша з них, що її досить умовно можна визначити як «ліву», частину широкого ліберального політичного тренду, тавруючи соціальну еліту як винуватця суспільних проблем, не ототожнює її з жодною етнічною чи релігійною групою (цю традицію М. Казін вважає версією «громадянського націоналізму»). До неї належали свого часу Народна партія, рух прогресистів 1920-х рр. та ін. Проте Д. Трамп представляє іншу, відмінну традицію американського популізму — расистсько-націоналістичну, прибічники якої критику еліти пов'язують з нападами на ті чи інші «не білі», не християнські меншини. Свого часу одним з найодіозніших прикладів цієї традиції була діяльність такої організації, як Ку-клукс-клан. Сьогодні подібним чином діє і Д. Трамп, який у ході президентської кампанії ці «небезпечні» меншини визначив досить чітко: іммігранти з Мексики та мусульмани⁹.

У руслі націоналістичної лінії в американській популістській традиції знаходиться і критика Д. Трампом глобальної еліти за просування політики відкритих кордонів, які нібито дозволяють іммігрантам забирати робочі місця в американців, знижують їхні життєві стандарти.

Що стосується зовнішньої політики, то ізоляціоністські наголоси властиві усім американським популістам, проте саме пра-

вий, націоналістичний популізм завжди був особливо негативно налаштований щодо активної участі США у міжнародних справах, насамперед у тих чи інших великих організаціях. Кампанія Д. Трампа, з його критикою НАТО, європейських союзників Сполучених Штатів, стала новітньою реінкарнацією давнього американського ізоляціонізму. Навіть одне з її гасел — «America First», «Насамперед Америка», кандидат від республіканців запозижив у групи політичного тиску з аналогічною назвою, що була активною наприкінці 1930-х років, звинувачуючи «міжнародних банкірів» у намаганні втягнути США у європейську війну (і швидко припинила своє існування після японської атаки на Перл-Харбор).

На думку М. Казіна, останні президентські перегони в Америці засвідчили повернення в активну політику і ліберального, лівого популізму, втіленням якого була боротьба за право балотуватися від Демократичної партії сенатора Б. Сандерса. При цьому, популістською рисою як кампанії Трампа, так і кампанії Сандерса стало те, що вони обидва критикували пороки, корумпованість системи, діючи в її рамках, не ставлячи під сумнів її основи. Водночас, і це відрізняло їх від популістів минулого, і Трамп, і Сандерс давали досить розпливчасті дефініції того «народу», який вони прагнули представляти супроти еліти. Втім, як зауважив М. Казін, у сьогоденні США, які все більше стають сукупністю відмінних етнічних, культурних, гендерних груп із часом непростими взаєминами, дати дефініцію «народу» і справді досить проблематично¹⁰.

Різким критиком Д. Трампа, якого він характеризує як популіста, є французький філософ Бернар-Анрі Леві. У випадку Трампа, на його думку, на політику поширюються закони реаліті-шоу. «Голосування за Трампа — це голосування проти рівності та поваги до меншин», — заявив в інтерв'ю цей відомий європейський інтелектуал. З погляду Леві, суголосним явищем у сучасній Європі є авторитарний популізм, що прагне встановити (чи встановлює, як в Угорщині), новий тип політичного режиму — «демократуру», авторитарну владу, яка легітимізується через демократичні процедури та широку підтримку виборців. Філософ заявив

про появу новітнього «популістського інтернаціоналу», сьогодні окриленого перемогою популіста Трампа. Популізм у сполученні зі зневагою до еліт та демократії поєднує Трампа і з президентом Росії Путіним. Ще одна точка єднання між ними лежить в особистісній площині: «та сама вульгарність, та сама належність до клубу фальшивих тестостеронових королів»¹¹.

Очевидно, що зараз ще неможливо дати оцінку президентства Д. Трампа. Саме його обрання на посаду глави США мало домішку випадковості, визначену специфікою системи непрямого голосування, адже у підсумку переможець набрав помітно менше голосів, ніж його суперниця. Проте цілком не випадковою була дуже згуртована підтримка кандидатури Д. Трампа частиною американських виборців. Вона стала підтвердженням класичної тези, що популісти мають успіх тоді, коли політичний істеблїшмент з тих чи інших причин або не здатний вирішувати реальні проблеми значної частини суспільства, або ігнорує їх. З іншого боку, перемога Д. Трампа є новітнім прикладом не раз відзначеного вище протиріччя, різноспрямованості мажоритарної та процедурно-конституційної складових демократії. Будучи очевидним успіхом демократії як втілення волі більшості, а також як системи, відкритої для реальної участі не лише традиційних партійних еліт, перемога Д. Трампа водночас несе чималі загрози для демократії як системи захисту прав меншості та складного пошуку компромісу між різними інтересами. Авторитарні схильності популізму отримали у США можливість реалізувати себе, ставлячи країну перед викликом — довести міцність її громадянського суспільства, її гарантій прав і свобод для усіх¹².

У популізмі досить часто втілюється так званий «парадокс демократії» — певне протиріччя («тертя») між складними демократичними інститутами та вимогами «справедливості», кращого життя для народу-суверену. В іншому аспекті можна вести мову про «інституційний парадокс популізму» — критикуючи існуючі політичні інститути та істеблїшмент, популісти прагнуть їх використати і самим стати новою елітою.

Отже, коли популізм апелює до суспільних настроїв, тоді власне з'являється спроба підлаштуватися під стереотипи масової сві-

домості і тоді популізм стає засобом завоювання влади. А підвладна маса потребує від влади, по-перше, опіки, турботи, догляду, патерналістського забезпечення базового комфорту — фізіологічного і психологічного. По-друге, встановлення чи дотримання порядку. По-третє, надання сенсу колективному та індивідуальному існуванню, творенню привабливої спільної ідеї. Хоча це є своєрідна ілюзія, але без неї суспільство не може нормально існувати, інакше воно впадає у стан аномії. Якщо ж влада не хоче чи не може запропонувати громадянам важливу й цікаву для них ілюзію, то вона ризикує втратити свою популярність, якщо, звісно, вона її має.

Щодо соціально-економічних вимог, то у США політичні сили, яким властиві, більшою чи меншою мірою, популістські характеристики, були та є дуже відмінними, у певних моментах обстоюючи протилежні підходи. Йдеться як про заклики до запровадження заходів соціалістичного характеру (націоналізація певних галузей економіки, розширення системи соціального захисту та ін.), так і про критику надмірного впливу держави на економічну діяльність. У загальному соціальному вимірі популістські рухи поставали зазвичай як форма протесту певної частини середнього класу, перш за все тих його груп, чие соціально-економічне становище зазнавало змін на гірше, втрачало звичну стабільність та чітку позитивну перспективу.

1. *В Белый дом на золотом эскалаторе. Особенности предвыборной кампании Дональда Трампа.* URL: https://lenta.ru/articles/2015/06/25/donald_trump
2. *Джудіс Дж.* Великий вибух популізму. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2017. 192 с.
3. *Десять главных предвыборных обещаний Дональда Трампа.* URL: <https://ria.ru/analytics/20161109/1480990161.html>
4. *Дейвикс Криста.* Популізм. URL: <http://www.gefter.ru/archive/6800>
5. *Кіршенблат С.* Методологічні підходи до визначення феномену. URL: http://www.rusnauka.com/35_PWNM.2008/Politologia/38336.doc.Htm
6. *Передвиборчу програму Д. Трампа викладено на основі інтернет-джерел, зокрема: Предвыборная программа Дональда Трампа.* URL: <https://www.inosmi.ru/politic/20161108/238154529/html>
7. *Becker B.* Trump's populist position. URL: www.inopressa.ru/article/16-Nov/
8. *Fukuyama F.* Is American Democracy Strong Enough for Trump? The case against panic. С. 4-5. URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2017/01/donald-trump...>
9. *Kazin M.* Trump and American Populism: Old

Whine, New Bottles. C. 3–7. URL: <https://www.foreignaffairs.com/print/1118386>.
10. *Kazin M.* How Can Donald Trump and Bernie Sanders Both Be «Populist?» URL: <https://www.nytimes.com/2016/03/27/magazine/how-can...> C. 4–5. **11.** *Ibid.*
12. *Paparella E. L.* Common Populism: Trump, Le Pen and Putin. C. 1–3. URL: <http://foreignpolicynews.org/2017/01/23/common-populism>

***Kiyanka Iryna.* Public policy and populism in the XXI century: the case of the USA**

The article deals with the problems of populism in the light of public policy and elections in the United States and France. The growth of populism now explain the destruction of the liberal consensus, which began after the Cold War, with increasing tension between democratic majority and liberal constitutionalism — the two main pillars of democratic regimes. Strengthening the role of populism shows the gradual loss of the attractiveness of liberal solutions in the field of politics, economy and culture, especially in the link ideology. World experience shows that the populist movement intensified in periods when the country experienced a turning point in its history. In sharp socio-economic changes particularly when breaking the old principles and new ones have not clearly, the political arena out populist leaders. Based on everyday, direct perception of the world and its problems simplistic notions of cause and effect relationships and social life, according populism offers lightweight, often rebellious ways out of difficult situations.

The subject of analysis is the scientific study of the problems of populism on the example of the US and its modifications during the XX century. An important place is given to studying the impact of populism in American policy and rhetoric of candidates for president and implementation of election slogans. Regarding the socio-economic requirements, the US political forces, which have, more or less, populist characteristics were very different and, at some point defending opposing approaches. It is as calls for the introduction of measures socialist character (nationalization of certain industries, the expansion of the social security system, etc.). And criticism of excessive state influence on economic activity. In general, the social dimension of populist movements usually stood as a form of protest certain part of the middle class, primarily of its groups whose socio-economic status was changed for the worse, losing the familiar stability and a clear positive perspective.

From our perspective, a populist movements today have no prospects seriously change the existing political system. However, they are an important form of political activity of the general American society, a significant factor influencing the establishment of two major parties, the formation of domestic and foreign policy.

Keywords: populism, public policy, elections, campaign, political ideology, political program.

ІНФОРМАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ: КРИТИЧНИЙ ПІДХІД

Виділено та проаналізовано сім негативних характеристик інформаційної держави, формування якої стало можливим у результаті прогресу у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Серед них: інформаційна асиметрія у відносинах між державою та громадянами; зростання відчуження між громадянами і керівництвом держави; обмеження можливостей участі громадян у політичних процесах; зменшення довіри громадян до голосування; дегуманізація процесів прийняття рішень; ймовірність історичного ревізйонізму та маніпулювання доступом до інформації.

Ключові слова: інформаційна держава, інформація, маніпуляція, участь громадян, вибори, доступ до інформації.

Стойко Е. М. Информация как инструмент политики государства: критический подход

Выделены и проанализированы семь отрицательных характеристик информационного государства, формирование которого стало возможным в результате прогресса в развитии информационно-коммуникационных технологий. Среди них: информационная асимметрия в отношениях между государством и гражданами; рост отчуждения между гражданами и руководством государства; ограничение возможностей участия граждан в политических процессах; уменьшение доверия граждан к голосованию; дегуманизация процессов принятия решений; вероятность исторического ревизионизма и манипулирования доступом к информации.

Ключевые слова: информационная государство, информация, манипуляция, участие граждан, выборы, доступ к информации.

Stoyko Olena. Information as a tool of state policy: a critical approach

The seven negative characteristics of the informational state, the formation of which became possible as a result of the progress in the development of information and communication technologies, were identified and analyzed. Among them are: information asymmetry in relations between the state and citizens; increase the alienation between citizens and state leadership; limiting opportunities for citizen participation in political processes; reduction of citizens' confidence in voting;

© СТОЙКО Олена Михайлівна — доктор політичних наук, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

dehumanization of decision-making processes; the probability of historical revisionism and the manipulation the information access.

Keywords: *informational state, information, manipulation, citizen participation, elections, access to information.*

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій надав особливого значення інформації та її використанню у різних сферах суспільних відносин. Однак окрім очевидних позитивних наслідків широкого використання нових комунікаційних можливостей, зросли можливості для зловживання інформаційними ресурсами.

Одним з найбільш відомих критиків використання державою інформаційних інструментів є С. Бремен, на думку якої ще з 1970-х років ми є свідками формування «інформаційної держави» — нової форми держави, в якій уряд свідомо, чітко і послідовно контролює створення інформації, її обробку та спрямування для здійснення влади¹. Ця інформаційна форма влади взаємодіє з іншими формами влади через «маніпуляцію інформаційними основами інструментальної, структурної та символічної влади»². Прототипом такої інформаційної держави є США, хоча аналогічні тенденції спостерігаються і в інших розвинених країнах, які є частиною експериментів з новими типами інструментів інформаційної політики.

Можна виділити сім основних негативних рис інформаційної держави.

1. Інформаційна асиметрія у відносинах між державою та громадянами. Інформаційна держава знає дедалі більше про індивідів, в той час як індивіди все менше і менше знають про державу. У державі соціального добробуту інформаційна політика вимагає збільшення бюрократичного апарату для здійснення контролю над конкретними індивідами, групами та громади для реалізації певних державних програм. Протягом останніх десятиліть нормативно-правова база до певної міри встановила баланс між знаннями громадян про державу (прозорість, відкритість доступу до публічної інформації) та відомостями держави про громадян (захист приватних даних громадян).

Однак в умовах інформаційної держави спроможність держави збирати і обробляти інформацію про громадян, їх ресурси та

діяльність зростає на порядок. Навіть більше, на відміну від держави соціального добробуту, збирається практично уся інформація про громадянина і цілодобово, і він практично позбавлений можливості дізнатися причини підвищеної уваги до його особи. При цьому можливості громадян дізнатися про справжню діяльність уряду зменшуються.

2. Зростання відчуження між громадянами і керівництвом держави. Наслідком інформаційної асиметрії є наростання відмінностей між уявленням пересічних індивідів та особами, які перебувають при владі, про те чим є і якою має бути держава. Закономірним результатом є збільшення дистанції між громадянами та елітами, що зменшує стабільність політичної системи держави загалом.

3. Обмеження можливостей участі громадян у політичних процесах. Використання цифрових технологій може насправді зменшити, а не збільшити можливості для свідомої участі у політичних процесах та ефективного використання демократичних інструментів. Якщо ще десятиліття тому найважливішими інформаційними технологіями у політичній практиці були спілкування та тексти, то отримання традиційної освіти було достатньо для розуміння дискусій, що лежали в основі прийняття тих чи інших політичних рішень. Сьогодні більшість даних, що беруться до уваги при прийнятті політичних і суспільно значущих рішень, генерується складними цифровими технологіями обробки масивів даних, тому доступ до них надається лише вузькому колу осіб. Більше того, вирішення низки складних соціально-економічних проблем значною мірою залежить від способу збору і обробки інформації, на вибір яких громадяни не можуть вплинути.

4. Зменшення довіри громадян до голосування. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій до певної міри розширює можливості участі громадян в різноманітних формах опитування (референдуми, електронні петиції, он-лайн комунікація з органами державної влади) і спрощує саму процедуру, насамперед для людей з особливими потребами. Водночас сучасні технології електронного голосування зменшують віру виборців у те, що їх голоси будуть об'єктивно враховані й не стануть об'єк-

том маніпуляцій. У низці молодих демократій мали місце випадки зовнішнього втручання у процес обрахунку голосів виборців, уже звичним явищем стала маніпуляція думкою виборців за допомогою соціальних мереж, поширення електронною поштою неправдивої інформації³, найбільш яскравим прикладом чого є останні президентські вибори в США. Якщо громадяни втрачають довіру до акту голосування, то і самі вибори втрачають сенс, або, що ще гірше, сам факт голосування може використовуватися для виправдання певних політичних рішень, навіть якщо статистичні результати були зманіпульовані.

5. Дегуманізація процесів прийняття рішень. В інформаційній державі індивіди розчиняються у статистичній вірогідності. Використання технологій великих даних для сортування даних про групи осіб можуть давати певну корисну інформацію про громадян як споживачів певних послуг, однак не можуть слугувати підставою для їх віднесення до так званої групи ризику при винесенні судових вироків, розгляді заяв про видачу дозволів, віз тощо. Зібрані за допомогою цифрових технологій статистичні дані та їх подальше використання органами державної влади не має нічого спільного з правами і свободами людини і громадянина.

6. Ймовірність історичного ревізійонізму. В умовах інформаційної держави значно розширюються можливості для корегування недавньої історії — зміни вносяться відносно легко і у глобальних масштабах, оскільки не потребують перевидання чи знищення друкованих носіїв інформації, що можуть зберігатися у важкодоступних місцях

7. Маніпулювання доступом до інформації. Доступ до інформації використовується інформаційною державою у пропагандистських цілях. Так, викладення інформації у вільному доступі про діяльність органів публічної влади лише на перший погляд змусило стати їх прозорішими, одночасно це дало можливість державі посилити контроль за тим, яка саме інформація надається громадянам і навіть те, які саме дані збираються недержавними організаціями, що здійснюють моніторинг певних секторів суспільних відносин, наприклад, фінансового, медичного, будівельного тощо.

Прикладом останнього є проект з розширення доступу громадян до інформації, реалізований у Великобританії. Активізація діяльності у сфері національної інформаційної політики уряду розпочалася в 2007 році, коли з'явилися перші ознаки економічної кризи⁴. В 2009 році у країні почалася розробка проекту відкритих даних (Open Government Data), який було запущено в 2010.

Багато представників організації громадянського суспільства виступали за відкриті державні дані і розглядали цей проект як важливий крок у напрямі посилення демократії, протиставляючи його гегемонії неолібералізму, що також може генерувати цифрові інновації, і, відповідно, економічний ріст⁵. Деякі автори численних досліджень з цієї проблематики вважали, що таким чином уряд розглядає соціум уже не як пасивних споживачів, а як активних партнерів, комунікація з якими відбувається через інноваційні та різноманітні форми співробітництва, що сприяло появі нових форм онлайн комунікацій⁶. С. Саксбай стверджував, що проект відкритих даних означає зміну в урядовій стратегії взаємодії із громадянським суспільством і свідчить про визнання необхідності широкої участі громадян у реалізації політики⁷. Інші вчені вказували на те, що цей проект «прискорить інновацію та посилить демократичну участь і ... посилить дотримання закону»⁸.

Однак і були скептики, які хоча і не заперечували можливі позитивні наслідки відкриття урядових даних для появи і розвитку нових форм управління, однак закликали не ідеалізувати нововведення і розглядали його у ширшому політичному та соціальному контекстах. Так Х. Ю і Д. Робінсон стверджували, що проект відкритих даних, базований на принципах прозорості, може допомогти урядам збільшити довіру до себе на міжнародній арені без вжиття реальних кроків для посилення механізмів підзвітності⁹.

Дж. Лонго ставить під сумнів мотиви політиків, які виступали за відкриті дані, припускаючи, що деякі його прихильники «мотивовані переконаннями (як усвідомленими так і підсвідомими)»¹⁰, сформованими у рамках реформи Нового державного управління (НДУ), побудованої на логіці неолібералізму. У відповідності з положеннями неолібералізму для посилення ринкових інструментів концепція НДУ орієнтується на впровадження принципів

конкуренції приватного сектора у державному. Для прихильників даного підходу така практика мала «модернізувати» надання державних послуг, які, на їх думку, не відповідали потребам громадян, були затратними та неефективними. У Великобританії ідеї НДУ були реалізовані різними способами, включаючи фрагментацію надання державних послуг через аутсорсинг, приватизацію та інші форми децентралізації, та інституціоналізацію процесів конкуренції як в органах державної влади, так і між різними надавачами послуг в державному та приватному секторах.

Запуск проекту відбувався у період легітимаційної кризи прагматистського уряду Великобританії, зумовленої як політичними скандалами, так і дедалі глибшою економічною кризою, тому створення ілюзії відкритості мало підвищити довіру громадян до органів державної влади. Таким чином, багато активістів громадянського суспільства вважали, що вимога щодо створення відкритої бази даних є частковою відповіддю на численні кризи неоліберальної держави у Великобританії і бажання громадян посилити контроль над діяльністю політичної та економічної еліти, які щораз більше втрачали довіру виборців. Така база розглядалася як один з інструментів посилення демократичної участі, інноваційності, покращення державного управління та сприяння економічній рівності у відповідь на деякі ключові проблеми неоліберального управління.

Однак, якщо проект відкритих даних розглядався представниками третього сектору як розширення можливостей громадян поза рамками неоліберальної держави, то для тих, хто відстоював насамперед інтереси держави, основним мотивом було відродження довіри до органів державної влади, які і надалі орієнтувалися на принципи неолібералізму. Як стверджує Б. Ворті, надаючи громадянам доступ до певної інформації уряд насамперед прагнув відродити довіру громадян¹¹.

Дещо жорсткішу позицію займає Дж. Бейтс, на думку якої відкриття урядових даних слід розглядати як посилення тенденції до приватизації та комерціалізації інформації в епоху неолібералізму і орієнтації на більш кооперативні відносини між громадянами та державою. А відкриті дані використовуються урядом Велико-

британії для реалізації сумнівної політики, спрямованої на утвердження неоліберального бачення держави¹².

Отже, незважаючи на низку позитивних наслідків від використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах людського життя, слід мати на увазі такі негативні ефекти, як: інформаційна асиметрія у відносинах між державою та громадянами; зростання відчуження між громадянами і керівництвом держави; обмеження можливостей участі громадян у політичних процесах; зменшення довіри громадян до голосування; дегуманізація процесів прийняття рішень; ймовірність історичного ревізіонізму та маніпулювання доступом до інформації.

1. *Braman S.* Defining information policy // *Journal of Information Policy*. 2011. № 1. P. 1–5. 2. *Braman S.* Change of state: information, policy, and power. Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006. P. 25. 3. *Robertson J., Riley M., Willis A.* How to hack an election: Andres Sepulveda rigged elections throughout Latin America for almost a decade // *Bloomberg Businessweek*. 2016. April 4. URL: <https://www.bloomberg.com/features/2016-how-to-hack-an-election/> 4. *Saxby S.* Three years in the life of UK national information policy — The politics and process of policy development // *International Journal of Private Law*. 2011. Vol. 4. № 1–2. P. 1–31. P. 1. 5. *Bates J.* The domestication of Open Government Data advocacy in the United Kingdom: A neo-Gramscian analysis // *Policy and Internet*. 2013. Vol. 5. № 1. P. 118–137. 6. *Linders D.* From e-government to we-government: Defining a typology for citizen coproduction in the age of social media // *Government Information Quarterly*. 2012. Vol. 29. № 4. P. 446–454. P. 446. 7. *Saxby S.* Three years in the life of UK national information policy — The politics and process of policy development // *International Journal of Private Law*. 2011. Vol. 4. № 1/2. P. 1–31. P. 4. 8. *Huijboom N., Broek T. Van Den.* Open data: an international comparison of strategies // *European Journal of EPractice*. 2011. № 4. P. 1–13. 9. *Yu H., Robinson D. G.* The new ambiguity of «Open Government». 59 *UCLA Law Review Disc.* 178. URL: <http://www.uclalawreview.org/?p=3663> 10. *Longo J.* #OpenData: Digital-era governance thoroughbred or New Public Management trojan horse? // *Public Policy and Governance Review*. 2011. Vol. 2. № 2. P. 38–51. 11. *Worthy B.* More open but not more trusted? The effect of the freedom of Information Act 2000 on the United Kingdom central government // *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*. 2010. Vol. 23. № 4. P. 561–582. 12. *Bates J.* The strategic importance of information policy for the contemporary neoliberal state: the case of Open Government Data in the United Kingdom // *Government Information Quarterly*. 2014. Vol. 31. № 3. P. 388–395. P. 391.

Stoyko Olena. Information as a tool of state policy: a critical approach

The seven negative characteristics of the informational state, the formation of which became possible as a result of the progress in the development of information and communication technologies, were identified and analyzed.

1. Information asymmetry in relations between the state and citizens. The informational state knows more and more about individuals, while individuals are less and less aware of the state. 2. The growth of the alienation between citizens and the leadership of the state. As a result of information asymmetry, there is an increase in the differences between the perceptions of ordinary individuals and those in power, about what the state is and what the state should be. A logical result is an increase in the distance between citizens and elites, which reduces the stability of the political system of the state as a whole. 3. Restricting the opportunities for citizens to participate in political processes. The use of digital technologies can actually reduce rather than increase the opportunities for meaningful participation in political processes and the effective use of democratic instruments. 4. Reduce public confidence in voting. The use of modern technologies, to a certain extent, broadens the opportunities for citizens to participate in various forms of decision making and discussions, at the same time they reduce the voters' belief that their votes will be objectively taken into account and will not be the subject of manipulation. 5. Dehumanization of decision-making processes. In the informational state, individuals dissolve in statistical probability. 6. Possibility of historical revisionism. In the conditions of the informational state, opportunities for adjusting the recent history are considerably expanded — changes are made relatively easily and on a global scale, since they do not require the reprint or destruction of printed media that can be stored in hard-to-reach places. 7. Manipulating access to information. Access to information is used by the informational state for propaganda purposes.

Keywords: informational state, information, manipulation, citizen participation, elections, access to information.

АНДРОЦЕНТРИЗМ І ЙОГО ПРОЯВИ В МОВНОМУ ПОЛІ

Розкриваються основні аспекти проблеми домінування андроцентризму (чоловічої культури) в мовному полі. Показано, як владно-дискримінаційні структури, заковдані в граматиці, лексиці, фразеології, формують асиметричні образи статей. На конкретних прикладах розкривається підлеглий, принижений стан жінки в мові, який визначає її нерівноправний статус порівняно з чоловіком. Вказується на необхідність деполаризації та нейтралізації мовного простору і формування гендерно чутливої мови. Аналізується мовна політика в сучасних демократичних суспільствах. Розглядаються особливості й ефективність стратегій фемінізації та нейтралізації як основних шляхів деконструкції мовного андроцентризму.

Ключові слова: андроцентризм, гендер, гендерна дискримінація, лексичні лакуни, мовний андроцентризм, мовна політика, мовний сексизм, патріархат, пейоратив, стратегія фемінізації, стратегія нейтралізації, фемінітиви.

Авдеенко Е. Д. Андроцентризм и его проявления в языковом поле

Раскрываются основные аспекты проблемы доминирования андроцентризма (мужской культуры) в языковом поле. Показано, как властно-дискриминационные структуры, закодированные в грамматике, лексике, фразеологии формируют асимметрические образы полов. На конкретных примерах рассматривается подчиненное, униженное положение женщины в языке, которое определяет ее неравноправный статус по сравнению с мужчиной. Указывается на необходимость деполаризации и нейтрализации языкового пространства и формирования гендерно восприимчивого языка. Анализируется языковая политика, которая проводится в современных демократических обществах. Рассматриваются особенности и эффективность стратегий феминизации и нейтрализации как основных путей деконструкции языкового андроцентризма.

Ключевые слова: андроцентризм, гендер, гендерная дискриминация, лексические лакуны, языковой андроцентризм, языковая политика, языковой сексизм, патриархат, пейоратив, стратегия феминизации, стратегия нейтрализации, феминитивы.

Avdeenko Olena. Androcentrism and its manifestations in the language field

The main aspects of androcentrism dominance (man's culture) in the language sphere are revealed in the article. It is shown how the power-discriminated cultures which are coded in grammar, lexicology, phraseology, form asymmetric gender images. On particular examples the subordinate, humble state of a woman in the area of language are displayed which define her unequal status as compared with man's. The necessity of depolarisation and neutralization of language area and forming gender sensitive language is pointed out. The analysis and evaluation of language policy which are held in contemporary democratic societies are given. Specific features and efficiency of strategy of feminization and neutralization as main ways of deconstruction of language androcentrism are considered.

Keywords: *androcentrism, gender, gender discrimination, lexical gaps, language androcentrism, language policy, language sexism, patriarchy, payorative, feminisation strategy, neutralisation strategy, feminitives.*

Андроцентризм — соціальний феномен патріархального суспільства

Процеси диференціації, які постійно відбуваються в суспільній системі, не є нейтральними. Вони не просто структурують соціальний простір і перетворюють його на гетерогенний (неоднорідний), а ієрархічно впорядковують суспільну систему, тобто стратифікують різні види діяльності та категорії людей, які їх здійснюють, за різними критеріями соціальної нерівності (економічними, політичними, культурними, професійними та ін.). Людство виробило багато різних технік подолання очевидних соціальних нерівностей і, в першу чергу, класової. Однак проблема вирівнювання соціального ландшафту виявилася досить складною. Крім соціальних нерівностей, які легко розпізнаються в соціальному просторі, в процесі історичного розвитку з'явилася низка соціальних асиметрій, які стали настільки звичними, що не помічаються й зараз більшістю людей. Так, патріархальна влада, яка сформувалася в більшості суспільств і зумовила гендерну нерівність, тісно вплелася в усі царини суспільної системи і настільки увійшла в життя людей, що стала для них звичною, непомітною, латентною. Патріархальна система, як історично перша структура панування і підкорення, яка сформувала і закріпила соціальний порядок соціально-культурного, економічного, політичного

домінування чоловіків над жінками, розглядалася на попередніх історичних етапах і більшою мірою сприймається й зараз цілком природньою, єдино правильною, для якої не існує альтернативи. Саме так диктує біологічна запрограмованість чоловіків і жінок, яка поставила чоловічу стать у центр суспільного життя.

Наука і релігія, спираючись на положення про відмінність і специфіку біологічної природи жінок і чоловіків, як на вагомий і переконливий аргумент на користь чоловічого панування в сім'ї, в усіх сферах суспільства, відіграли головну роль у формуванні й закріпленні патріархальної організації суспільства, патріархальної ідеології та патріархальної свідомості. Незважаючи на зміну суспільних устроїв, патріархальна система продовжувала і продовжує відтворюватися як найпоширеніша і найстійкіша система соціальної нерівності. Хоча не всі чоловіки мають однаковий доступ до суспільної влади й контролю, є вихідцями із різних верств і класів, однак всі вони поділяють спільні патріархальні погляди, і від належності до чоловічої статі, яка і в сучасних суспільствах загалом цінується вище, отримують певні вигоди і привілеї.

Гендерна «сліпота», зокрема патріархальна «невидимість», супроводжувала людство аж до середини XIX ст. Першими, хто кинув виклик патріархальним звичаям та законам і проголосив жінку повноцінною і рівноправною людиною поряд з чоловіком, були феміністки. Вони поставили під сумнів нейтральний і універсальний характер соціального знання, яке необ'єктивно відображало суспільне життя, приховуючи реальну роль жінки в історії людства. В результаті першої хвилі фемінізму, як соціально-політичної теорії і жіночого руху, яка прокотилася європейськими країнами та США у другій половині XIX — першій чверті XX ст. жінки отримали повністю чи частково ті громадянські права, які на той час мали чоловіки (право вибирати і бути обраними, право на отримання вищої освіти, право на працевлаштування, право на рівну заробітну плату тощо).

Однак, втративши формальну підтримку з боку державної влади (на макрорівні), патріархальна влада інтенсивно відтворювалася завдяки наявності невидимих джерел, які існують і функ-

ціонують на мікрорівні, на горизонталі в соціальному просторі. Таку владу, яка регулює взаємодії на мікрорівні, французький філософ Мішель Фуко назвав дискурсивною¹.

Соціальна нерівність між чоловіками і жінками творить саме влада дискурсу. Положення про меншовартість жінки, жінки як людини другого сорту, міцно закріпилося у свідомості і поведінці жінок та чоловіків, і як соціальна інфекція передається від покоління до покоління. І які б глибокі зрушення не відбувалися в соціальній структурі та суспільстві в цілому, невидимі приписи щодо статі та гендеру все ж залишаються вбудованими в дискурси культури, соціальні інститути та уявлення людей і систематично підживлюють і постійно відтворюють чоловічу владу. Американська дослідниця Сандра Бем ці невидимі приписи, які увійшли в усі царини суспільної системи та заволоділи свідомістю та психологією людей, називає лінзами гендеру — своєрідною концептуальною оптикою, яка не лише задає ракурс сприйняття й осмислення соціальної реальності, а й формує її². Однією із таких лінз є андроцентризм (грец. андро — людина, чоловік, лат. centrum — осереддя, центр) — глибинна культурна традиція і практика, центрована на чоловічому як вихідній точці, яка зводить людську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми. З погляду андроцентризму жіноча суб'єктивність репрезентується як відхилення від норми, як щось інше, чуже, другорядне, маргінальне, похідне від чоловічого. Андроцентризм — це не просто погляд на світ із чоловічої точки зору, а прийняття чоловічих нормативних уявлень за єдині універсальні соціальні норми та життєві моделі. Під впливом андроцентризму створюються чоловічий світ культури, де жінки і чоловіки мають різну вагу, є гендерно нерівними, тобто знаходяться на різних щаблях соціальної ієрархії. Андроцентризм виявляється майже у всіх сферах життєдіяльності людей. На цю особливість андроцентризму звернув увагу в свій час німецький вчений Г. Зіммель, який писав, що наша об'єктивна культура за винятком небагатьох галузей, є чоловічою. Мистецтво та промисловість, наука і торгівля, держава та релігія, створені чоловіками і мають андроцентричний характер, тобто тлумачаться більшою мірою з погляду чоловіків.

Андроцентризм базується на універсалістському дискурсі європейської науки, яка «науково» обґрунтовує гендерну нейтральність соціальних інститутів і структур. В основу підходу про гендерну нейтральність покладена ідея біологічної запрограмованості статей, яка панувала у науковій літературі до 70-х рр. ХХ ст. Більшість авторитетних учених (І. Кант, Ж.-Ж Руссо, Ф. Ніцше та ін.), визначаючи цінність обох статей, стояли на позиції чіткого розподілу їх природних схильностей і відповідно — соціальних ролей. Така традиція до розуміння місця і ролі чоловіка і жінки в суспільстві склалася в науці ще за стародавніх часів. Так, Арістотель описував жінку як морально, інтелектуально, фізично неповноцінною порівняно з чоловіком. Жінка в його розумінні — це власність чоловіка, а її головна роль у суспільстві — народжувати дітей і слугувати чоловіку в домі. Панування чоловіка над жінкою, на його думку, є природним і добродійним. Квінтесенцією андроцентричного погляду на жінок став статево-рольовий соціологічний підхід, який виник у межах структурно-функціонального аналізу, засновником якого є американський вчений Т. Парсонс. Т. Парсонс і його колеги послідовно проводили думку про те, що статева диференціація ролей повинна визначатися виключно біологією. Здатність жінки до дітонародження і догляду за дітьми автоматично визначає її експресивну роль. Чоловік, діяльність якого пов'язана з професійною занятістю поза домом, змушений брати на себе інструментальну роль. Такий розподіл ролей є універсальним, функціональним і найбільшою мірою задовольняє потреби суспільства, сприяє його стабільності і ґрунтується на природній взаємодоповнюваності статей. Порушення такого розподілу ролей, їх зміна можуть привести до біологічної дисгармонії, до появи багатьох соціально непристасованих індивідів. Отже, розподіл ролей у суспільстві визначається природою, його змінити неможливо. Як би не залучалися жінки до праці за межами сім'ї, ролі не змінюються. Культура тільки наслідує або виконує вимоги природи.

Панування біологічного пояснення соціальних відмінностей між чоловіками та жінками призвело до формування та закріплення різноманітних форм чоловічого домінування в соціально-

му і культурному житті. Аналіз існуючих у сучасному суспільстві соціальних інститутів показав, що норми соціальної успішності і «нормальності» обумовлені чоловічими інтересами. Останні визначають велику кількість видів спорту, вимоги до робочих місць, зразки успішного кар'єрного просування. Чоловічий досвід і їх прагнення визначають поняття заслуг, бачення світу у всіх його ракурсах.

Поява численних гендерних досліджень порушила традиційний андроцентричний підхід до розуміння чоловічого і жіночого становища в суспільстві. Сформувався погляд, який став базовим у теорії гендеру: відмінності в поведінці, характерах чоловіків і жінок, їх нерівне становище в суспільстві мають не вроджений характер, а конструюються суспільством і постійно відтворюються за допомогою його символів і норм.

Отже, андроцентризм не є природним і незмінним, а розглядається як предмет для можливої деконструкції, зміни суті та механізмів відтворення соціально сконструйованих рис і відносин³. Втілення в життя феміністського проекту по деконструкції андроцентризму значно ослабив позиції останнього в сучасному суспільстві. Однак андроцентризм нового ослабленого постпатріархального типу ще не втратив повністю свій потенціал і продовжує продукувати і закріплювати патріархальні асиметрії в суспільній системі⁴. Навіть в умовах переходу більшості суспільств до егалітарної, більш гармонійної організації суспільного життя, патріархат і його закономірний наслідок андроцентризм все ще здійснюють досить великий вплив на людство.

Мовний андроцентризм як один із проявів гендерної асиметрії

Термін «гендер» (від англ. gender — сімейна, родова традиція, зв'язок поколінь) прийшов у лінгвістику з антропології на початку 70-х років ХХ ст. Його вперше використав Г. Рубін у статті «Обмін жінками». Цей концепт на відміну від поняття «стать», (що фіксує біологічні детермінанти статевих відмінностей), вперше розмежував соціокультурні (gender) та суто біологічні (sex) характеристики чоловіка і жінки як представників певної соціо-

культурної спільноти. Гендер — це фактично культурно зумовлений і соціально відтворений феномен, це соціокультурний конструкт, який характеризується системністю, комплексністю, оскільки виявляє і фіксує весь спектр асиметричних соціальних відносин, які виявляються і функціонують у суспільній системі. Тому андроцентризм як один із проявів гендерної нерівності виявляється в різних царинах — у мові, історії, філософії, літературі, біології тощо. Мовний андроцентризм довгий час залишався в тіні непоміченим і не ставав предметом глибокого наукового аналізу. І тільки в 70-х роках ХХ ст. в результаті посилення феміністського руху і поглиблення гендерних досліджень, які зумовили інтерес лінгвістичних наук до людського чинника в мові, гендерна проблематика в мовознавстві привернула увагу дослідників. В результаті виникає новий науковий напрям — гендерна лінгвістика, представники якої вперше заявили про те, що патріархальна ідеологія підпорядкувала собі не тільки сімейне, економічне, політичне життя, а й мовний простір, який формує і відтворює світ та уявлення про нього як і в інших сферах суспільства з чоловічої позиції, репрезентуючи чоловіка та все, що з ним пов'язане, як норму, як еталон, а жінку та жіноче — як відхилення від них.

Гендерний аспект, який стає невід'ємною складовою досліджень у мовознавстві, засвідчив появу нової парадигми в гуманітарних науках. Остання запропонувала новий стиль мислення, який передбачає вивчати мову і мовні явища у контексті соціального, тобто у нерозривному зв'язку з мисленням, пізнанням, культурою, свідомістю окремих індивідів і соціального колективу, до якого він належить. Гендерний і, зокрема, андроцентричний підхід до вивчення мовних явищ і процесів зумовив широке використання в рамках нової парадигми теорії конструктивізму і символічного інтеракціонізму. В основу конструктивізму (праці П. Бергера й Т. Лукмана) покладені ідеї К. Мангейма й А. Шюца про те, що будь-яка соціальна реальність має суб'єктивно-об'єктивний характер. Будь-яка реальність за цією теорією відрізняється індивідуальними властивостями, вона інтерпретується людьми і носить не тільки об'єктивний характер, а й має для них суб'єк-

тивну значимість. В результаті в центрі лінгвістичних досліджень постав детермінований певною культурою носій і користувач мови — активний і мислячий індивід, що пізнає світ і оцінює його. Одночасно зазнають відповідної корекції тісно пов'язані з особистістю такі категорії як етнічність, вік, стать, які інтерпретувалися раніше, як біологічно детерміновані. Стать людини розглядається тепер як одна із найважливіших екзистенціональних, так і суспільно значимих характеристик, яка багато в чому визначає соціальну, культурну й когнітивну орієнтацію особистості у світі, в тому числі за допомогою мови.

Актуалізація проблеми мовного андроцентризму відбулася спочатку в західному науковому світі, а потім поширилася на науковий простір інших країн, зокрема посткомуністичних⁵. Тому емпіричною основою для її аналізу і докладної розробки стали спочатку матеріали англійської та німецької мови, а потім матеріали інших мов. Першим вагомим внеском в постановку і розробку проблеми мовного андроцентризму стала робота дослідниці Робін Лакоф «Мова та місце жінки»(1975), в якій вона вперше репрезентує як реально існуючу і надзвичайно актуальну проблему андроцентризму в мові та описує неповноцінність образу жінки в мовній картині світу. Дейл Спендер продовжує і розвиває далі думки Робін Лакоф у своїй роботі «Мова створена чоловіком»(1980). Взявши за приклад англійське суспільство і англійську мову, вона робить загальний висновок, що мова знаходиться під безпосереднім впливом патріархального суспільства, тому мовна картина світу створена чоловіками. Останні, які мають лише часткове уявлення про світ, нав'язують свою культуру, свої цінності жіночій половині, яка може не поділяти їх. Такий стан в мовному просторі, коли частина диктує своє бачення світу всьому суспільному цілому є несправедливим, некоректним і не має права на своє існування. Зараз питаннями гендеру на матеріалах різних мов і одиниць різних мовних рівнів займаються вчені усього світу: А. В. Кирилина, А. А. Григорян, В. Н. Телія, В. В. Васюк, І. В. Зикова, М. С. Колеснікова, М. Parent, LLLarivicre, M. Remy, A. Sabatini та ін., більшість з яких стверджують, що мова — це know — how чоловіків, тому в ній домінують гендерно-дискримі-

наційні структури, які негативно впливають на мислення і поведінку її носіїв. Дійсність, на їх думку, конструюється «сильною» половиною людства, а більшість людей знаходяться в полоні патріархальних стереотипів⁶.

Підпорядкований стан жінки в мові визначає її нерівноправний з чоловіком статус. Тому годі страждати від «гендерної сліпоти» і зосередити зусилля на вирівнюванні мовного поля шляхом його деполаризації і нейтралізації. Гармонізація мовного простору можлива за умови усунення з мови андроцентричних структур, що виражають перевагу (вищість) однієї статі над іншою, тобто за умови гендерної корекції андроцентричного лінгвістичного мислення⁷.

На підтверження своїх положень ідеологи фемінізму наводять вагомі факти (приклади прийнятих у суспільстві мовних практик, спільних для усіх родових мов), які фіксують ознаки мовного андроцентризму. Це, в першу чергу, ототожнення понять «людина» і «чоловік» (у багатьох європейських мовах вони позначаються одним словом — «man» в англійській, «homme» у французькій і «mann» в німецькій). Така мовна конструкція не фіксує жінку як реально існуючу і невідому складову людської спільноти. Останню репрезентує чоловік від свого імені, що робить жінку «невидимою», а значить знецінює і принижує її роль у соціумі. Таке «виключення» жінки з людського роду вимагає адекватної корекції. Так як більшість мов світу є родовими, то в мовному полі переважає родова асиметрія — кількісне домінування чоловічого роду над жіночим в рамках антропонімів. Чоловічі антропоніми характеризуються синкретичністю і функціонують як загальний чоловічий рід, виконуючи генералізуючу функцію, тобто застосовуються для позначення чоловіків і жінок. Відмускулінне походження іменників жіночого роду (лікар лікарка) вказує на переважання загального чоловічого роду в мовному просторі, що сприймається як очевидний прояв андроцентризму. Загальний чоловічий рід переважає в текстах різних жанрів: від національного гімну (І покажем, що ми, браття, козацького роду), до підручників (Любий першокласнику), офіційних документів, оголошень про роботу (На

роботу потрібні офіціанти, кухарі, бармени), назв офіційних свят (День вчителя, День працівника міліції), почесних звань (Заслужений вчитель). За результатами дослідження В. Літвінової, які вона провела на базі мовного фонду одинадцятитомного Великого тлумачного словника сучасної української мови, від загальної кількості вибраних і проаналізованих нею одиниць назв осіб чоловічої і жіночої статі (4540), іменників чоловічого роду за лексичним значення виявилось 59,9 %, відповідно іменник жіночого роду — 2,6 %. Домінування чоловічого роду над жіночим виявлено цією дослідницею і в різних сферах суспільного життя. Так, із загальної кількості проаналізованих нею одиниць назв осіб чоловічої і жіночої статі (4540) у суспільній сфері зафіксовано 60 % назв чоловічого роду, відповідно назв жіночого роду — 20 %, в освітній сфері назв чоловічого роду — 50 %, відповідно назв жіночого роду — близько 10 %, у військовій сфері назв чоловічого роду — 60 %, відповідно назв жіночого роду — 0,00 %, у приватній сфері назв чоловічого роду — 50 %, відповідно жіночого роду — 10 %⁸. Кількісне переважання чоловічого роду в мові забезпечує якісні позиції чоловіків не тільки в ній, а й у соціумі. Будь-яка назва чоловічого роду сприймається статусно вищою, авторитетнішою. І навпаки, жіночі назви видаються меншшартованими, статусно нижчими (акушерка — жінка із середньою освітою, яка має право самостійно надавати допомогу при пологах, акушер — лікар-фахівець з акушерства; годувальниця -жінка, яка годує дитину, годувальник — той, хто утримує кого-небудь як джерело засобів існування). Тому застосування чоловічого визначення до жінки підвищує її статус, а номінація чоловіка жіночим визначенням несе в собі негативну оцінку⁹.

Внаслідок використання великої кількості іменників, прикметників, займенників чоловічого роду в більшості текстів, особливо в правових і нормативних документах у читача часто створюється враження, що правила і норми, зафіксовані в них, стосуються виключно чоловіків. У цьому прикладі прослідковується очевидна «невидимість» жінок і навіть їх ігнорування. Однак в тому випадку, коли жінка стає «видимою», її видимість не завжди

дає позитивний результат і може набувати асиметричного характеру. Жінку роблять видимою переважно для того, щоб підкреслити її «відхилення» від норми, тобто чоловіка.

Проявами андроцентризму феміністи також вважають наявність у мові лексичних лакун (тобто пропусків, коли в мовній системі відсутні (пропущені) назви жіночого роду на позначення певних професій). Якщо цілком природним є відсутність жіночих назв на позначення таких професій, як столяр, тесля, електрик, шахтар, пілот, які завжди були виключно чоловічими, то такі професії і посади, як міністр, президент, генерал, декан, які все ще залишаються недосяжними для жінок, вважається вживати правильним у формі чоловічого роду, навіть і тоді, коли особа, яка займає цю посаду, є жінкою. Помічено, що форму тільки чоловічого роду мають назви престижних професій і посад. Чим вищий соціальний статус професії, тим частіше вона вживається у формі чоловічого роду. Виключно форму жіночого роду мають назви деяких низькокваліфікованих занять: домогосподарка, покоївка. Ці приклади переконливо доводять правильність положення феміністських теорій про те, що мова не тільки відображає дійсність, а, як одна із символічних механізмів бере участь у її конструюванні, розподіляючи гендерну значимість.

На наявність андроцентризму в мові вказує і таке явище як пейоративізація іменників жіночого роду (від. франц. *pejoratif* або лат. *pejorare* — робити гіршим), коли у мові жінкам відводиться «негативний семантичний простір». Це відбувається в тому випадку, коли жінка виходить за межі відведеного їй сімейного і семантичного простору, і включається в чоловічий простір. Тоді назви тих чи інших видів чоловічої діяльності, які жінки перебирають на себе зазнають пейоративізації, тобто применшуються і тривіалізуються (коли говорять про чоловіка, як професіонала, то підкреслюють його професійні якості, якщо ж кажуть про жінку-професіоналку, то це означає, що вона є особою легкої поведінки). В мові є велика кількість слів і фразеологізмів, які приписують жінці негативні якості (фурія, мегера, відьма, карга). Перенесення подібних слів на чоловіків має для них негативне значення (баба, базарна баба, мамусин синок). І навпаки позна-

чення жінок словами чоловічого роду сприймається позитивно або нейтрально (молодець!, свій брат, слово пацана). Отже, мова не є аполітичною. Як особливий соціальний інститут, вона вибудовує смисли дискурсивно, і відповідно гендерно стратифікує суспільство. Андроцентризм, який робить жінок невидимими у мові, перешкоджає їм виразити себе через мову, заважає жінкам стати суб'єктами суспільного життя і реалізувати свій творчий потенціал.

Мова є поліфункціональною (вчені нараховують 25 функцій мови). Завдяки своєму потужньому функціональному потенціалу мова виступає не тільки засобом спілкування, інтеракції, знаряддям мислення і передачі інформації. Вона також зберігає інтелектуальні, культурні, національні, історичні здобутки людства, накопичує їх та передає від покоління до покоління. Мова, з одного боку, відзеркалює все те, що відбувається в суспільстві, а з іншого — сама здатна формувати його ментальність. Більше того, наявність у функціональній структурі мови таких функцій як описова, в рамках якої висловлювання виступає як опис, який характеризується в термінах понять «істинно», «хибно», і оцінювальна, вихідним для якої є висловлювання, яке виступає як стандарт і характеризується в термінах понять «добре», «пагано», «байдуже», вказує на те, що мова не є нейтральною.

Функціонуючи в полярному, асиметричному просторі, слова, які вживають носії і споживачи мови, формують їх ставлення до явищ та процесів, про які вони говорять, наповнюються або негативно, або позитивно. На цьому полярному ґрунті сформувався мовний сексизм¹⁰ — ідеологія і практика дискримінації за ознаками статі. Якщо андроцентризм виявляє домінування чоловічого елемента в мовній системі, то мовний сексизм показує як андроцентризм в мові набуває дискримінаційних ознак, дискримінаційного характеру.

Отже, сексизм як статева мовна дискримінація — це вираження в мові чи мовними засобами тенденційних поглядів, переконань, які принижують, вилучають, недооцінюють та стеріотипізують жінок за статевою ознакою (чоловіки розумніші за жінок, керівні посади не для жінок). Про мовний сексизм можна говори-

ти тільки тоді, коли мова: виключає жінок як меншість і подає їх як істот відмінних від чоловіків ;змалює жінок як підлеглих, як залежних та підпорядкованих чоловікам ; ігнорує досягнення жінок, внаслідок чого їм відмовляють у зацікавленнях та можливостях, що виходять за рамки стереотипів ;виключає із мовного дискурсу відображення специфічно жіночого роду.

Мовний сексизм, як вияв владних стосунків, міститься в мовних нормах, а також глибоко проник в практику щоденного спілкування (у систему звертань, похвал, компліментів). Інструментами побудови сексистських висловлювань, які направлені на конструювання гендерної поляризації, формування відносин панування чоловіків над жінками, можуть виступати гендерні метафори, стереотипи, упередження (Жінки та політика — особи однієї статі. Обидві привабливі та підступні. Обидві багато обіцяють і не завжди виконують.). Такі звернення до жінок як ластівко, голубко, сонечко, красуне в діловій, інструментальній, офіційній сферах може набувати сексистського принизливого смислу, якщо жінка не може аналогічно відповісти чоловікові, який до неї звертається, бо це може перетворити останнього на сексуальний об'єкт і цим самим прирівняти його до жінки, що є для чоловіка великою образою.

Мовний сексизм, який можна розглядати одним із механізмів підтримки владно-домінантних відносин, посилює андроцентричні тенденції в мові і виступає, з одного боку, засобом приниження жінок, а з іншого — засобом демонстрації чоловічого панування і зверхності.

Головні стратегії деконструкції мовного андроцентризму та їх ефективність

Якісні зміни у мовному просторі неможливо забезпечити простим визнанням факту існування в ньому андроцентричних асиметрій. Останні автоматично не зникають. Необхідно послідовно впроваджувати мовну політику, направлену на вирівнювання мовного поля, на вивільнення і активізації жіночого потенціалу і тим самим посилювати синергетичні можливості сучасного суспільства. Саме таку політику проводять зараз більшість країн світу, яка регулюється і координується на найвищому законодав-

чому рівні, зокрема Радою Європи, яка у 1990 році прийняла чергову резолюцію про усунення сексизму із мовного вжитку і закликала медіа користуватися несексистською мовою. А в 2010 році цей орган прийняв чергову резолюцію про боротьбу із сексистськими стереотипами в медіа.

Вчені (зокрема, соціологи, лінгвісти та ін.)¹¹ й активісти жіночого руху досить відповідально поставилися до процесу реформування мов і формування гендерночутливої мови. Процесу реформування мовного простору передували тривалі обговорення в пресі, в суспільстві в цілому питання про шляхи подолання мовного сексизму. В результаті була вироблена мовна політика, яка враховувала специфіку національних мов і забезпечувала умови для формування вільної від сексизму мови. Саме такої мови дотримуються зараз на засіданнях ООН та Ради Європи, на міжнародних зустрічах усіх рівнів, в офіційних документах. Важливою особливістю сучасної мовної політики можна вважати її спрямованість на приборкання стихійних процесів у розвитку мов. Мовними процесами потрібно управляти і направляти їх в русло посилення демократичних основ сучасного суспільства.

Реформування мови із урахуванням гендерної складової відбувається, як правило, завдяки двом основним стратегіям: стратегії фемінізації (уникнення загального чоловічого роду шляхом послідовного вживання фемінітивів), а також стратегії нейтралізації (послідовна нейтралізація граматичного роду, зокрема, завдяки збірним поняттям (студентство), словам спільного роду (бідолаха, невдаха, трудяга) або іншими лексичними засобами (наприклад аудиторія чи когорта замість читачі і читачки, людина, особа, колега). Вибір тієї чи іншої стратегії відбувається з урахуванням особливостей граматичної структури мови. Зокрема, до реформування англійської мови було застосовано стратегію нейтралізації, завдяки якій із мовного обігу були вилучені мовні форми, які вказують на стать у назвах професій та занять і замінені на нейтральні. Так, слово *man* (чоловік) і слова із цим коренем замінили на слово *person* (людина), замість слів *policeman*, *fireman* вживають *police officer*, *fighter*, замість *sportman* вживають *athlete*, а замість займенників *he*, *she* вживають або паралельні форми *she — he, they*,

або жіночі форми she, her. Реформування французької мови відбулося завдяки змішаній стратегії, яка сформувалася в результаті об'єднання стратегій фімінізації та нейтралізації в одну. На особливу увагу заслуговує досвід реформування німецької мови. Її фемінізація відбувалася одночасно з вирішенням соціальних проблем в інших сферах суспільства (економічній, соціальній, політичній, сімейній та ін.). Цей досвід показує, якщо мовне планування є невід'ємною складовою загального процесу соціальних змін, то якісний розвиток досягається не тільки в мовній сфері, а й в усьому суспільстві.

Українська мова за своєю природою більше тягнє до фемінізації. В її арсеналі достатньо засобів для застосування саме цієї стратегії. Найбільш продуктивними для утворювання фемінітивів є суфікси: -к- (премерка, депутатка, перекладачка, редакторка, журналістка); -иц-, який додають до чоловічої основи на -(н)ик, -ець (відмінниця, підприємниця, засновниця, переможниця). Набирає оборти суфікс -иц-, який раніше використовували тільки в кількох словах (княгиня, графиня, кравчиня, майстриня), а тепер додають і до основ на -ець (борець — борчиня, виборець — виборчиня, фахівець — фахівчиня), і до основ на приголосний, які тривалий час вважалися непридатними до фемінізації (шеф — шефиня, ворог-ворогиня, філолог — філологиня). У множині і в різних відмінках уживають дві форми: викладачки і викладачі). Якщо важливо наголосити на більшій ролі жінки у чомусь, можна вживати фемінітиви у значенні загального роду (експертки, спеціалістки). Якщо вживання гендерно симетричних форм переобтяжує текст, можна вдаватися до стратегії нейтралізації: замість українські студенти і студентки протестували — українське студентство протестувало.

Процес реформування української мови порівняно з іншими країнами відбувається досить повільно. Це пояснюється, в першу чергу, відсутністю серйозного державного замовлення на проведення мовної політики з урахуванням гендерного компоненту. Однак і ті невеликі зміни, направлені на створення паритетної мови, які спостерігаються в україномовному полі, подають надію, що українська жінка нарешті буде гідно представлена в ньому, як суб'єкт, а не об'єкт суспільного життя.

1. *Антология* гендерной теории / Сост. и коммент. Е. Гаповой, А. Усмановой; пер. с англ. Е. Мельниковой. Минск: Профилен, 2000. 2. *Бем С.* Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов: пер. с англ. Москва: Рос.полит.энцикл. (РОССПЭН), 2004. 3. *Гендер і державна політика.* Київ: Основи, 2004. 4. Кіммель М. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. 5. *Ключко О.* Методологія гендерних досліджень: сучасне становище і актуальні питання. Саранск: Тип. «Рузальські друкарні», 2008. 6. *Нелюба А. М.* Гендерна лінгвістика і малопродуктивні словотвірні засоби // Лінгвістика. 2011. № 1. С. 135–142. 7. *Марценюк Т. О.* Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основи, 2017. 8. *Тарковська І. Н.* Гендерна соціологія. Москва: Вариант; ООО «Ревський простор», 2005. 9. *Нелюба А. М.* Цит. праця. 10. *Архангельська А.* Сексизм в мові: міфи і реальність. Olomouc... Univerzita Palackeho v Olomouci, 2011. 11. *Мельник Ю. П.* Об'єктивізація гендерних стереотипів у сучасній лінгвістичній науці // Вісник Житомир.держ. ун-ту. 2009. Вип. 45. Філологічні науки.

Avdeenko Olena. Androcentrism and its manifestations in the language field

The article is devoted to the problem of dominant role of androcentrism (man's culture) in the sphere of language. The gist of androcentrism is revealed here as a natural consequence of patriarchal structure of a society. The attention is drawn on all-embracing character of androcentrism, which penetrates into the discourses of culture, social institutions and psychology of humans and systematically fixes and reproduces the man's dominance in all spheres of public life and in particular in the area of language. The role of feminist movement in undermining patriarchal norms and habits and giving women equal rights with men is presented. The process of formation of gender approach as for studying language phenomena which has helped to display social asymmetries in the language system is emphasized. On the basis of particular examples is revealed how as a result of dominance of androcentrism culture women are given «negative semantic area» in which they are presented as the second sort human beings. Consequently adopted idea about the necessity of levelling up of language sphere by neutralising and forming the parity language which would provide equality of sexes and cementise their equal status positions. The particulars of language policy which are implemented now in present-day democratic societies are revealed. The analysis and given appreciation to processes of reforming of languages (English, French, German in particular) directed towards the creation of neutral parity language. The gist and particulars of strategy of feminisation and neutralisation as main routes of language reforming are shown. Particulars of feminisation and neutralisation of Ukrainian language are revealed. The conclusion about rather slow process of reforming the Ukrainian language which hinders the uprise of Ukrainian woman towards higher status positions is made.

Keywords: androcentrism, gender, gender discrimination, lexical gaps, language androcentrism, language policy, language sexism, patriarchy, payorative, feminisation strategy, neutralisation strategy, feminities.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТІВ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто організаційні засади діяльності комітетів Верховної Ради України. Прослідковано взаємозв'язок цієї діяльності з низкою принципових питань теоретико-методологічного характеру. Систематизовано основні напрями та підходи до проблематики організації діяльності українського парламенту. Показано взаємозв'язок інерційності політичної системи України з недоліками парламентської діяльності. Обґрунтовано можливості політико-правових механізмів функціонування парламенту щодо стабілізації політичного та соціально-економічного життя країни.

Ключові слова: парламентський процес, суб'єкти законодавчої ініціативи, парламентська діяльність, парламентський контроль, громадянське суспільство.

Баскакова Ю. В. Организационные основания деятельности комитетов Верховного Совета Украины: теоретические и практические аспекты

Рассмотрены организационные основы деятельности комитетов Верховной Рады Украины. Прослежены взаимосвязь указанной деятельности с рядом принципиальных вопросов теоретико-методологического характера. Систематизированы основные направления и подходы к проблематике организации деятельности украинского парламента. Показана взаимосвязь инерционности политической системы Украины с недостатками парламентской деятельности. Обоснованы возможности политико-правовых механизмов функционирования парламента по стабилизации политической и социально-экономической жизни страны.

Ключевые слова: парламентский процесс, субъекты законодательной инициативы, парламентская деятельность, парламентский контроль, гражданское общество.

Baskakova Jliа. Organizational foundations for the activity of the committees of the Supreme Council of Ukraine: theoretical and practical aspects

The article discusses the organizational foundations of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine. The interrelation of the specified activity with a number of fundamental questions of theoretical and methodological nature is traced. The main

directions and approaches to the problems of organizing the activities of the Ukrainian parliament are systematized. The interrelation of inertia of the political system of Ukraine with deficiencies of parliamentary activity is shown. The possibilities of political and legal mechanisms for the functioning of the parliament to stabilize the political and socio-economic life of the country are substantiated.

Keywords: *parliamentary process, subjects of legislative initiative, parliamentary activity, parliamentary control, civil society.*

Організація діяльності комітетів Верховної Ради України пов'язана із низкою питань, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Одна з основних проблем такої діяльності — незадовільний стан здійснення парламентських процедур, недовіра депутатських звернень і запитів, хаотичність проведення парламентських слухань. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів діяльності комітетів Верховної Ради України, необхідно констатувати, що у науковій літературі так і не сформовано усталеного, повноцінного, комплексного підходу до заявленої проблематики.

Питанням діяльності парламентських комітетів присвячено значний масив наукової літератури. Протягом останнього часу важливі аспекти конституційно-правової природи та контрольної діяльності парламентських комітетів і тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України ставали предметом наукових праць Ю. М. Тодики, В. М. Шаповала, О. Ф. Андрійко, О. Л. Анохіна, Ю. Г. Барабаша, В. А. Гошовської, Ю. Д. Древалю, С. В. Ківалова, Л. Т. Кривенко, О. О. Майданник, Н. Л. Омельченка, М. П. Орзіха, А. І. Погорелової, О. М. Порубенського, М. В. Развадовської, С. В. Саса та інших українських науковців. Питанням діяльності парламентських комітетів у парламентах зарубіжних країн присвячували свої праці С. А. Авак'ян, А. С. Автономов, М. Амелер, М. В. Баглай, С. В. Бендюріна, Ч. Р. Вайз, Р. Ш. Караєв, А. Д. Керімов, О. В. Коврякова, М. А. Моргунова, В. К. Стеніна, Ю. В. Тороп, В. Є. Чиркін та інші науковці.

Аналіз наукових праць провідних учених свідчить, що існуючі проблеми взаємодії парламентських комітетів з вищими органами виконавчої влади в Україні є достатньо новим і малодослідженим напрямом для вітчизняної науки. Науковці розглядають

діяльність парламентських комітетів переважно під кутом зору повноважень усього парламенту, участі в законопроектній діяльності та здійсненні парламентського контролю в умовах розвитку конституціоналізму. Відтак особливо актуальною сьогодні, як для науки політології, так і для практики, є проблема організації діяльності комітетів та депутатського корпусу законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму.

У відповідності з вищезазначеним метою даної статті є огляд й упорядкування сформованих за визначеними критеріями у доктрині конституційного права та політології напрямів та підходів до визначення організаційних засад діяльності комітетів Верховної Ради України, аналіз нормативно-правової бази забезпечення діяльності парламентських комітетів та парламентарів, а також викладення авторського бачення та систематизація законопроектних змін до Регламенту Верховної Ради України. Зазначене дає змогу узагальнено окреслити пріоритетні напрями і завдання його реформування відповідно до Концепції комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України, розповсюдженої в часописі «Парламент», що є частиною проекту, який реалізує Лабораторія законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «Рада: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво»¹.

На конституційному рівні діяльність парламентських комітетів, їх повноваження закріплені ч. 2 ст. 89 Конституції України, яка визначила їх у якості допоміжних органів Верховної Ради України, що «здійснюють законопроектну роботу, готують і попередньо розглядають питання, віднесені до повноважень Верховної Ради України». Методологічною основою для визначення організаційно-правових засад у діяльності парламентських комітетів є Регламент Верховної Ради України, який регулює та охороняє, на підставі реалізації відповідних процесуально-процедурних норм, порядок роботи (діяльності) Верховної Ради України, її органів та посадових осіб, а також порядок здійснення нею парламентських функцій та окремих парламентських процедур².

Практика діяльності парламентів багатьох країн світу свідчить, що ефективне здійснення парламентом своїх функцій можливе

лише за умови організації належної діяльності його структурних підрозділів. Завдяки допоміжним парламентським органам діяльність парламенту набуває впорядкованого, планомірного характеру. Значною є роль парламентських структур під час реалізації парламентом контрольних функцій. Міжнародний та вітчизняний досвід свідчать, що контроль за діяльністю уряду в парламентських комітетах є найбільш дієвим засобом запобігання безвідповідальній діяльності органів виконавчої влади, відстоювання основ правової держави та формування громадянського суспільства, гарантування рівності всіх перед законом і зміцнення демократичних принципів як основи повноцінного функціонування, гармонійного розвитку держави та суспільства. Своєю чергою, дослідження передбачених у парламентському законодавстві України форм і видів діяльності постійних комітетів Верховної Ради України дає змогу виявити причини низького рівня парламентського контролю за органами виконавчої влади в Україні, прогалини та суперечливі положення парламентського законодавства, визначити організаційно-правові заходи, що сприятимуть підвищенню ефективності діяльності парламентських органів.

Згідно з Конституцією, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову відповідно до ст. 6 Конституції України. В основному законі ст. 75 визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України. Оскільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі є народ, а народ може здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади, діяльність парламенту є формою опосередкованого управління народом державою³.

Згідно із Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 04.04.1995 № 116/95-ВР комітет Верховної Ради України — орган Верховної Ради України, який утворюється з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання контрольних функцій. Комітет відповідальний перед Верховною Радою України і підзвітний їй. Діяльність

комітетів координує Голова Верховної Ради України згідно з Конституцією України та в порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України⁴.

Аналізуючи вищезазначене, можна зазначити, що парламент є уособленням частини державної інституції, а саме: є однією із гілок влади, які в сукупності утворюють собою організацію державної влади. Унікальність парламенту як політичного інституту полягає в його ролі посередника між суспільством і органами виконавчої влади; системи, у якій формується владна воля нації на основі представництва структурованих груп інтересів на державному рівні. Верховна Рада, як орган державної влади, покликана забезпечувати діяльність держави шляхом своєї парламентської діяльності. Державні органи призначаються саме для безпосереднього здійснення державної влади, для цього вони наділяються повноваженнями державно-владного характеру, керують державою, соціальними процесами та суспільними справами. Отже, діяльність Верховної Ради є діяльністю державно-владного органу, що за своїм характером є формою опосередкування діяльності держави.

У науковій літературі є загальноприйнятим погляд, відповідно до якого постійні комітети парламенту вважаються його допоміжними органами, що утворюються з депутатів для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень парламенту. Система парламентських комітетів вважається сильною тоді, коли в даних органах концентрується основна політична і законодавча влада парламенту, а також відбувається процес напрацювання його рішень⁵.

На нашу думку, варто погодитися з висновком О. Майданик, що для оптимізації діяльності комітетів парламенту України зі здійснення контрольних повноважень за діяльністю уряду в законодавстві необхідно передбачити, що «комітети ВР України повинні здійснювати певні контрольні повноваження щодо діяльності «профільних» міністерств і відомств». О. Майданик стверджує, що, «реалізуючи зазначені контрольні повноваження, комітет, за наслідками здійснюваного ним контролю, має надавати

фахову оцінку діяльності органу виконавчої влади, посадової особи, що має бути основою для оцінки їх діяльності та, при виявленні відхилень від приписів закону, — вжиття заходів впливу щодо їх усунення»⁶.

Конституційно-правовою основою забезпечення діяльності парламентських комітетів та парламентарів є наступні нормативно-правові джерела: Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР⁷, закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР⁸, Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року N 2790-XII⁹, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI¹⁰, Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 № 794-VII¹¹, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України» від 18 липня 2007 р. № 950¹², Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04.12.2014 № 22-VIII¹³.

Розгляд правової природи комітетів Верховної Ради України насамперед потребує дослідження процедури їх формування. Відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» (ч. 4 ст. 81) квоти розподілу посад голів комітетів, перших заступників, заступників голів, секретарів та членів комітетів визначаються пропорційно від кількісного складу депутатських фракцій (депутатських груп) до фактичної чисельності народних депутатів у порядку, встановленому Верховною Радою. Пропорційне представництво фракцій у комітетах під час роботи над законопроектами зумовлює дотримання парламентського принципу політичного балансу, а саме надання можливості виконання основної роботи щодо законопроектів парламентській більшості із збереженням за меншістю функції стримування та контролю¹⁴.

Так, норми Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховній Раді України восьмого скликання» від 04.12.2014р. № 22-VIII, відповідно до статті 89 Конституції України, статті 5 Закону України

«Про комітети Верховної Ради України» визначають перелік комітетів Верховної Ради України восьмого скликання. Згідно із статтею 10 Закону України «Про приватизацію державного майна» також утворена Спеціальна контрольна комісія Верховної Ради України з питань приватизації. Відповідно до вищезазначеної Постанови ВРУ утворюється спеціальна комісія з питань демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави. Відповідно до частини другої статті 5 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» до складу кожного з комітетів Верховної Ради України восьмого скликання може входити не менше 6 і не більше 35 народних депутатів України.

Обгрутованою є точка зору авторитетних науковців, що Регламент Верховної Ради України — це похідне від Конституції України джерело парламентського права України, яке виступає у формі єдиного кодифікованого нормативно-правового акта та затверджується у формі закону; регулює та охороняє на підставі реалізації відповідних процесуально-процедурних норм порядок роботи (діяльності) Верховної Ради України, її органів та посадових осіб, а також порядок здійснення нею парламентських функцій та окремих парламентських процедур¹⁵.

Протягом останніх років багато в чому законсервовано незадовільний стан здійснення парламентських процедур, пов'язаних з реалізацією контрольної функції Верховної Ради України. Значною мірою декоративними стали інститути депутатських звернень та запитів, ритуалізувалося проведення парламентських слухань, які значно втратили свій суспільний резонанс і парламентську «вагу». Водночас багато в чому декларативного і вкрай формального характеру набуло звітування перед Верховною Радою України високопосадовців органів державної влади тощо¹⁶. Яскравим проявом такої тенденції є те, що досить часто реалізація парламентських процедур «підпорядковується ситуативним корпоративним інтересам боротьби окремих впливових груп депутатів за владу в законодавчому органі»¹⁷.

Водночас, як українськими конституціоналістами-теоретиками, так і юристами-практиками, безпосередньо задіяними у парламентському процесі, наголошується, що «постійні порушення

тими чи іншими особами окремих положень Регламенту можуть дати привід для перегляду саме цих положень», що зумовлює необхідність удосконалення Регламенту Верховної Ради України¹⁸. У контексті таких змін потрібно «забезпечити більш суворе дотримання Регламенту Верховної Ради України усіма учасниками законодавчого процесу. Особливо це стосується ведення пленарних засідань, під час яких мають місце порушення регламентних норм»¹⁹.

Відповідно до Концепції комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України, розповсюдженої в Часописі «Парламент», що є частиною проекту, який реалізує Лабораторія законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «Рада: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа, реформування Регламенту Верховної Ради України органічно вписується у зовнішньополітичний контекст обраного курсу нового етапу парламентської реформи в Україні. Так, зокрема, Розділом III Меморандуму про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом, підписаного 3 липня 2015 року, передбачено підготовку Доповіді та Дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Доповідь та Дорожня карта мають бути підготовлені у рамках роботи у Парламенті спеціальної Місії Європейського парламенту з оцінки потреб, яка оцінюватиме обсяг програми парламентської підтримки і підвищення інституційної спроможності на виконання Меморандуму²⁰.

Станом на 15 жовтня 2015 року загалом на розгляді Верховної Ради України восьмого скликання перебуває 24 законопроекти, присвячених внесенню різноманітних (як за глибиною, широтою охоплення нормативного матеріалу, так і за ідейною спрямованістю) змін до Регламенту Верховної Ради України. Цими законопроектами пропонується, зокрема, врегулювати такі питання:

- 1) надати представникам позафракційних народних депутатів України право на виступ під час повного обговорення питань на пленарному засіданні (зміни до пункту 5 частини першої статті 30 Регламенту Верховної Ради України) та при застосуванні проце-

дури скороченого обговорення (зміни до пункту 5 частини другої статті 31 Регламенту Верховної Ради України); право на виступ на пленарному засіданні Верховної Ради та запис на виступ з трибуни з будь-якого питання порядку денного (зміни до частини першої статті 33 та частини третьої статті 34 Регламенту Верховної Ради України); право на входження до складу Погоджувальної ради (частина друга нової статті 60²; зміни до частини другої статті 73 Регламенту Верховної Ради України);

2) включення до порядку денного сесії Верховної Ради України без голосування питань, запропонованих Радою парламентської опозиції або депутатськими фракціями (депутатськими групами), які увійшли до складу парламентської опозиції у визначеному цим Регламентом порядку (зміни до статті 20–25 Регламенту Верховної Ради України); (проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України»; доповнення Регламенту новою Главою 12 «Парламентська опозиція», в якій запропоновано врегулювати питання порядку формування і припинення парламентської опозиції, організаційно-правові засади її функціонування, порядку утворення та діяльності опозиційного уряду; закріпити право парламентської опозиції на представництво у керівництві Верховної Ради України та її органах, інші права парламентської опозиції (статті 61–68 Регламенту Верховної Ради України);

3) вирішити проблему забезпечення особистого голосування народними депутатами України на засіданнях Верховної Ради України шляхом внесення змін до статей 26, 37, 47, 55 та 78 Регламенту Верховної Ради України та доповнити його положення новими статтями 51¹ та 56¹ (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» щодо забезпечення особистого голосування народними депутатами України) (реєстр. № 1744 від 14 січня 2015 року);

4) замінити основну (паперову) форму надання законопроектів, проектів інших актів, супровідних документів та інших матеріалів, що використовуються в законотворчому процесі, на електронну (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (щодо оптимізації витрат Апарату

Верховної Ради України шляхом запровадження електронної розсилки деяких друкованих матеріалів, що надаються народним депутатам України) (реєстр. № 1795 від 19 січня 2015 року);

5) надати Голові Верховної Ради України повноваження схвалювати за поданням комітету, до предмета відання якого належать питання європейської інтеграції, Методичні рекомендації з наближення законодавства України до права ЄС (зміни до статті 78 Регламенту Верховної Ради України); додати до числа супровідних документів до законопроекту висновок щодо відповідності проекту акта міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву ЄС; такий висновок готується суб'єктом права законодавчої ініціативи з урахуванням Методичних рекомендацій з наближення законодавства України до права ЄС, затверджених Головою Верховної Ради України (зміни до статті 91, 93, 94, 118 Регламенту Верховної Ради України) (реєстр. № 2046а від 9 червня 2015 року);

б) встановити, що народні депутати, обрані за виборчими списками політичних партій, та народні депутати, висунуті політичною партією в одномандатних округах, які були виключені зі складу депутатської фракції партії, залишаються позафракційними та не можуть увійти до іншої депутатської фракції, групи чи утворити депутатську групу (зміни до частини 3 статті 59 Регламенту Верховної Ради України, (нова редакція частини п'ятої статті 84 Регламенту) (проект Закону України «Про внесення змін до Законів України «Про Регламент Верховної Ради України» та «Про комітети Верховної Ради України» (про політичну відповідальність народних депутатів України) (реєстр. № 2331 від 5 березня 2015 року) та інші²¹.

Як висновок, слід зазначити наступне. Враховуючи сучасне положення Верховної Ради України в системі державних органів України, особливої актуальності набувають організація комітетів та депутатського корпусу законодавчого органу влади на шляху становлення вітчизняного парламентаризму. На етапі демократичних реформ соціальна структура змінюється надто швидко й часто трапляється, що необхідні інституційні перетворення відбуваються зі значною затримкою. Інерційність української політич-

ної системи багато в чому пов'язана з недоліками функціонування інституту парламентаризму. Вдосконалення політико-правових механізмів забезпечення форм діяльності комітетів вітчизняного парламенту є однією з нагальних проблем, здатних відіграти важливу роль у стабілізації політичного та соціально-економічного життя країни.

1. *Синьоокий О., Лінецький С., Полтораков О.* Концепція комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України. Лабораторія законодавчих ініціатив // Парламент. 2015. № 4. С. 2–32. 2. *Ганжа Н. В.* Теоретичні проблеми Регламенту Верховної Ради України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2004. С. 7; *Ганжа Н. В.* Регламенти органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні: поняття та класифікація // Влада. Людина. Закон. 2012. № 4 (111). С. 22; *Ганжа Н. В.* Механізм реалізації Регламенту Верховної Ради України // Життя і право. 2005. № 5 (17). С. 42–44; *Ганжа Н. В.* Функції регламентів органів державної влади в Україні // Держава та регіони. 2007. № 4. С. 23. 3. *Конституція України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 4. *Про комітети Верховної Ради України*: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 5. *Боєчова О. В., Зайчук О. В., Копиленко О. Л.* Законотворчий процес в Україні. Київ: Реферат, 2006. С. 71; *Кислий П., Вайз Ч.* Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду. Київ: Абрис. 2000. С. 172, 175. 6. *Майданник О. О.* Парламентський контроль за функціонуванням виконавчої влади в Україні: питання теорії // Право України. 2010. № 5. С. 107. 7. *Конституція України* від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 8. *Про комітети Верховної Ради України*: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 9. *Про статус народного депутата України*: Закон України від 17.11.1992 року № 2790-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 10. *Про Регламент Верховної Ради України*: Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 11. *Про Кабінет Міністрів України*: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 12. *Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України*: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 № 950. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 13. *Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання*: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2014 № 22-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 14. *Торон Ю. В.* Роль парламентских комитетов в законодательном процессе: на примере федеративных государств Западной Европы // Правоведение. 2006. № 6. С. 32. 15. *Синьоокий О., Лінецький С., Полтораков О.* Цит. праця. 16. *Лінецький С. В., Крижанівський В. П.* Коментар до Регламенту Верховної Ради України. Київ: Програма РАДА, 2015. С. 9. 17. *Ющик О. І.* Теоретичні

основи законодавчого процесу: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2004. С. 311. **18.** *Висновок* Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про втрату чинності Регламенту Верховної Ради України» (до реєстр. № 2277а від 03.07.2015 р.). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55884. **19.** *Теплюк М.* Конституційні основи ефективності державної влади в Україні в умовах здійснення реформ // Право України. 2015. № 5. С. 51. **20.** *Ганжа Н. В.* Цит. праця.

***Baskakova Llia.* Organizational foundations for the activity of the committees of the Supreme Council of Ukraine: theoretical and practical aspects**

The article discusses the organizational foundations of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine. The interrelation of the specified activity with a number of fundamental questions of theoretical and methodological nature is traced. The main directions and approaches to the problems of organizing the activities of the Ukrainian parliament are systematized. The interrelation of inertia of the political system of Ukraine with deficiencies of parliamentary activity is shown. The possibilities of political and legal mechanisms for the functioning of the parliament to stabilize the political and socio-economic life of the country are substantiated.

The organization of the work of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine is connected with a number of issues, including theoretical and methodological nature. One of the main problems of such activities is the unsatisfactory state of parliamentary procedures, the inadequacy of parliamentary appeals and requests, and the chaotic conduct of parliamentary hearings. Despite the large number of works devoted to the study of various aspects of the work of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, it has to be noted that the scientific literature does not form an established, full-fledged, integrated approach to the stated issues.

The purpose of the paper is to review and streamline the established and established criteria in the doctrine of constitutional law and political science in the areas and approaches to the definition of the organizational and legal basis of the work of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, analysis of the regulatory framework for the activities of parliamentary committees and parliamentarians, as well as the presentation of their own vision and analysis mentioned draft laws on amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, which makes it possible to outline the following priority directions and objectives of the Verkhovna Rada of Ukraine. in accordance with the Concept of Comprehensive Amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is part of a project implemented by the Laboratory of Legislative Initiatives under the USAID Program «Rada: Responsibility, Accountability, Democratic Parliamentary Representation»,

distributed in the Journal of the Parliament. It is established that at the constitutional level, the status, functional appointment of parliamentary committees, their powers are enshrined in Part 2 of Art. 89 of the Constitution of Ukraine, which defined their status as subsidiary bodies of the Verkhovna Rada of Ukraine, which «carry out drafting of a law draft, prepare and pre-examine issues that are assigned to the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine».

It was found that scholars consider the work of parliamentary committees mainly from the perspective of the powers of the entire parliament, participation in legislative work and the exercise of parliamentary control in the context of the development of constitutionalism. The Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, which regulates and protects, on the basis of the implementation of the relevant procedural and procedural norms, the procedure of work (activity) of the Verkhovna Rada of Ukraine, its bodies and officials, and also the procedure of work (activity) of the Verkhovna Rada of Ukraine, shall be the optimal methodological basis for determining the organizational and legal principles in the work of parliamentary committees. the procedure for exercising parliamentary functions and individual parliamentary procedures.

The analysis of the mentioned legislative approaches to changes to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine makes it possible to summarize the following priority directions and tasks of its reform: to regulate the legal peculiarities of the organization and activities of the parliamentary coalition and opposition; to determine the special elements (conditions) of participation of non-factional people's deputies in parliamentary procedures by providing them with additional procedural rights; to solve the problem of interfactual «migrations» of people's deputies of Ukraine; to ensure the implementation of constitutional requirements regarding personal voting by people's deputies of Ukraine at the sessions of the Verkhovna Rada of Ukraine; to strengthen the principles of carrying out expert examination of bills, in particular in terms of ensuring their European integration dimension and direction; to strengthen parliamentary discipline; to strengthen the requirements for the implementation of the right of legislative initiative by people's deputies of Ukraine, refusing the personal principle of the submission of bills by deputies (instead consolidating the group principle); to simplify the procedure for the inclusion of bills in the agenda of the session.

Keywords: parliamentary committees, parliamentary process, subjects of legislative initiative, parliamentary activity, parliamentary control, civil society.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

Осмылюється процес трансформації інституту національної держави в сучасному глобалізованому світі та за умов зростання загроз державному суверенітету, національній безпеці й захисту національних інтересів. Окрему увагу звернено на розгляд причин розгортання кризових і конфліктних явищ у процесі державного будівництва сучасної України. Сформульовано найбільш перспективні вектори здійснення державної політики з метою становлення повноцінної національної державності. Доведено необхідність унормування базових засад функціонування національної державності як не лише одного з можливих варіантів реформування державної політики, а фактично як умови того, що Українська держава має відбутися як повноцінна — з необмеженим суверенітетом, з непорушними суверенними правами, відновленою територіальною цілісністю.

Ключові слова: державна політика, національна держава, суверенітет, національні інтереси, національна безпека, глобалізація, модернізація.

Газизов М. М. Основополагающие задачи государственной политики Украины в условиях возрастания угроз национальной безопасности

Осмысливается процесс трансформации института национального государства в современном глобализованном мире и в условиях угроз для государственного суверенитета, национальной безопасности и защиты национальных интересов. Особое внимание обращено на рассмотрение причин развертывания кризисных и конфликтных явлений в процессе государственного строительства современной Украины. Сформулированы наиболее перспективные векторы осуществления государственной политики с целью становления полноценной национальной государственности. Доказана необходимость унормирования базисных основ функционирования национальной государственности как одного из возможных вариантов реформирования государственной политики, а фактически как условия того, что Украинское государство должно состояться как полноценное — с неограниченным суверенитетом, с ненарушенными суверенными правами, восстановленной территориальной целостностью.

© ГАЗІЗОВ Михайло Михайлович — кандидат політичних наук, доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

Ключевые слова: государственная политика, национальное государство, суверенитет, национальные интересы, национальная безопасность, глобализация, модернизация.

Gazizov Mykhailo. The main tasks of the state policy of Ukraine in conditions of increasing threats to national security

The author's attempt to determine the main tasks of state policy in Ukraine nowadays is in the context of growing threats to national security. The process of transformation of the institute of the national state in the modern globalized world and in the conditions of growing threats to state sovereignty, national security and protection of national interests is contemplated. Particular attention is paid to the consideration of the reasons for the expansion of crisis and conflict phenomena in the process of state-building modern Ukraine. The most perspective, according to the author, is formulated, the vectors of the implementation of the state policy in order to establish a complete national statehood. The necessity of normalization, including at the constitutional level, of the basic principles of the functioning of national statehood is proved not only as one of the possible options for reforming state policy, but in fact as a condition that the Ukrainian state will take place as full with unlimited sovereignty, with unaffected sovereign rights, restored territorial integrity.

Keywords: state policy, national state, sovereignty, national interests, national security, globalization, modernization.

Проблематика дослідження державної політики в Україні сьогодні є надзвичайно багатоплановою і полідискурсною, адже вона охоплює, по-перше, царину не лише політичної науки, але й галузі знань з державного управління, економічних, соціологічних та правничих розвідок та певним чином й історичних доробок. По-друге, державна політика може розглядатися як суто академічна сфера досліджень, так і як емпіричний предмет уваги аналітиків. По-третє, державну політику в Україні, особливості її реалізації нині та прогнозовані вектори її розгортання у найближчі роки, слушно вивчати не тільки у контексті висвітлення тематики внутрішньої політики держави, але й у вимірі розгляду глобалізаційних процесів сучасності та їх впливів на трансформацію інституту національної держави. Безперечно, окреслені нами напрями дослідження державної політики в Україні не є вичерпними. На думку автора, одним з найважливіших та найактуальніших напрямів окресленого наукового дискурсу є висвітлення проблематики становлення національної державності України у контексті

зростання загроз національній безпеці та необхідності захисту національних інтересів.

Тому метою представленої розвідки є визначення провідних завдань державної політики в сучасній Україні в умовах зростання загроз національній безпеці. Завданнями статті є: 1) осмислення трансформації інституту національної держави в сучасному глобалізованому світі та за умов зростання загроз державному суверенітету, національній безпеці і захисту національних інтересів; 2) визначення й обґрунтування нагальних завдань державної політики України у царині захисту національних інтересів; 3) розгляд причин розгортання кризових і конфліктних явищ у процесі державного будівництва сучасної України; 4) формулювання перспективних векторів здійснення державної політики з метою становлення повноцінної національної державності.

Мета та завдання статті обумовлюють особливості підбору бібліографічних джерел, які використав автор у процесі її підготовки. Першу групу таких джерел складають праці, присвячені проблематиці розвитку сучасної національної держави в умовах глобалізації (зокрема, варто відзначити автореферат дисертаційного дослідження І. В. Алексеєнко «Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації» та роботу британського науковця Л. Брока «Крихка держава» («Fragile States»)). Друга група джерел — це праці, в яких висвітлюються найбільш актуальні питання розвитку сучасної держави та реалізації державної політики у царині захисту національної безпеки і національних інтересів: фундаментальний підручник Г. П. Ситника «Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади)», наукова стаття О. І. Брусиловської «Концепт національних інтересів та зовнішня політика сучасної України» та довідково-енциклопедичні і нормативно-правові джерела. Третя, найбільш вагома група бібліографічних джерел утворена з праць вітчизняних вчених, предметом дослідницької уваги яких є розгляд особливостей суспільно-політичного розвитку України останніх десятиліть. Серед вказаних робіт особливий інтерес становлять монографічні розвідки М. Розумного «Виклики національного самовизначення» та

Ю. Мацієвського «У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014)», колективний доробок групи авторитетних вітчизняних науковців «Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України».

Як вже зазначалося вище, в останні кілька десятиліть інститут національної держави зазнає суттєвої трансформації і переосмислення під впливом низки процесів світового масштабу, насамперед — глобалізації. Тому цілком логічним уявляється розгортання наукового дискурсу щодо питань перспектив розвитку національної держави у вітчизняному дослідницькому середовищі. Особливе значення у контексті розгляду проблематики реалізації державної політики у сучасній Україні має, на наш погляд, пошук відповідей на питання: «Яким чином забезпечити оптимальне поєднання становлення національної держави та включення України в провідні глобалізаційні процеси сьогодення, трендами якого стають уніфікація, упорядкування й диверсифікація?». Безумовно єдиної, умовно «правильної» відповіді на окреслене питання немає і не може бути сформульовано. Втім, варто сфокусувати увагу на тому, в яких напрямках мають проводитися пошуки різних відповідей. Авторитетна вітчизняна дослідниця проблематики трансформації національної держави у сучасному світі І. Алексеєнко, слушно підкреслює, що держава нині зіткнулася з цілою низкою проблем і викликів глобальної природи. «Усі ці виклики не знаходять адекватної відповіді з боку традиційних державних органів внаслідок істотного розриву між задекларованими і реальними повноваженнями держави», — пише науковиця¹.

Отже, одним з провідних напрямів державної політики в Україні сьогодні автори вбачається формулювання завдань та формування комплексу заходів модернізації традиційних державних інститутів з метою їх максимального наближення до найбільш нагальних викликів часу. Особливого значення окреслена мета набула в останні 4–5 років, коли перед Українською державою постали виклики екзистенційного характеру, коли комплекс заходів державної політики має бути спрямований насамперед на завдання збереження національної державності і державного суверенітету.

Одним з таких завдань, як уявляється авторові, є ефективний захист національних інтересів України в умовах вимушеного обмеження суверенних прав національної держави та перманентної зовнішньої загрози. Суверенні права держави, згідно з визначенням М. Гнатівського, — це можливість держави «поширювати свою владу на об'єкти і дії фізичних та юридичних осіб не тільки в межах своєї національної території, а й поза її межами на підставі міжнародних договорів». Вітчизняний дослідник при цьому зауважує, що «з визначення поняття «суверенітет» логічно випливають його властивості: єдність і неподільність»². Анексія і незаконне з точки зору міжнародного права входження до складу Російської Федерації Криму, перебування на території України (в окремих районах Донецької і Луганської областей) російських військових, їх формувань та військової техніки — це найбільш наочні приклади обмеження суверенних прав Української держави, починаючи з 2014 р. При цьому з боку Російської Федерації щодо Української держави було порушено одне з засадничих прав суверенної держави, зазначене у Декларації про принципи міжнародного права (прийнята на Генеральній Асамблеї ООН 24 жовтня 1970 р.), — невід'ємне право обирати політичну, економічну, соціальну, культурну систему без втручання з боку інших держав³.

Зрозуміло, що за таких умов одним з найбільш нагальних завдань державної політики України у царині захисту національних інтересів стає відновлення суверенних прав Української держави над тимчасово окупованими і непідконтрольними територіями. Завдання надзвичайно складне. До того ж, воно, окрім суто практичної складової, містить і значну теоретичну компоненту, яка полягає передусім у визначенні того, що ми можемо тлумачити як національний інтерес. Професор О. Брусилівська пропонує просте, але водночас вичерпне, на наш погляд, визначення: національні інтереси «виражають загальні та особливі потреби держави, що впливають з її соціально-політичної природи»; вони є тим, «чого хоче нація», тим, «що є для неї необхідним»⁴. Здавалось би наведене визначення є доволі аксіоматичним, таким, що не містить дискусійної складової. Однак, як зауважує сама вітчизняна дослідниця, чинне законодавство України «не включає окре-

мого документу про національні інтереси, відповідна подальша трактовка цього терміну непередбачувана»⁵.

Відсутність нормативно-правового оформлення такого специфічного напрямку державної політики, як сфера національних інтересів, зумовила цілу низку невирішених проблем в інших царинах державної політики України, з одного боку, та спричинила термінологічну і сутнісну невизначеність феноменів національної безпеки і національних інтересів на рівні академічного дискурсу та на рівні публічних політичних дискусій. Скажімо, Г. Ситник підкреслює, що сьогодні безпека має розглядатися як комплексна характеристика соціальної системи у кількох вимірах: 1) «безпека як об'єктивна характеристика зовнішніх умов середовища функціонування системи, яка допускає наявність спрямованої ззовні на систему небезпеки і певні можливості її прояву (реалізації)» (зовнішній вектор (ракурс) національної безпеки); 2) безпека «як комплексна характеристика соціальної системи досліджується крізь призму психологічної реакції людини на зовнішні умови свого існування» — її внутрішній вимір⁶. Необхідно зауважити, що саме царина державної політики, яка акцентує увагу та покликана унормувати внутрішній вимір національної безпеки та групу національних інтересів, що зумовлені останнім, залишається в сучасній Україні фактично не розробленою і не цікавою ані для дослідників-науковців, ані для представників вітчизняного політичного класу. З іншого боку, доволі врегульованим на нормативно-правовому рівні, особливо в останні кілька років, стає зовнішній вимір державної політики у царині національної безпеки.

Подібна неузгодженість породжує багато проблем у здійсненні тих чи інших заходів державної політики зокрема та є одним з найбільш наочних підтверджень відсутності цілісної державної стратегії у царині захисту національної безпеки та національних інтересів загалом. Якщо виходити з більш широкого ракурсу аналізу державної політики України років незалежності, то важко не погодитись з тим невтішним діагнозом, який поставив в своїй останній монографічній розвідці М. Розумний. Вчений стверджує, що у нашій державі «була сформована *гібридна суспільно-по-*

літична дійсність [виділено М. Розумним у першоджерелі], елементи якої були пов'язані системою взаємних стримувань і противаг, наділена значним потенціалом нестабільності, але водночас дуже інертна щодо можливостей трансформації». «Динаміка цієї політичної конструкції визначалася ситуативним співвідношенням сил на політичній арені...», — пише автор книги «Виклики національного самовизначення»⁷. Слушно підкреслити, що М. Розумний — не перший вітчизняний науковець, який ставить діагноз «гібридності» політичній системі сучасної України. Так, Ю. Мацієвський власне фундаментальне монографічне дослідження наявного нині політичного режиму України назвав «У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014)»⁸.

Продовжуючи цей тренд, що сформувався останніми роками у вітчизняній політичній науці, автор візьме на себе сміливість стверджувати, що гібридний характер має і державна політика України у царині захисту національної безпеки і національних інтересів. На користь наведеного твердження свідчить й той факт, що на час підготовки представленої статті проект Закону України «Про національну безпеку», напрацьований у тісній взаємодії з експертами НАТО, Європейського Союзу і США, тільки готується до розгляду у Верховній Раді України після ухвалення у першому читанні президентського законопроекту 5 квітня 2018 р.⁹ Як бачимо, після того, як вже 4 роки триває фактична, хоча й не оголошена офіційно, війна на Сході України, коли відбулася перша і єдина на сьогодні по закінченні Другої світової війни анексія (та / або інвазія) території однієї держави (України) іншою (Російською Федерацією) в Європі, на рівні централізованої державної політики України так і не відбулося нормативно-правового регулювання відносин у царині національної безпеки.

Тому одним з провідних векторів розгортання державної політики в окресленій царині має стати розробка комплексної програми заходів щодо подолання явищ фрагментованості і гібридності державної стратегії захисту національної безпеки і національних інтересів. Дієвим партнером Української держави на цьому шляху, на наше переконання, має стати громадянське сус-

пільство та його найбільш авторитетні представники. Адже, за словами С. Бульбенюк, «повноцінна реалізація модернізаційних зусиль представників політичного істеблїшменту, оптимальне розкриття їх реформаторського потенціалу є неможливими без залучення акторів громадянського суспільства, «моральних авторитетів» нації». Доцільною уявляється пропозиція вітчизняної дослідниці про те, що «моральні авторитети» нації, «лідери думок» з мережевого сегменту громадянського суспільства можуть стати ефективними популяризаторами тих чи інших програм державної політики в Україні — своєрідними «агентами змін», які поєднуюватимуть державну стратегію модернізації з зусиллями окремих громадян і громадянського суспільства на шляху творення по-справжньому демократичної України¹⁰.

Не менш важливим напрямом державної політики України в умовах здійснення модернізаційних перетворень авторові уявляється остаточне нормативно-правове оформлення та закріплення на конституційному рівні форми держави на основі широкого суспільно-політичного консенсусу. Власне, на наше переконання, проблема захисту національної безпеки і національних інтересів, забезпечення суверенних прав Української держави на всій її території — це похідні від відсутності консенсусу щодо форми держави в Україні та її конституційного закріплення. Адже анексія Криму, війна на Сході нашої країни — проблеми, породжені не на початку 2014 р., а набагато раніше.

Приміром, ще 2012 р. автори аналітичної доповіді «Політичні проблеми сучасної України» вказували на такі «точки» конфліктів у вітчизняному державотворенні, як:

а) «перманентні зміни Конституції України, що в умовах нерозвиненої демократії веде до неповаги до Основного Закону, та й інших законів»;

б) «перехрещення функцій Президента і Прем'єр-міністра України», бо в Основному Законі відстежується невизначеність «хто ж є вищою посадовою особою у виконавчій владі і хто визначає політику у цій гілці влади» (варто зауважити, що після повернення до парламентсько-президентської форми правління згідно змін до Конституції України від 2004 р. подібна невизначеність

перемістилася з нормативно-правової площину у царину фактичних політичних відносин — авт.);

в) незавершеність процесу формування партійної системи України, внаслідок чого «існуючі політичні партії зберігають кланово-патерналістський характер, ідеологічно безбарвні»;

г) «нестабільність і неефективність політичної системи не компенсується інститутами громадянського суспільства» (доцільно зазначити, що безперечно в останні роки роль і місце громадянського суспільства у процесах національного державотворення у порівнянні з попереднім періодом значно зросли, однак досі громадянське суспільство не стало повноцінним партнером держави при реалізації масштабних модернізаційних перетворень, причому, одна з головних причин такого стану речей — небажання вітчизняного політичного класу «ділитися» повноваженнями і впливом з інституціалізованими і персоніфікованими акторами громадянського суспільства — авт.);

г) незрілість і некомпетентність політичної еліти України (найбільш переконливим доказом на користь наведеної тези є, на погляд автора, результати соціологічних опитувань в Україні останнього часу щодо рейтингів довіри потенційним кандидатам на посаду Президента України на майбутніх виборах 2019 р., згідно з яким жоден з топових вітчизняних політиків не отримав більше 13 % голосів виборців)¹¹.

Перелічені «точки» конфлікту в розвитку політичної системи та реалізації державної політики України в останні десятиріччя не вичерпують всієї складності і глибини проблематики системного характеру у процесах здійснення модернізаційних перетворень і демократичного поступу нашої країни. Авторитетний вітчизняний науковець В. Горбатенко слушно зауважує, що Україну досі доцільно характеризувати як «перехідну постсоціалістичну державу», а однією з ключових причин наявного стану є «уявний конституціоналізм» — феномен державного розвитку, який відзначається більш формальним ставленням до норм Основного Закону, до «духу і букви» Закону з боку політичних і соціальних акторів, відсутністю достатньої кількості активних суб'єктів правового реформування, які могли б стати своєрідним локомотивом

системних перетворень в країні¹². Отже, необхідність унормування у тому числі й на конституційному рівні базових засад функціонування національної державності є не тільки одним з можливих варіантів реформування державної політики, а фактично уявляється нині як умова того, що Українська держава відбудеться як повноцінна з необмеженим суверенітетом, з непорушеними суверенними правами, відновленою територіальною цілісністю.

У протилежному разі поки що нечасті розмови неспроможності Української держави, які, до того ж, спостерігаються передусім у вкрай упередженому щодо української національної державності російськомовному сегменті публічної політики та політичної науки, можуть стати певним трендом політичного і політологічного дискурсів на міжнародній арені. Таким чином, на переконання автора, провідною метою державної політики в Україні у найближчі роки має стати розробка і реалізація цілісної стратегії відновлення повноцінного державного суверенітету України, забезпечення перетворення Української держави у «крихку державу» («fragile state»)¹³, у «неспроможну державу» («failed states»)¹⁴.

Важливо зазначити, що реалізація такої складної мети є можливою виключно за умов досягнення широкого суспільного консенсусу щодо засадничих підвалин функціонування Української держави. Вітчизняна дослідниця С. Бульбенюк визначає подібний суспільний консенсус як ««конвенціалізацію» вітчизняного політичного життя», яка має бути здійснена «шляхом укладання символічного суспільного договору між чільними акторами держави і громадянського суспільства на основі визнання політичного і соціального консенсусу однією з найважливіших засад успішного здійснення суспільно-політичних перетворень системного характеру»¹⁵. Таким чином, подальші дослідження державної політики в сучасній Україні мають бути спрямовані перш за все, на думку автора, на висвітлення проблематики шляхів і засобів консенсуалізації політичного, соціального, культурного життя нашої країни.

1. *Алексєєнко І. В.* Трансформація інституту національної держави в умовах глобалізації : автореф. дис. ... д. політ. наук: 23.00.02 / НАН України;

Інститут держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2006. С. 25.

2. *Політична* енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін Київ: Парламентське вид-во, 2012. С. 697.

3. *Декларація* о принципах міжнародного права, касаючихся дружественних отношений і сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569

4. *Брусиловська О. І.* Концепт національних інтересів та зовнішня політика сучасної України // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки. 2016. № 4 (27). С. 11.

5. Там само.

6. *Ситник Г. П.* Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. Київ: НАДУ, 2011. С. 41–42.

7. *Розумний М. М.* Виклики національного самовизначення: монографія. Київ: НІСД, 2016. С. 113.

8. *Мацієвський Ю. В.* У пастці гібридності : зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991–2014): монографія. Чернівці: Книги — XXI, 2016. 552 с.

9. *Лашук Т.* Безпека «для галочки». URL: https://ukr.lb.ua/news/2018/04/03/394617_bezpeka_galochki.html

10. *Бульбенюк С. С.* Здійснення модернізаційних перетворень в Україні: політична теорія та соціально-політичні реалії // Актуальні проблеми державно-правового розвитку України в контексті інтеграційних процесів: матеріали III-ої міжнародної науково-практичної конференції Запоріжжя, 28 березня 2018 р. / Запорізький національний технічний університет; Інститут управління та права; Юридичний факультет / Редкол.: С. К. Бостан, Р. М. Максакова, Т. Є. Леоненко. Запоріжжя-Дніпро: «ЛІПА ЛТД», 2018. С. 57–58. URL: http://www.zntu.edu.ua/sites/default/files/konf/materialy_konfer_zntu.pdf

11. *Політичні* проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. Київ: ІПіЕНД, 2012. С. 11, 13–14; *Рейтинг* кандидатів у президенти лишається невисоким — соціологи: URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/14/7183358/>

12. *Горбатенко В. П.* Дуалізм держави й суспільства в Україні : рецидиви і основні напрями їх подолання // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2013. № 61. С. 372.

13. *Brock L., Holm H.* Fragile States. Cambridge: Polity, 2012. 200 p.

14. *Failed state.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Failed_state

15. *Бульбенюк С. С.* Взаємодія державної влади та громадянського суспільства в умовах системних викликів сучасності (кратологічно-управлінський й антропологічний дискурси). // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Вип. 7. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О., 2017. С. 171.

***Gazizov Mykhailo.* The main tasks of the state policy of Ukraine in conditions of increasing threats to national security**

The author's attempt to determine the main tasks of state policy in Ukraine nowadays is in the context of growing threats to national security. The process of transformation of the institute of the national state in the modern globalized world and in the conditions of growing threats to state sovereignty, national security and protection of national interests is contemplated. Particular attention is paid to the consideration of the reasons for the expansion of crisis and conflict phenomena in the process of state-building modern Ukraine. The most perspective, according to the author, is formulated, the vectors of the implementation of the state policy in order to establish a complete national statehood. The necessity of normalization, including at the constitutional level, of the basic principles of the functioning of national statehood is proved not only as one of the possible options for reforming state policy, but in fact as a condition that the Ukrainian state will take place as full with unlimited sovereignty, with unaffected sovereign rights, restored territorial integrity.

The issue of state policy research in Ukraine today is extremely diverse, because it covers, firstly, not only the field of political science, but also the field of knowledge in public administration, economic, sociological and legal research, and, in a way, historical achievements. Secondly, state policy can be regarded as a purely academic field of study, and as an empirical subject of analyst's attention. Thirdly, the state policy in Ukraine, the peculiarities of its implementation now and the projected vectors for its deployment in the coming years, should be properly studied not only in the context of coverage of the subjects of the domestic state policy, but also in the consideration of the globalization processes of the present and their impact on the transformation of the institution of the national state. One of the leading directions of state policy in Ukraine is the formulation of tasks and the formation of a complex of modernization measures of traditional state institutions in order to maximize their approach to the most pressing challenges of the time. A special significance of the outlined goal has been achieved in the last 4-5 years when the Ukrainian state faced existential challenges, when a set of measures of state policy should be directed primarily to the task of preserving national statehood and state sovereignty. An important problem for resolution in Ukraine should be the development of a comprehensive program of measures to overcome the phenomena of fragmentation and hybridization of the state strategy for the protection of national security and national interests. Civil society and its most authoritative representatives should become the effective partner of the Ukrainian state on this path. An equally important direction of the state policy of Ukraine in the context of modernization reforms is the final regulatory and legal formulation and consolidation of the state form on the constitutional level on the basis of broad socio-political consensus. Further studies of state policy in modern Ukraine should be aimed primarily at highlighting the issues of ways and means of achieving consensus in the development of political, social and cultural life of our country.

Keywords: state policy, national state, sovereignty, national interests, national security, globalization, modernization.

ПОЛІТИЧНА МІФОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено проблему національної безпеки сучасного суспільства, розглянутої під кутом зору впливу на неї такого явища, як політичні міфи, місця і ролі політичної міфології в суспільній життєдіяльності як чинника суттєвої детермінації останньої, насамперед, в контексті його впливу на національну безпеку суспільства і держави, а також на прояв такого впливу в політичному сегменті соціальної психіки суспільства. Аналізується дієвість цієї міфології, передумови цієї дієвості, її критерії, розглядаються конкретні наслідки цього впливу на стан національної безпеки сучасної Української держави і передбачувана перспектива відповідних процесів.

Ключові слова: національна безпека, національна безпека суспільства, інформаційна безпека суспільства, міф, політична міфологія, соціальна психіка.

Гнатко Н. М. Политическая мифология как фактор национальной безопасности общества

Исследуется проблема национальной безопасности современного общества, рассматриваемой с позиции влияния на нее такого явления, как политические мифы, места и роли политической мифологии в общественной жизнедеятельности как фактора существенного детерминирования последней, в первую очередь, в контексте его влияния на национальную безопасность общества и государства, а также на проявление этого влияния в политическом сегменте социальной психики общества. Анализируется действенность этой мифологии, предпосылки этой действенности, ее критерии, рассматриваются конкретные последствия этого влияния на состояние национальной безопасности современного Украинского государства и предполагаемая перспектива соответствующих процессов.

Ключевые слова: национальная безопасность, национальная безопасность общества, информационная безопасность общества, миф, политическая мифология, социальная психика.

Gnatko Mykola. Political mythology as factor national security of society

The article is devoted to the analysis of the problems of national security of modern society, considered from the angle of influence of such phenomenon as political myths,

© ГНАТКО Микола Митрофанович — кандидат психологічних наук, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»

places and the role of political mythology in social life as a factor of essential determination of the latter, first of all, in the context of its influence on the national security of society and state, as well as the manifestation of such influence in the political segment societal psyche of society, analyzes the effectiveness of this mythology, the prerequisites for this effectiveness, its criteria, considered specific nails the effect of this influence on the state of national security of the modern Ukrainian state and the prospective prospect of the corresponding processes.

Keywords: *national security, national security of society, information security of society, myth, political mythology, social psychology.*

Життєдіяльність як окремої особи, так і будь-якого соціуму, від малої соціальної групи до суспільства і загальнолюдської спільноти, здійснює свій перебіг в контексті різноманітних обставин, умов і процесів, які на цю життєдіяльність можуть вчиняти або позитивний, або негативний вплив, звісно ж, різної міри вираженості. Звідси випливає очевидний висновок: стабільна життєдіяльність будь-якого соціального суб'єкта — від особи до всього людства — можлива лише тоді, коли ймовірність і міра сумарного негативного впливу відповідних чинників є достатньо низькими. Така ситуація, говорячи по-простому, є ситуацією високого рівня безпеки і відповідної життєдіяльності.

Цілком очевидно, що саме така ситуація є не просто важливою, а гостро необхідною для будь-якого соціального суб'єкта, оскільки без неї практично кардинально обтяжується, якщо не унеможлиблюється, не просто стабільна, убезпечена від обвальної, несподіваної руйнації його життєдіяльність, а й, власне, надійна, певна перспектива подальшого його існування, та й саме існування як таке. Але: чи легко будь-якому соціальному суб'єктові домогтися зазначеної ситуації, набути її як стійкої, стабільної, надійно захищеної від нівеляції? Вочевидь, ні, хоча б з огляду на те, що досягнення такої ситуації потребує від відповідного соціального суб'єкта наявності в нього вискоефективного контролю над зазначеними обставинами, умовами і процесами, іншими словами, повного контролю над всією всеохопною соціальною ситуацією своїх існування і життєдіяльності; назвем цей контроль тотально-універсальним соціальним контролем (аббревіатурно — ТУСК) над своєю життєвою соціальною ситуацією;

такий контроль практично є неможливим. Отже, досягнення хоча б наближеного до бажаного рівня убезпеченості соціального суб'єкта від означеного негативного впливу комплексу його соціальної ситуації практично завжди є проблемним, тобто потребує від самого соціального суб'єкта усвідомлення наявності відповідних загроз, розуміння проблемності їх усунення і спроможності реалізації належних зусиль для подолання складнощів цієї проблемності, принаймні, частково¹.

Ще один важливий аспект явища безпеки є пов'язаним з масштабністю соціального суб'єкта, щодо якого це явище розглядається. Цілком закономірно, що можливості соціального суб'єкта утверджувати необхідний для його виживання і перспективної життєдіяльності рівень безпеки свого існування кардинальним чином зумовлюється масштабністю цього суб'єкта. При цьому, звичайно ж, цей суб'єкт має бути достатньо внутрішньо сконсолідованим, організованим і впорядкованим. І виявляється, що таким наймасштабнішим суб'єктом постає суспільство, яке сконсолідоване у форматі нації і організоване шляхом витворення своєї держави. Відповідно, безпека великих і малих соціальних груп, окремих осіб тощо, як соціальних суб'єктів, що складають певне суспільство, має можливість бути утвердженою через утвердження безпеки всього цього суспільства, організованого у вигляді тієї ж національної держави².

Звідси випливає суттєвий висновок: ключовим вираженням феномена безпеки щодо соціальних суб'єктів різного рівня є безпека суспільства, організованого у форматі національної держави, тобто власне національної безпеки суспільства, яку ще часто називають національною безпекою держави чи просто національною безпекою. Тут варто лише додати, що національна безпека суспільства (держави, країни), звичайно ж, виходить за межі врахування суто соціальних чинників, включаючи також відповідний вплив чинників, що мають фізичну, в широкому сенсі, природу (стихійні лиха, небезпечне для людського життя радіоактивне випромінювання, пандемії, техногенні катастрофи, космічні катаклізми тощо). Але свідомо утримувати наявний рівень національної безпеки і підвищувати його суспільство може тільки через

призму свого ТУСК у контексті своєї соціальної, в широкому сенсі, ситуації.

Проблема національної безпеки суспільства має важливе значення в контексті загального розвитку відповідної країни та реалізації її національних інтересів. Тому це явище впродовж останніх десятиріч активно вивчається і досліджується різноманітними галузями сучасної науки, більшість сучасних країн мають напрацьовані концепції їх національної безпеки, остання часто-густо розглядається як одна з найвагоміших національних цінностей, дотримання якої становить собою одне з найпріоритетніших завдань держави як такої. Найрозвиненіші сучасні країни активно формують відповідну політику національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоденних і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення³.

Слід зазначити, що на сьогодні існує велике розмаїття визначень явища національної безпеки, автори яких дещо по-різному інтерпретують його суть. Одне з найбільш поширених стверджує, що національна безпека — це захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в різних сферах їх життєдіяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, яка забезпечує стабільний, стійкий, впевнений розвиток країни⁴. Згідно з іншим визначенням, явище національної безпеки, це: сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі і державну стратегію у сфері забезпечення безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру з урахуванням наявних ресурсів і можливостей⁵.

Національну безпеку також потрактовують як здатність національної спільноти задовольняти потреби, необхідні для її самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення з мінімальним ризиком збитку для базових цінностей її нинішнього стану⁶. Інше поширене визначення проголошує, що національна безпека — це стабільність, яка може підтримуватися протягом тривалого часу, стан досить розумної динамічної захищеності від найбільш істот-

них з реально існуючих загроз і небезпек, а також здатність розпізнавати такі виклики і своєчасно вживати необхідні заходи для їх нейтралізації⁷.

Також варто враховувати, що на нинішньому етапі розвитку наукових уявлень про феномен національної безпеки виділяють основні складники його структури: 1) державну безпеку — явище, що характеризує рівень захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх щодо неї загроз; 2) громадську безпеку — явище, виражене у рівні захищеності особи і суспільства, переважно, від внутрішніх щодо відповідного суспільства загроз; 3) техногенну безпеку — явище, виражене у рівні захищеності суспільства (включаючи всіх осіб, що його складають) від загроз техногенного характеру; 4) екологічну безпеку: те ж саме, але щодо захисту від загроз стихійних лих; 5) економічну безпеку: те ж — щодо захисту від економічних негараздів; 6) енергетичну безпеку: те ж — щодо вирішення проблем енергетичного забезпечення; 7) інформаційну безпеку: те ж — щодо належної оптимізації функціонування інформаційно-комунікативного простору суспільства (країни, держави)⁸.

Вагомим питанням в розумінні суті явища національної безпеки суспільства є питання суб'єктних регуляторів суспільної активності, спрямованої на досягнення мінімально необхідного рівня цієї безпеки та його максимально можливого підвищення. Такими регуляторами на базовому рівні є масова суспільна свідомість і масове суспільне підсвідоме, тобто, в цілісному вияві, соціальна психіка⁹ чи, в іншому інтерпретативному означенні, соціетальна психіка¹⁰. Справді, для того, щоб у країні чи з боку державних структур, чи з боку громадськості мали місце розуміння суті і значущості національної безпеки їхньої країни та відповідні дії, цю безпеку пильнуючі і нарощуючі, необхідно, щоб у відповідному суспільстві була належна готовність до цього, готовність когнітивна, афективно-мотиваційна, вольова і поведінкова. Тобто, суспільство, по-перше, має бути налаштованим на виявлення суттєвих загроз його національній безпеці і спроможним до такого виявлення; по-друге, воно повинне мати актуалізовану мотивацію протистояти таким загрозам і адекватно емоційно реагувати

на них, що, зокрема, є пов'язаним з актуалізованою репрезентацією у його соціальній психіці відповідних цінностей; по-третє, воно має характеризуватися здатністю доцільно мобілізувати і концентрувати належним чином свою суспільну (державну і громадську, як результат — національну) волю; по-четверте, воно повинне бути оснащеним відповідним прикладним інструментарієм і поведінковою готовністю практично його застосовувати ефективним чином.

Весь цей системний комплекс якостей суспільства, покликаних витворювати суб'єктні передумови відстоювання і розвитку його національної безпеки, у свою чергу потребує наявності у соціальній психіці суспільства (нації) певних інформаційних конструктів, що мали б імперативно-беззаперечний характер своєї дії на цю психіку і фундаментальність своєї в ній диспозиції. Окрім того, вони мають бути достатньо емоційно насиченими і аксіологічними, аксіоматично-ціннісно-орієнтуючими, тобто такими, що постають як критерійні інструменти, базові підстави оцінювання суспільством всього, що ним відображається, включаючи їх самих; вони ж не можуть піддаватися будь-якому зовнішньому оцінюванню.

Чому саме так? Бо послідовне усвідомлене відстоювання і нарощування збірним соціальним суб'єктом своєї безпеки — і тут національна безпека суспільства є показовою в цьому сенсі — потребує дуже значних консолідованих зусиль, а це для такого роду суб'єктів (власне різного роду соціумів) вкрай складне завдання в силу неоднорідності більшості складних соціумів, різноспрямованості їхніх складників (окремих осіб і малих соціальних груп), відцентрових тенденцій у їх соціумній життєдіяльності, деструктивних зовнішніх впливів, внутрішньої конкуренції між різними їх складовими, що часто переходить у конфліктну взаємодію і т. д., і т. п. Отже, всебічно логічно обґрунтовані доктрини національної безпеки, раціонально аргументовані її концепції, чітко проартикульовані причинно-наслідкові зв'язки, відповідні схеми і моделі, навіть будучи просто і вдало сформульовані, і доведені у доступно-зрозумілій формі до широкого суспільного загалу, не спроможні самі по собі забезпечити належну готовність

суспільства до відстоювання і нарощування своєї національної безпеки. Неспроможні, як би це парадоксально для когось не виглядало, в силу своєї раціональності, оскільки все раціональне, попри масу відповідних чеснот і переваг над усім нераціональним, ірраціональним, має ту особливість, яка за певних обставин може виявитись недоліком. Ця особливість полягає в тому, що все раціональне передбачає чи, принаймні, допускає ті чи інші сумніви щодо нього (його конкретних змістів, аргументів, доказів і т. п.). Все суто раціональне не є безсумнівним, беззаперечним, воно не має прийматися на віру і передбачає те чи інше доведення, деякий логічний дискурс як всередині себе, так і ззовні щодо нього.

Національна ж безпека суспільства може лише тоді бути стійкою, стабільною, надійно захищеною, коли вона спирається у соціальній психіці на щось беззаперечне, імперативне, таке, що не допускає сумнівів, відносності, різнотлумачень, щось, що на індивідуальному рівні подібне до біологічного інстинкту самозбереження. І таким утворенням, яке найбільшою мірою відповідає зазначеним вище необхідним вимогам є явище міфу¹¹. Міф же може стати на службу національній безпеці суспільства (держави, країни) у тому своєму видовому втіленні, яке, з одного боку, передбачає його змістову проєкцію на все суспільство, на всю націю, на всю державу, з іншого боку, передбачає певну пластичність і спроможність узгоджуватись з дещо відмінними суспільно-політичними ідеологіями і доктринами, які є залежними від культурно-історичного контексту і періодично піддаються певним змінам. Таке втілення явища міфу постає, власне, як **політичний міф**¹².

Останній, за одним з його визначень, — це драматична, емоційно насичена, сугестивно-символічно-інформаційна форма відображення реальності в контексті політичної життєдіяльності суспільства¹³. Інші його тлумачення зводяться до таких тверджень: 1) політичний міф — це трансцендентна сугестивно-символічна розповідь, спрямована на легітимізацію (чи делегітимізацію) певної політичної ідеології, що втілює його додатковий, супутній сенс; 2) політичний міф є одним з ключових чинників конституювання

символічного середовища буття суспільства, дія якого актуалізується насамперед у кризово-перехідні етапи суспільного розвитку¹⁴.

Отже, ключові характеристики політичного міфу, відзначені у сутнісних його визначеннях, дозволяють саме йому витворювати, у системному множинному поєднанні — у вигляді відповідної системи політичної міфології — імперативно-емоційно-сугестивний фундамент готовності відповідних соціальних суб'єктів (передовсім суспільств) відстоювати і розвивати свою національну (всесуспільну) безпеку. Якщо до цього додати ще вагому заувагу щодо того, що саме міфологія (значною мірою саме політична міфологія) порівняно з іншими інтегральними інструментами духовного освоєння світу, такими, як релігія, наука і мистецтво, є основним інтегральним інструментом творення самих соціальних суб'єктів як провідних чинників історичного процесу¹⁵, то стає цілком зрозумілим і очевидним, що національна безпека суспільства (держави, нації, країни) не може бути системно, стабільно, перспективно застереженою поза активним і широким функціонуванням у суспільній соціальній психіці відповідної системної політичної міфології.

При цьому побіжно зазначимо, що твердження про маніпулятивний характер впливу будь-яких політичних міфів на соціальну психіку суспільства (а, отже, негативність будь-якого такого впливу) адекватно корегуються, принаймні, двома вагомими обставинами:

1) суто маніпулятивним соціально-інформаційний вплив постає в тому разі, коли він з очевидністю суперечить суб'єктно-доцільним (осмисленим в об'єктивованому форматі) інтересам відповідного соціального об'єкта соціально-інформаційного впливу;

2) будь-який соціальний об'єкт соціально-інформаційного впливу практично завжди (в часо-протяжному системному бутті) піддається різноманітним маніпуляціям, серед яких значну частину становлять очевидні маніпуляції, відверто деструктивні для цього об'єкта і його суб'єктно-доцільних інтересів.

Звідси випливає доконечний висновок: значною мірою неусвідомлений для соціального суб'єкта вплив на його психіку (індиві-

дуальну чи колективно-соціальну) певної політичної міфології, попри цю неусвідомленість, може бути (і часто буває) позитивним, конструктивним, контрманіпулятивним і навіть вкрай необхідним для його ж безпеки і подальшого існування та розвитку.

Для конкретного ілюстрування вагомої позитивної ролі політичної міфології у застереженні і нарощуванні рівня національної безпеки суспільства (держави, країни) розглянемо доволі поширений останнім часом в українському суспільстві політичний міф, що сутнісно зводиться до твердження: все українське суспільство ментально — це суспільство європейського типу. Прискіпливий раціональний аналіз, який би спирався на відповідне практичне наукове дослідження, з високою долею ймовірності виявив би, вочевидь, істотну неоднорідність в цьому сенсі сучасного українського суспільства. Тому наведене твердження характеризується певною міфологічністю. Але цей міф є доволі істотним для національної безпеки сучасних українських суспільства і держави.

Уявімо собі, що цей політичний міф відсутній у соціальній психіці (вужче — масовій суспільній політичній свідомості) українського соціуму. Оскільки, умовно говорячи, «святе місце порожнім не буває», замість цього міфу в цій психіці утвердився б протилежний (вкрай вигідний ворожій Україні Ерефії і розпоширюваний нею), концентровано втілений у твердженні, що українському суспільству, в його переважаючій репрезентованості, властива ментальність «межового», європейсько-азійського (чи навіть особливого «рузска-мірскага») типу, а аж ніяк не суто європейська. Що б це означало для національної безпеки України? Відповідь очевидна: повний крах, оскільки тоді готовність українського суспільства протистояти агресії свого віковічного ворога — Ерефії в його нинішньому втіленні — була б серйозно підважена, підірвана, а за цим — пряма чи повзуча ерефська окупація всієї країни чи, принаймні, переважаючої її частини з тенденцією решток до державної нежиттєздатності.

Вагу і значущість політичних міфів у контексті національної безпеки суспільства і держави яскраво ілюструють також приклади впливу на неї такого роду негативних, деструктивних міфів. Один з них — міф про відсутність в Україні відвертих щодо неї

держав-ворогів. У свій час дуже потужно і яскраво проявлявся в соціальній психіці українського суспільства політичний міф про те, що сусідня Ерефія — ніяк не ворог (історичне минуле — історії, а тепер все по-іншому, XXI сторіччя і т. п.), а «друг, товариш і брат». Цей міф масовано, цілеспрямовано, послідовно пропагувався і утверджувався Ерефією в українській соціальній психіці з цілком зрозумілою для тверезо мислячих людей ціллю: реокупації формально незалежної Української держави. Сутнісно він був украй токсичним для національної безпеки України, що вибухово виявило себе на початку 2014 року і призвело до втрати Україною низки дуже важливих, зокрема, у промислово-виробничому та рекреаційно-мореплавному аспектах, територій. При цьому саме подальше існування України як держави було піддане смертельному випробуванню, а її національна безпека зазнала колосальної сили удару з боку, здавалося, «братської держави», а насправді, як виявилося, смертельного ворога. Підтвердилася відома теза: найнебезпечнішим ворогом є не той, кого сприймаєш як ворога, а той, кого сприймаєш як брата, особливо як «старшого брата».

В цьому дискурсі для нас ключовими моментами є роль і значення у згаданих процесах політичної міфології, що виявила себе в конкретиці певних політичних міфів як дуже дієвий негативний чинник руйнації національної безпеки суспільства і держави¹⁶.

І, наостанок, розглянемо ще один політичний міф, що істотно впливає на національну безпеку сучасної України, впливає на неї конструктивно, стимулююче. Цей міф зводиться у своїй сутності до твердження, що в ході Другої світової війни етнічні українці, що, як відомо, воювали у багатьох мілітарних (регулярні війська) і парамілітарних (повстансько-партизанські утворення)) структурах різних країн (від французьких загонів макі до німецьких військових формувань), воювали за свою Батьківщину — Україну, яку в більшості своїй бачили в майбутньому незалежною, соборною, самостійною державою.

Міфічність такого твердження полягає, вочевидь, в істотному перебільшенні масовості, всеохопності серед згаданих етнічних українців тих з них, що були цілком визначеними і послідовними в усвідомленні зазначеної мети своєї ратної звитяги (хоча певна,

значна частина серед них такими, безперечно, були — ті ж таки вояки УПА зокрема).

Але це міфічне перебільшення насправді є дуже важливим для сучасної національної безпеки України, оскільки для тих наших сучасників, хто не схильний піддавати сумнівам такого роду твердження, вони — істотний чинник усвідомлення сучасних України і українства як цілісної державної спільноти, як історично зумовленої і випробуваної екстремальними, зокрема, воєнними, викликами єдності, що цілковито заслуговує на їхнє відстоювання сьогодні усіма можливими засобами, аж до жертвування власним життям включно. Зрозуміло, що без такого усвідомлення і відповідної поведінкової готовності боронити свою сторіччями витворювану, єдину в своєму сутнісному бутті, країну (державу, суспільство, націю, вітчизну, батьківщину), її національна безпека постає як критично загрожена.

Підсумовуючи, зазначимо, що позитивність чи негативність впливу певного політичного міфу на національну безпеку відповідних суспільства і держави зумовлюється, зокрема, ключовими особливостями цих суспільства і держави: характеристиками етно-національної структури відповідної громадянської спільноти, рівнем сформованості відповідної нації, вираженості національної самоідентифікації та націєцентризму осіб, що її складають, етапністю їх історичного буття (стабільний чи перехідний, трансформаційний), станом розвитку тих чи інших сфер їх життєдіяльності — економічної, правової, релігійної, політичної, соціо-культурної і т. д., і т. п. Так, твердження про те, що унітарний формат державного устрою є найоптимальнішим завжди і скрізь, а всі інші формати апіорі однозначно гірші (де в чому аналогічним може поставати твердження в контексті протиставлення демократичного суспільно-політичного устрою всім іншим), як нуклеарне твердження деякого інформаційного конструкту, є нічим іншим, як серцевинним компонентом відповідного політичного міфу.

Такий політичний міф, розглянутий під кутом зору його впливу на національну безпеку суспільства і держави, може бути позитивним чинником за одних обставин і негативним — за інших.

Зокрема, для сучасної України наведене вище твердження щодо унітарного формату державного устрою як найоптимальнішого (опускаємо тут дискурс доведення — це ракурс іншої статті) є позитивним у контексті її національної безпеки, а для якихось інших сучасних держав (тих же Німеччини чи США), вочевидь, навпаки.

Отже, національна безпека суспільства і держави, забезпечуючись різноманітними чинниками, не в останню чергу потребують для своєї оптимізованості активного функціонування у відповідній соціальній психіці («суспільній психіці», «психіці нації») належної системи політичної міфології.

1. *Розумний М.* Алгоритми національного самоопанування. Київ, 2008. 112 с. 2. *Варій М. Й.* Соціальна психіка нації. Львів: Сполом, 2002. 184 с.; *Горбатенко В. П.* Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів: дис. ... докт. політ. наук; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. Київ, 1999. 379 с. 3. *Арабаджієв Д. Ю.* Національне — як фактор розвитку міфологізації сучасної політичної свідомості // Нова парадигма: альманах наукових праць. Київ, НПУ імені М. П. Драгоманова. 2005. Вип. 49. С. 128–141; Горбатенко В. П. Цит. праця. 4. *Ланюк Є.* Феномен політичного міфу: теоретичний аспект / Є. Ланюк // Західна аналітична група. 2010. URL: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4516>. 5. *Матвеев С. О.* Політична психологія. Київ, Основа, 2003. 216 с. 6. *Cassirer E.* Der Mythos des Staates. Frankfurt a. M. 1994. 355 p. 7. *Кольєв А.* Политическая мифология: реализация социального опыта. Москва: Логос, 2003. 288 с. 8. *Ланюк Є.* Цит. праця. 9. *Варій М.* Цит. праця. 10. *Донченко Е. А., Романенко Ю. В.* Архетипи соціального життя і політика. Київ: Либідь, 2001. 334 с. 11. *Барт Р.* Мифологии. Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. 234 с.; *Пробийголова Н. В.* Феномен міфу в політичному житті сучасних суспільств // Політологічні записки: збірник наукових праць. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Дала, 2010. Вип. 2. С. 201–216; Хюбнер К. Истина мифа. Москва: Республика, 1996. 448 с. 12. *Цуладзе А.* Политическая мифология. Москва: Факт, 2003. 384 с. 13. *Головатий М.* Політична міфологія. Київ: МАУП, 2005. 148 с. 14. *Матвеев С. О.* Цит. праця; Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / Пер. с англ. А. Георгиева. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 264 с.; *Шайгородський Ю.* Міфологія як засіб моделювання політичної реальності // Віче. 2009. № 15. С. 35–38. 15. *Арабаджієв Д. Ю.* Цит. праця; *Полісаєв О.* Соціально-філософське дослідження трансісторичності міфологічного освоєння світу: дис. ... докт. філос.

наук; Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 432 с.; *Шайгородський Ю.* Цит. праця. **16.** *Почебут Л. Г., Мейжис И. А.* Социальная психология. СПб: Питер, 2010. 665 с.; *Поченцов Г.* Глобальні проекти: конструювання майбутнього: навч. посібник. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2009. 212 с.

***Gnatko Mykola.* Political mythology as factor national security of society**

The phenomenon of national security is one of the key phenomena of the life of virtually any modern country. And in almost all of these, this phenomenon can not be considered to be stable optimally expressed. That is, the dynamic processes of the modern world at least potentially carry a certain threat to this phenomenon. And there is an important issue in this context: which factors can most effectively influence the level of national security in various modern states?

The article analyzes and argued the role of the phenomenon of political myths, political mythology in general as one of the most important factors influencing the level of expression of the national security of modern states.

First of all, the national security of any state (country, society) is conditioned by the respective orientations, preferences, social guidelines of the respective masses of its citizens, the attitude of the latter to the state of affairs in the country concerned, the expression of the value of the state itself for its citizens, etc. These same peculiarities of public opinion, orientation and values in their rational substantiation are quite vulnerable to counter-rational rational arguments-refutations and irrational rejections. Therefore, for the establishment and consolidation of the fundamental psycho-social fundamentals of national security in the social psyche of the society concerned, proper imperative, irrefutable, irrational informational and programming factors are essential, among which the phenomenon of the political myth plays a decisive role. It is the system of constructive national security of political mythology that is extremely important for optimizing the level of its expressiveness and stability in modern societies.

Only such a system, if it is adequately disseminated and consolidated in the social psyche of a nation (society), is capable of consistently and reliably constructively programming mass public consciousness and corresponding social behavior, making a key contribution to the formation of the general national mental health of society in relation to destructive information and psychological and political and ideological influences on its national security.

Consequently, the proper distribution and affirmation in the social psyche of the nation, in particular in its mass consciousness, of the corresponding system of political mythology is one of the key factors in the development of a properly high level of its national security.

Keywords: national security, national security of society, information security of society, myth, political mythology, social psychology.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙНАХ

Розглянуто особливості застосування маніпулятивних технологій в інформаційному просторі, їх вплив на громадську думку та політичну поведінку. Проаналізовано маніпуляції як інструмент інформаційного протистояння та засіб впливу на масову свідомість заради досягнення політичної переваги над супротивником. Розкрито значення маніпулятивних засобів психологічного впливу в контексті інформатизації та глобалізації сучасного суспільства.

Ключові слова: маніпулятивні технології, інформаційно-психологічний вплив, інформація, масова свідомість, громадська думка, інформаційна війна.

Калиниченко Б. М. Особенности применения манипуляционных технологий в информационных войнах.

Рассмотрены особенности применения манипуляционных технологий в информационном пространстве, их влияние на общественное мнение и политическое поведение. Проанализированы манипуляции как инструмент информационного противостояния и способ влияния на массовое сознание для достижения политического преимущества над противником. Раскрыто значение манипуляционных средств психологического влияния в контексте информатизации и глобализации современного общества.

Ключевые слова: манипуляционные технологии, информационно-психологическое влияние, информация, массовое сознание, общественное мнение, информационная война.

Kalinichenko Bogdan. Specifics of use of handling technologies in the information wars.

The article considers features of handling technologies in the information space, their influence on public opinion and political behavior. Manipulation is analyzed as a tool of reference information and a way to influence on mass consciousness to achieve political advantage over the enemy. Disclosed value manipulation means psychological influence in the context of globalization and Informatization of modern society.

Keywords: manipulation technology, information and psychological impact, information, consciousness, public opinion, information war.

У період становлення та розвитку інформаційного суспільства важливим ресурсом, який впливає на наше життя, є інформація. Саме вона стає тим, без чого не може існувати кожна людина. Її доступ та поширення зумовлені науково-технічним розвитком, внаслідок чого кожна сучасна людина має швидкий доступ до різноманітних даних, новин. Кожен день людина оточена величезними масивами нової інформації, що так чи інакше впливають на її існування, намагається обробити та серед неї виокремити найважливіше для свого сприйняття. Останнім часом можемо спостерігати активне поширення технологій маніпулятивного впливу на масову свідомість шляхом використання інформації як зброї з метою досягнення матеріальної переваги над супротивником. З розвитком інформаційних технологій інформаційна війна вийшла на новий рівень, стала більш ефективною, ніж звичайна, оскільки вона не потребує людських жертв та дозволяє управляти суспільною свідомістю, досягаючи своїх намірів.

Проблема маніпулятивних технологій не є новою в наукових дослідженнях. Теоретичні аспекти впливу маніпулятивних технологій на масову свідомість досліджували: Е. Ноель-Нойман, Е. Фромм, Г. Лассуелл. Значення та вплив інформаційно-психологічних технологій в контексті ведення інформаційних війн у пострадянській період можна спостерігати в наукових роботах Г. Почепцова, С. Кара-Мурзи, І. Панаріна, М. Лібікі, О. Прокоф'євої, О. Юдіна, М. Требіна, В. Горбуліна, К. Ільїна, І. Шиліна, В. Лисенка, М. Присяжнюка та ін. У працях А. Казанкова, М. Вершиніна, Ю. Кабанова проведено аналіз використання технологій маніпулювання масовою свідомістю в мережі Інтернет.

Значний вплив феномена інформаційної війни на глобальні політичні процеси, багатоаспектність та постійний розвиток засобів ведення інформаційного протистояння зумовлюють увагу до даної проблематики. Відповідно метою даної статті є розкриття сутності та особливостей застосування технологій маніпуляції масовою свідомістю як механізму ведення інформаційної війни, а також аналіз основних технологій маніпулятивного впливу на політичну поведінку.

Маніпулювання суспільною свідомістю задля досягнення політичних цілей застосовується давно, проте з появою нових засобів масової комунікації психологічні технології значно змінили оточуюче середовище й таким чином маніпуляції вийшли на новий якісний рівень. Використання таких технологій стало невід'ємною частиною військового, політичного, інформаційного протистояння.

Для розуміння сутності зазначеного явища необхідно розкрити поняття «маніпулювання». Як зазначається в «Політологічному енциклопедичному словнику», маніпулювання політичне «являє собою систему засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість з метою нав'язування певних ідей, цінностей; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку задля спрямування їх у заданому напрямку»¹. З точки зору соціологічного підходу, маніпуляція тлумачиться як система способів соціально-психологічного впливу з метою зміни мислення й поведінки людей, формування певного способу життя, насадження стереотипів усупереч їх інтересам прихованими засобами². Таким чином, маніпулювання є цілеспрямованим впливом на людську свідомість для її підкорення та управління, реалізуючи задану мету.

У результаті суспільного розвитку інформація стала одним із найважливіших ресурсів сучасного світу. Доступ до неї став простим та швидким. Інформація стала продуктом, який створюється та продається. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології зробили її доступною в будь-якій частині світу, створили значний простір для поширення інформаційного продукту. Таким чином інформація набула всесвітнього масштабу та важливого значення для кожної людини. Використання її для впливу на свідомість людей стало ефективним засобом просування своїх ідей та цінностей, роблячи інформацію зброєю масового ураження. Особливе місце в даному процесі належить інформаційно-маніпулятивним технологіям. Як різновид політичних технологій, вони впливають на політичну поведінку та свідомість з метою ефективної організації та управління комунікацією між політичними суб'єктами і громадянами³.

Впливати на людину можна через маніпулювання емоціями, тобто використовуючи вплив на почуття та через маніпулювання інформацією, тобто надання потрібних для маніпулятора знань об'єкта. Маніпуляції не змушують до прямих дій, вони спрямовані на те, щоб мета маніпуляції стала власним бажанням за власним вибором об'єкта. Інформаційно-психологічний вплив відбувається приховано від об'єкта, особа не усвідомлює, що потрапляє під дію маніпуляції та вважає, що діє за власними переконаннями, проте її вміло до цього підводять, використовуючи цілий арсенал технологій впливу на свідомість, стимулюючи формування нових переконань, запитів, загроз, страхів, що не було раніше властиво об'єкту впливу.

В інформаційній війні використовуються різного роду тактики та технології, спрямовані для зміни, або підміни, сприйняття інформації, подій, явищ у зашифрованому повідомленні, вигідному для маніпулятора. Використовуючи канали комунікації, створюється інформаційний вплив, спрямований на те, щоб об'єкт сприйняв дану інформацію саме в тому контексті, в якому є потрібним для суб'єкта впливу. Засоби, що використовують для передачі інформації, можуть бути різноманітними — від Інтернету, телебачення до поширення чуток.

Інформаційна війна в сучасному дискурсі складається з двох повноправних частин. Перша — це технічна складова. Вона включає в себе механізми налагодження інформаційного впливу через засоби масової інформації, електронні джерела інформації, інших суб'єктів масової комунікації. Друга частина — змістова, яка включає в себе інформаційний контент, що безпосередньо впливає на масову свідомість. Розробка та поширення контенту, який повинен змінити ставлення до явища чи події — підкорити свідомість особи, спонукати її на дії, використовуючи часткову, викривлену, оціночну інформацію — є основним засобом ведення інформаційного протистояння в сучасних умовах.

При розробці та впровадженні технологій маніпулятивного впливу, важливим є дослідження складної системи соціальних відносин, в контексті яких реалізується зміна моделі поведінки. Оскільки від цих зв'язків залежить, наскільки технологія буде

ефективною при реалізації та масовою. Одним із найважливіших чинників для масовості технології є визначення параметру групового членства — наскільки люди асоціюють себе з конкретною групою, що є чинником їх об'єднання, наскільки поведінка членів групи впливає на індивідуальну мотивацію потрібної моделі поведінки. Важливим є також визначення конфліктних питань у суспільстві між соціальними, етнічними, релігійними групами; необхідність урахування структури влади, тобто визначення наскільки є вірогідним реалізація необхідної моделі поведінки за рахунок впливу владних суб'єктів та наскільки особа, що володіє владою, може ініціювати цю реалізацію; спільний ворог — наскільки цей образ здатний підтримувати необхідну поведінку об'єднання проти когось, що може проявлятися у діяльності не заради реалізації певної ідеї, чи за певну особу, а проти них (яскраво це можна спостерігати на українських виборах, коли люди голосують не «за» певного кандидата, а «проти» іншого кандидата)⁴.

При розробці та впровадженні технологій інформаційно-психологічного впливу останнім часом особливу увагу як каналам масової комунікації приділяється Інтернету та соціальним мережам. Інтернет як джерело інформації має більшу довіру, ніж телебачення, радіо, оскільки користувач може начебто самостійно фільтрувати інформацію для свого сприйняття, обирати контент, який хоче бачити. Соціальні мережі є наразі одними з розповсюджених каналів, що використовуються для впровадження маніпулятивних технологій, оскільки тут відсутня пряма цензура, кожен може висловлювати свої думки. На відміну від телебачення, комунікація є двосторонньою та може підключати аудиторію до обговорення новини, події, думки. Ненав'язливість повідомлень робить інформаційний вплив непоміченим користувачем за зовнішньою легкістю сприйняття інформації. Тому новітні технології впливу на масову свідомість реалізують саме через цей канал, як такий, що найефективніше забезпечує ведення інформаційних атак на суспільну свідомість.

Розповсюдженню технологією маніпулятивного впливу в Інтернет-мережі є створення «сенсаційної» інформації та її швид-

ке поширення. Інформаційний агресор створює повідомлення, яке може суперечити офіційній інформації; подає лише її частину з вигідними для маніпулятора зашифрованими повідомленнями; викривляє інформацію — під «гучними» заголовками запускається певний фальсифікат у популярних Інтернет-групах і поширюється через систему ботів та тих, хто повірив у нього. Таким чином, через спеціально створені так звані «фейки», що видають себе за справжніх користувачів соціальної мережі, набувається ефект масовості цієї інформації, тобто вона поширюється, підтримується та створює ефект суспільної думки. Оскільки людина є створінням соціальним, то вона орієнтується також і на думку інших людей при формуванні власної позиції. Тому людина, переглядаючи коментарі під Інтернет-дописом, сприймає реакцію більшості як істинну соціальну оцінку. За допомогою «фейків» може створюватись ефект всезагальності, що далеко не завжди може відповідати реальності.

Сучасні засоби відбору інформації в мережі Інтернет дозволяють абсорбувати інформацію відповідно до уподобань користувача: останній бачить інформацію, що може його зацікавити, орієнтуючись на попередні запити в Інтернет мережі. Так підбирається цільова аудиторія, яка, з великою вірогідністю, зацікавиться запропонованою інформацією та повірить у неї. Спеціально створена інформація прагне спонукати людину до дії або змінити її уподобання, переконання, ставлення до певного явища, підміняти цінності — людина читаючи цю інформацію та сприймаючи її за істину, ретранслюючи її стає об'єктом впливу маніпулятора.

Важливість та значення інформаційно-психологічних засобів впливу в мережі Інтернет на формування політичної поведінки та політичний процес визнано передовими країнами світу. Тому в контексті ведення інформаційної війни в Китаї, КНДР, Російській Федерації, США, Великій Британії та інших країнах світу створені великі кібернетичні центри, призначені як для ведення інформаційної війни в Інтернет мережі, так і для її протистояння⁵.

Технології маніпулювання масовою свідомістю, що застосовуються при веденні інформаційного протистояння, існує велика кількість. Так, одним зі способів маніпулювання інформацією

може бути «висмикування» фраз чи слів із певного контексту. Реалізується шляхом виокремлення частини фрази, думки із загального контексту, внаслідок чого вона набуває нового змісту, який є вигідним маніпулятору. «Висмикування» може бути й відносно певних фактів, виокремлення реального факту з контексту інших, що зумовлюють його, та подача в частковому викривленому варіанті.

Інший прийом, що активно використовується, — є «перебільшення». Даний прийом використовує висмикнуті частини фактів, інформації із загального контексту та на їх основі вибудовує оціночні твердження з перебільшенням їх реального значення та важливості. Використання «перебільшення» є ефективним для надання незначним подіям великої значущості, таким чином перекриваючи більш важливу новину. Метод активно використовувався в російських засобах масової інформації під час Революції Гідності та на початку гібридної агресії на території України, при висвітленні подій протестів. Російські ЗМІ обирали певні частини з фактів про події на Майдані та на основі цих одиночних випадків формувалось начебто беззаперечне логічне твердження негативного характеру, перебільшувався їх вплив на сам характер протестів. у подальшому це перейшло в критику української влади, коли одиночні проблеми та труднощі подаються як факт системного непрофесіоналізму влади, а певні політико-управлінські рішення розглядаються як такі, що спрямованні на цілеспрямоване погіршення життя та на знищення українського населення.

Формування соціальних міфів відбувається шляхом впровадження штучно створених уявлень про соціально-політичні явища та дані в конкретних образах та уявленнях, що не було піддано раціональному аналізу. Людина в своєму житті звикла послуговуватись шаблонами для асоціювання одного об'єкта з іншим, для його оцінки та визначення важливості для себе, і ця здатність активно використовується маніпуляторами через «навішування ярликів», коли для дискредитації та несприйняття аудиторією доводів, ідей, інформації, дій від певної особи їй «навішується ярлик» та переносяться його негативні характеристики на дії особи чи групи осіб. Під час інформаційної війни Російської

Федерації з Україною російські ЗМІ вигадали великий асортимент «ярликів»: «хунта» стосовно української влади після Революції Гідності, не дивлячись, що під цим поняття розуміється захоплення влади військовими; «фашисти», «бандерівці», «радикали», «націоналісти», «укропи» та інші «ярлики», що, маніпулюючи поняттями, надавали негативних якостей особам, які були патріотично налаштовані та діяли в національних інтересах⁶.

Поширення чуток є одним із найбільш результативних засобів впровадження в суспільство необхідної інформації при інформаційному голоді. Чутки, як форма міжособистісної комунікації, спрямовані на формування почуття страху, апатії, тривоги перед потенційною загрозою. Залякана людина більш схильна піддаватися маніпулюванню та користується не так раціональним, скільки емоційним сприйняттям. Це робить людину вразливою, схильною до необдуманих вчинків, адже деформується сприйняття справжньої реальності⁷.

Метод «проблема-реакція-рішення» застосовується тоді, коли необхідно викликати бажання у людей до вирішення проблеми, складної ситуації швидким засобом, і не завжди демократичним шляхом⁸. При інформаційному протистоянні маніпулятор-агресор запускає інформацію, створюючи проблему, яка негативно впливає, чи в подальшому може впливати, на суспільство. Певна реакція в середовищі громадськості викликається з тим, щоб сформувався суспільний запит на вирішення проблеми якнайшвидше. Через деякий час маніпулятор пропонує її швидке рішення, яке подається як єдино можливе при даній ситуації шляхом та засобами, що є вигідні для нього. Таким чином, відбувається спонукання частини суспільства до дій, що можуть суперечити інтересам держави чи самої громадськості.

Доволі поширеним в інформаційних війнах є застосування технологій, що знижують довіру до політичних інститутів і, як результат, спричиняють нестабільність у суспільстві, що може проявлятися у протистоянні між різними соціальними, етнічними, релігійними групами, революціях, повстаннях проти правлячої еліти або її окремих суб'єктів. Реалізується ця технологія шляхом залучення лідерів громадської думки, якими можуть

бути представники опозиційних політичних сил, експерти, громадські активісти, культурні діячі — ними акцентується увага на невдачах, скептичній, не завжди виправданій оцінці діяльності органів державної влади, критика порядку денного політичних інститутів, подається інформація поверхово та викривлено для емоційного сприйняття аудиторією та впливу на її політичну поведінку. Таким чином, відбувається сприйняття не самого факту, а суб'єктивного оціночного судження певної особи або групи осіб, що користуються повагою, певною довірою у певній частині суспільства. Відбувається формування громадської думки, основу якої становить негативне сприйняття діяльності політичних інститутів, втрата віри суспільства у зміни та розвиток. Внаслідок цього правляча політична еліта втрачає мандат довіри громадян, що може призводити до політичних криз, нестабільності в суспільстві, політичної апатії та абсентеїзму. Варто зазначити, що дана технологія є ефективною в країнах з невисоким рівнем політичної культури, з не до кінця сформованим та розвинутиим громадянським суспільством. Така ситуація може бути використана маніпуляторами для тиску на владу з метою прийняття нею політичних рішень, які є шкідливими, невігідними для держави.

В інформаційній війні часто застосовуються технології, спрямовані на провокування розбрату всередині країни та порушення єдності суспільства, що унеможливує його консолідацію, об'єднання для вирішення спільних цілей та завдань. Піднімаються для обговорення питання, які не є нагальними для вирішення, проте конфліктними всередині суспільства. Таким чином формується суперечливі вимоги до державної влади, чим збільшуються соціальні протиріччя та конфліктність у суспільстві, розвиток яких може призводити до громадського протистояння, сепаратистських настроїв та використання їх суб'єктом, який здійснює маніпулятивну кампанію. У розділеному суспільстві легше здійснювати маніпулятивний вплив та досягати високого рівня керуваності, проводячи інформаційно-психологічну діяльність, змушуючи частину суспільства діяти у вигідному для маніпулятора напрямку, проти державних чи своїх власних інтересів.

Отже, інформаційна війна ставить за мету підпорядкувати думки і волю громадян протилежної сторони для просування своїх політичних цілей, перешкоджаючи противнику виконання власних. Застосовуються методи маніпулятивного впливу задля модифікації цінностей, переконань, світосприйняття, формування страхів та шаблонного мислення, спрямовуючи їх у деструктивному напрямку, вигідному для суб'єкта впливу. Глобальний інформаційний простір зробив інформацію ефективним інструментом впливу на масову свідомість, завдаючи значного удару національній безпеці країни, проти якої ведеться інформаційна війна. Використання маніпулятивних технологій є одним з основних засобів реалізації завдань інформаційної війни. Різноманітний арсенал подачі й обробки інформації дозволяє охоплювати велику за кількістю аудиторію, впливати як на все суспільство, так і на його частину, на різні соціальні групи та прошарки суспільства. Особливістю маніпулятивних технологій у контексті ведення інформаційного протистояння є їх системний характер. Методи обробки, подачі та поширення інформації із зашифрованим повідомленням для досягнення політичної переваги над супротивником складають комплекс засобів поступового впливу на масову свідомість для підготовки об'єктів впливу до визначеної мети — зіграти вирішальну роль у необхідний момент. У контексті ведення інформаційної війни Росією проти України необхідно перешкоджати маніпулятивним технологіям противника, вдосконалювати систему протидії інформаційно-психологічним впливам як важливий елемент забезпечення національної безпеки.

1. *Політологічний* енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 321. 2. *Соціологія*: словник термінів та понять / за ред. Є. А. Біленького, М.А. Козловець. Київ: Кондор, 2006. С. 165. 3. *Рибак І. В.* Інформаційно-комунікативні виміри сучасного політичного маніпулювання // *Держава і право: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки.* Київ, 2012. Вип. 57. С. 566. 4. *Почепцов Г. Г.* Новые подходы в теории информационных войн: британская модель. URL: <https://psyfactor.org/psyops/infowar26.htm> 5. *Панарин И. Н.* СМИ, пропаганда и информа-

ционные войны. Москва: Поколение, 2012. С. 55. 6. *Почепцов Г. Г.* Символическая система, стоящая за российскими пропагандистскими операциями. URL: <http://hvylya.net/analytics/society/georgiyepocheptsov-simvolicheskaya-sistemastoyashhaya-za-rossiyskimipropagandistskimi-operatsiyami.html>. 7. *Саєнко О. Г.* Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія. Хмельницький, 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2015_1_11 8. *Chomsky N.* 10 strategies of manipulation by the media. URL: <https://parisis.files.wordpress.com/2011/01/noam-chomsky.pdf>

***Kalinichenko Bogdan.* Specifics of use of handling technologies in the information wars**

The article considers features of handling technologies in the information space, their influence on public opinion and political behavior. Manipulation is analyzed as a tool of reference information and a way to influence on mass consciousness to achieve political advantage over the enemy. Disclosed value manipulation means psychological influence in the context of globalization and informatization of modern society.

With the development of information technology, information warfare has come to a new level, become more effective than usual, because it does not require human casualties and allows you to manage the social consciousness, achieving your intentions. Manipulation of social consciousness for the achievement of political goals has been used for a long time, but with the advent of new media, psychological technologies have significantly changed the environment and thus the manipulations have entered a new level of quality. The use of such technologies has become an integral part of the military, political, and information confrontation. In the information warfare, various tactics and technologies are used to change, or substitution, perception of information, events, events in an encrypted message, beneficial to the manipulator. Using communication channels creates an informational influence aimed at the object perceiving this information exactly in the context in which it is necessary for the subject of influence. The means used to convey information can be varied — from the Internet, television to the spread of rumors.

There are a large number of techniques for manipulating mass consciousness, used in conducting an information conflict. So, one of the ways to manipulate information can be «pulling out» phrases or words from a particular context. «Removing» can also be relatively specific facts, the separation of the actual fact from the context of others, which predetermine it, and the submission in a partially distorted version. Another active technique is the «exaggeration». This technique uses the highlighted part of the facts, the information from the general context and, based on them, builds evaluative statements with an exaggeration of their real

significance and importance. The formation of social myths occurs through the introduction of artificially created ideas about socio-political phenomena and data in concrete images and notions that have not been subjected to rational analysis. A person in his life is accustomed to using patterns for the association of one object with another, for his assessment and determination of importance for himself, and this ability is actively used by manipulators through the «hanging labels». The spread of rumors is one of the most effective means of introducing into society the necessary information during an information hunger. In the information war, technologies are often used to spark domestic discord and violate the unity of society, which makes it impossible to consolidate, unite in order to solve common goals and objectives.

The global information space has made the information an effective instrument of influence on the mass consciousness, causing a significant impact on the national security of the country against which the information war is being conducted. In the context of conducting an information war against Russia against Ukraine, it is necessary to prevent enemy manipulative technologies, to improve the system of countering information and psychological influences as an important element of ensuring national security.

Keywords: manipulation technology, information and psychological impact, information, consciousness, public opinion, information war.

УДК 321.01+340.1

О. В. КУКУРУЗ

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА: ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА

Розглянуто розуміння поняття «взаємодія» у дослідженнях різних наук (філософії, соціології, політології, правознавства, державного управління). Розкрито сутність понять «політика» і «право»; з'ясовано значення інформації у взаємодії політики і права. Визначено, що взаємодія політики і права здійснюється через їх суб'єктів, відбувається в обговореннях, консультаціях, переговорах, відзначається взаємовпливом і обміном інформацією між їх учасниками, і врешті призводить до зміни поглядів і поведінки суб'єктів, а також змісту політики і права.

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна — кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Ключові слова: взаємодія, соціальна взаємодія, політична взаємодія, управлінська взаємодія, політика, право, інформація.

Кукуруз О. В. Взаимодействие политики и права: информационная составляющая

Рассмотрено понимание понятия «взаимодействие» в научных исследованиях разных наук (философии, социологии, политологии, правоведения, государственного управления). Раскрыто сущность понятий «политика» и «право», выяснено значение информации во взаимодействии политики и права. Определено, что взаимодействие политики и права осуществляется через их субъектов, происходит в обсуждениях, консультациях, переговорах, отмечается взаимовлиянием и обменом информацией между их участниками, и в конечном итоге приводит к изменению взглядов и поведения субъектов, а также содержания политики и права.

Ключевые слова: взаимодействие, социальное взаимодействие, политическое взаимодействие, управленческое взаимодействие, политика, право, информация.

Kukuruz Oksana. Interaction of policy and law: information component

The article describes the understanding of the concept of «interaction» in scientific researches of different sciences (philosophy, sociology, political science, jurisprudence, public administration); the essence of the policy/politics and law is shown; the value of information in the interaction between policy and law is considered. It is determined that the interaction of policy and law is carried out through their subjects, takes place in discussion, consultations, negotiations, is marked by mutual influence and exchange of information between their participants, and eventually leads to change of views and behaviour of subjects, as well as content of policy and law.

Keywords: interaction, social interaction, political interaction, managerial interaction, policy/politics, law, information.

Певний час політика і право філософами розглядалася разом. Згодом ці явища стали предметами вивчення різних наук — політології й правознавства. Вчені теоретично значною мірою віддалили ці поняття одне від одного. Як наслідок, деякі дослідники вважають, що політика і право мають мало спільного, що вони повинні знаходитися в межах своїх рамок і не перетинатися. Насправді на практиці ці явища перебувають у тісному взаємозв'язку. Українських наукових досліджень, в яких аналізується поняття «взаємодія», невиправдано мало. Серед таких заслуговують на увагу праці В. Бортнікова, О. Кваші, А. Крусян, Д. Яковлева,

колективів авторів Національної академії державного управління при Президентів України. Деякі аспекти даної проблеми проаналізовані автором у попередніх публікаціях¹. Для висвітлення сутності понять «політика» і «право» використовуються праці українського вченого М. Козюбри, австралійського Г. Колбеча та російського Е. Позднякова. Окремого вивчення потребують складові взаємодії політики і права. Відповідно метою цієї статті є з'ясування значення інформаційної складової у взаємодії політики і права. Завдання полягають: у вивченні розуміння поняття «взаємодія» в наукових дослідженнях; у розкритті сутності понять «політика» і «право»; у з'ясуванні значення інформації у взаємодії політики і права; у формулюванні визначення взаємодії політики і права.

Слідуюмо настанові українського вченого В. Сіренка, відповідно до якої при розгляді будь-яких питань теорії і практики необхідно починати зі з'ясування понятійного апарату дослідження. Вчений підкреслює, що «якщо виходити з того, що поняття є логічно оформленою думкою, що відображає загальні і специфічні, істотні ознаки предметів і явищ дійсності, то будь-яке визначення поняття включає в себе як об'єктивно притаманні явищу ознаки, так і суб'єктивні уявлення дослідника»². Оскільки взаємодія присутня у більшості суспільних процесів, то цей термін можна зустріти в енциклопедіях, словниках, монографічних працях з різних галузей наук.

Безперечно, основою, до якої звертаються більшість дослідників, є філософське трактування взаємодії. У філософському словнику вона охарактеризована як «одна із загальних форм взаємозв'язку між явищами, суть якої полягає в зворотному діянні одного предмета чи явища на інше»³. Взаємодію називають однією з важливих форм актуалізації (реалізації) взаємозв'язку. Вважається, що «взаємодія властива стану динамічних змін, взаємної активності об'єктів, тоді як взаємозв'язок може мати місце між об'єктами, що знаходяться в стані спокою, рівноваги, стабільності»⁴.

У політологічному енциклопедичному словнику міститься термін «взаємодія політична», який визначено як «взаємний вплив різних політичних суб'єктів у процесі їхньої політичної діяльно-

сті; необхідна передумова повної реалізації функцій політичної системи, яка визначає характер політичного розвитку і темпи політичного прогресу». Визначено головну мету політичної взаємодії в демократичному суспільстві — досягнення оптимального співвідношення (гармонії) інтересів різних політичних сил між собою, а також з об'єктивними потребами і інтересами суспільства в цілому⁵.

В енциклопедичному словнику з державного управління є термін «взаємодія управлінська». Останню визначено як «участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей». Зазначено, що взаємодія управлінська тісно пов'язана із соціальною взаємодією. «У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему»⁶.

У соціологічному словнику взаємодія соціальна визначається як «система взаємообумовлених соціальних дій, за якої дії індивіда одночасно є причиною і наслідком дій у відповідь інших соціальних суб'єктів; існує між індивідами чи соціальними групами»⁷. У словнику із соціальної інформаціології взаємодія визначається як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу соціальних об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. Особливістю взаємодії називається її причинна обумовленість — «кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що обумовлює розвиток об'єктів і їх структур»⁸.

Український науковець А. Крусян, в контексті дослідження публічної влади на місцевому рівні, взаємодію визначає як «необхідний, об'єктивно обумовлений, законодавчо визначений зв'язок самостійних органів публічної влади, їх взаємна підтримка, кооперація управлінських зусиль з метою здійснювання узгодженого дійового і ефективного управління справами (питаннями) місцевого значення в межах Конституції і законів України»⁹. Для всіх трьох видів взаємодії важливими є взаємне інформування,

види і способи взаємного інформаційного обміну — зазначає А. Крусян.

Український вчений В. Бортніков соціальну взаємодію розглядає разом із соціальною дією в контексті політичної участі. Він звертає увагу, що соціальна дія і соціальна взаємодія (інтеракція) — «явища подібні за змістом і характером, однак відрізняються механізмом протікання. В соціальній дії бере участь один індивід, а в соціальній взаємодії — як мінімум, два»¹⁰. Якщо взаємодія відбувається між інститутом влади і населенням, то результатом соціального спілкування повинно стати рішення, що враховує суспільну думку, в іншому випадку, на переконання вченого, можливе підвищення соціальної напруги. Типом взаємодії — перспективним для розвитку демократії, В. Бортніков називає соціальний діалог.

Український вчений Д. Яковлев дослідження політичної реальності рекомендує здійснювати за допомогою аналізу політичної взаємодії (інтеракції). Визначальним фактором останньої він називає політичні комунікації¹¹. Політичну взаємодію вчений розглядає як комунікативний процес та ґрунтовно аналізує такі її важливі складові як медіатизація, демократизація і раціоналізація.

Український вчений О. Кваша, досліджуючи проблему співучасті у злочині, також звертається до категорії «взаємодія», оскільки вважає її важливою складовою будь-якої системи. На її думку, систему «слід визначати як упорядковану сукупність взаємодіючих елементів, які наділені структурою з численними зв'язками», а взаємодію — «як взаємозв'язок та взаємовплив предметів, явищ, станів»¹². Вивчати взаємодію, на думку вченого, найкраще за допомогою системно-структурного підходу.

Авторський колектив Національної академії державного управління при Президентові України інфраструктурним підґрунтям соціальної взаємодії називає інформацію. «...Будь-яку взаємодію між суб'єктами, у процесі якої один здобуває певну субстанцію, а інший її не втрачає, — на думку вчених, — можна назвати інформаційною взаємодією»¹³. Вчені виокремлюють «найбільш загальні властивості інституту інформації: а) інформація не може існувати поза взаємодією суб'єктів та об'єктів;

б) інформація не губиться жодним з них у процесі інформаційної взаємодії»¹⁴.

Інформацію інколи ототожнюють з даними, що, на думку іншого авторського колективу Національної академії державного управління при Президентіві України, є невірним. На їх переконання, «дані базуються на фактах (статистиці, описі діяльності, кількісних та якісних показниках процесів тощо)», а «інформація є систематизованою сукупністю даних, що були підібрані, оброблені та проаналізовані для подальшого використання»¹⁵. Для прийняття ефективних управлінських рішень необхідна інформація, а не лише дані — звертають увагу вчені. Колектив авторів Національної академії наук України інформацію розглядає як універсальний компонент суспільних відносин, а політику — «як особливий вид інформаційно-комунікаційної діяльності, що проявляється як взаємодія різних ідеологій, програм, цінностей»¹⁶.

Російський вчений Е. Поздняков політику і право вважає нероздільними і найбільш складними феноменами соціального життя. Право він розуміє як «сукупність законів, норм і правил поведінки, що виходять від верховної влади держави і гарантовані примусовою силою», а політику — як «сферу соціальних відносин, пов'язаних з державою і публічною владою»¹⁷. Право він визнав засобом політики, що підкоряється «загальним закономірностям співвідношення мети і засобів її досягнення», а політику — явищем більш широким, багатим і складним, ніж право¹⁸.

Австралійський вчений Г. Колбеч звертає увагу, що термін «політика» по-різному сприймається і застосовується суспільствознавцями і практиками. Вчений зазначає, що «у звичному вживанні слово *politics* радше позначає неперервну боротьбу за залучення прихильників, тоді як *polisy* — постійний зважений вибір»¹⁹. Учений відзначає, що в межах домінуючої парадигми, політику пов'язують з визначенням і досягненням цілей, зі здійсненням повноважень для досягнення колективних цілей²⁰.

Г. Колбеч звертає увагу дослідників на те, що політика має два виміри — вертикальний і горизонтальний. Політика у вертикальному вимірі, на думку вченого, означає вибір мети і засобів її досягнення повноважними органами, що характеризується

когерентністю, ієрархічністю, інструментальністю. Горизонтальний вимір політики вчений показує як залучення до процесу здійснення політики осіб, що не входять до повноважних органів. У його розумінні — це «колективний процес: не пряма реалізація однієї ідеї, а безперервна взаємодія між багатьма учасниками»²¹.

Право, як і політика, є багатоаспектним поняттям. Експеримент, проведений французьким журналом з теорії права «Droits» засвідчив, що «серед 50 авторитетних представників французького правознавства якогось єдиного підходу до визначення права не існує»²². Право є складним, багатогранним, багатомірним, багаторівневим феноменом, який неможливо втиснути в рамки якоїсь одної універсальної дефініції — зазначає український вчений М. І. Козюбра²³.

Існують десятки підходів до розуміння сутності права. Кожен із них розкриває певний аспект цього явища. Крім трьох основних підходів до розуміння права — природно-правового, позитивістського, соціологічного — виділяють ще феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний та комунікативний. Відповідно до останнього, «зміст права розкривається у взаємодії (комунікації) людей»²⁴. Сутність права розглядають крізь призму людської особистості. На думку М. Козюбри, «процес творення права відбувався протягом тисячоліть еволюційно (як свідомо, так і спонтанно), з урахуванням природної сутності людини через взаємодію, комунікацію, співробітництво, взаємоузгодження поведінки людей шляхом типізації повторюваних відносин у суспільстві і набуття ними нормативного значення»²⁵.

Таким чином, розглянувши розуміння поняття «взаємодія» вченими з різних галузей знань, можна зробити висновок, що цим терміном зазвичай позначають зв'язок між двома і більше суб'єктами, які перебувають під впливом один одного, в результаті чого змінюються їх погляди, поведінка тощо. Взаємодія є необхідною для досягнення певних визначених цілей, яких неможливо досягти індивідуально (потрібна допомога інших суб'єктів або нейтралізація їх спротиву).

Політика і право є поняттями, до визначення яких застосовуються різноманітні підходи. Комунікативний підхід розглядає ці явища через взаємодію суб'єктів. Політика і право є явищами, які можна розглядати як системи, всередині яких є багато взаємопов'язаних елементів. Водночас політика і право самі є елементами іншої системи — управління суспільними справами. Відтак їх також необхідно вивчати за допомогою поняття «взаємодія». Вчені важливими складовими соціальної взаємодії називають інформацію, взаємне інформування.

Взаємодія політики і права в демократичному суспільстві відбувається завдяки їхнім суб'єктам (органам влади, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям, групам інтересів, громадянам). Взаємодія політики і права відбувається у процесі їх формування і реалізації. Результат взаємодії буде залежати від цінностей, фахової підготовки, потреб, інтересів, цілей суб'єктів політики і права. Крім цих важливих чинників, необхідною складовою взаємодії двох суспільних регуляторів є інформаційна.

Отже, взаємодія політики і права здійснюється через їх суб'єктів, відбувається в обговореннях, консультаціях, переговорах, відзначається взаємовпливом і обміном інформацією між їх учасниками, і в кінцевому результаті призводить до зміни поглядів і поведінки суб'єктів, а також змісту політики і права. Досліджень потребують механізми, що забезпечують взаємообмін достовірною, об'єктивною, систематизованою інформацією, від якої залежить вибір засобів політики і права, адекватних для досягнення узгоджених суспільних цілей.

1. Кукуруз О. В. До проблеми дослідження взаємодії політики і права // Держава і право. Серія Політичні науки. 2018. Вип. 79. С. 46-58; Кукуруз О. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження взаємодії політики і права: сучасний український дискурс // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 22. 2018. Випуск 23. С. 26-31. 2. Сиренко В. Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы): монография. Киев: Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. С. 4. 3. *Взаємодія* // Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. С. 64. 4. Свириденко В. Взаємозв'язок // Філософський енцикло-

педичний словник. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України / редкол.: (голова) В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. С. 78. **5.** *Храмов В. О.* Взаємодія політична // Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза, 2004. С. 70. **6.** *Письменний І. В.* Взаємодія управлінська // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 82. **7.** *Кравченко С. А.* Социологический энциклопедический русско-английский словарь: более 10 000 единиц. Москва: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Транзиткнига», 2004. С. 58. **8.** *Социальная* інформаціологія: словарь / сост. Л. И. Мухамедова / под общ. ред. В. Д. Попова. Издание второе. Москва: Изд-во РАГС, 2007. С. 13-14. **9.** *Крусян А. Р.* Взаємодія місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 1999. С. 16. **10.** *Бортніков В. І.* Політична участь і демократія: українські реалії: монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. С. 70–71. **11.** *Яковлев Д. В.* Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація: монографія. МОН України; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2009. С. 8. **12.** *Кваша О. О.* Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Київ, 2013. С. 84. **13.** *Інформаційна* складова державної політики та управління: монографія / заг. ред. Грицяк Н. В. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, каф. інформ. політики та електрон. урядування. Київ: К.І.С., 2015. С. 12. **14.** Там само. **15.** *Інформаційно-комунікативна* діяльність органів публічної влади: монографія / за заг. ред. В. С. Куйбіди, О. В. Карпенка. Київ: ЦП «Компринт», 2018. С. 13. **16.** *Інформаційна* складова соціокультурної трансформації українського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2012. С. 76. **17.** *Поздняков Э. А.* Философия государства и права / испр. и доп. изд. Москва, 2011. С. 131, 145. **18.** Там само. С. 146. **19.** *Колбеч Г. К.* Політика: основні концепції в суспільних науках / пер. з англ. О. Дем'янчука. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 25. **20.** Там само. С. 53, 63. **21.** Там само. С. 71–72. **22.** *Загальна* теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козубри. Київ: Ваіге, 2015. С. 26. **23.** Там само. С. 28. **24.** Там само. С. 48. **25.** Там само. С. 191.

***Kukuruz Oksana.* Interaction of policy and law: information component**

For some time, policy/politics and law were considered philosophers together. Subsequently, these phenomena became subjects of the study of various sciences — political science and law. Scientists theoretically largely removed these concepts

from each other. As a result, some researchers believe that policy/politics and law have little in common, that they should be within the limits of their framework and not overlap. In fact, in practice, these phenomena are closely interconnected.

Ukrainian scientific researches, in which the concept of «interaction» is analyzed, is unjustifiably small. The author begins the consideration of this problem by finding out the conceptual apparatus of the study. The article describes the understanding of the concept of «interaction» in scientific researches of different sciences (philosophy, sociology, political science, jurisprudence, public administration); the essence of the policy/politics and law is shown; the value of information in the interaction between policy and law is considered.

Since interaction is present in most social processes, this term can be found in encyclopaedias, dictionaries, and monographic works in various branches of science. Undoubtedly, the basis to which most researchers refer is the philosophical interpretation of interaction. The article deals consideration of the concept of «interaction» by Ukrainian scholars within the framework of studies of political participation, analysis of political reality, public authority on the ground, and even complicity in the crime.

The author learned the understanding of the concept of «interaction» by scientists from different fields of knowledge and concluded that this term usually means to the relationship between two or more actors who are influenced by each other, resulting in a change in their views, behaviours, etc. Interaction is necessary to achieve certain defined goals, which can not be achieved individually (need help from other actors or neutralize their resistance).

Policy/politics and law are concepts that define different approaches. The communicative approach considers these phenomena through the interaction of the subjects. Policy and law are phenomena that can be considered as systems within which there are many interconnected elements. At the same time, policy and law themselves are elements of another system — the management of public affairs. Therefore, the must also be studied using the term «interaction». Important component of social interaction scientists call information, mutual information exchange.

The interaction of policy and law in a democratic society is due to their subjects (government bodies, local self-governments bodies, public organizations, interest groups, citizens). The interaction between policy and law takes place in the process of their formation and implementation. The result of the interaction will depend on the values, professional training, needs, interests, goals of policy and law. In addition to these important factors, the necessary component of the interaction of two public regulators is informational.

It is determined that the interaction of policy and law is carried out through their subjects, takes place in discussion, consultations, negotiations, is marked by mutual influence and exchange of information between their participants, and eventually leads to change of views and behaviour of subjects, as well as content of

policy and law. It is necessary to study the mechanisms that ensure the exchange of reliable, objective, systematic information, on which depends the choice of means of politics and law, adequate for the achievement of agreed social goals.

Keywords: interaction, social interaction, political interaction, managerial interaction, policy/politics, law, information.

УДК 321.015+321.02+323.21

О. О. РЕЗНИКОВА

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Досліджені передумови і причини виникнення концепції національної стійкості, встановлені її зв'язки із системою забезпечення національної безпеки. Проаналізовані практики запровадження принципів національної стійкості у сучасних безпекових стратегіях ЄС, НАТО та низки країн світу. На основі системного аналізу досліджень вітчизняних і закордонних науковців сформульовані концептуальні засади національної стійкості: запропоноване авторське визначення відповідного поняття, встановлені суб'єкти і об'єкти цієї системи, характерні риси, критерії і методи оцінки національної стійкості.

Ключові слова: національна стійкість, національна безпека, держава, суспільство, система, загрози, безпекове середовище.

Резникова О. А. Концептуальные основы национальной стойкости

Исследованы предпосылки и причины возникновения концепции национальной стойкости, установлены ее связи с системой обеспечения национальной безопасности. Проанализированы практики внедрения принципов национальной стойкости в современных стратегиях безопасности ЕС, НАТО та ряда иностранных государств. На основе системного анализа исследований отечественных и зарубежных ученых сформулированы концептуальные основы национальной стойкости: предложено авторское определение соответствующего понятия, установлены субъекты и объекты этой системы, характерные черты, критерии и методы оценки национальной стойкости.

Ключевые слова: национальная стойкость, национальная безопасность, государство, общество, система, угрозы, среда безопасности.

© РЕЗНИКОВА Ольга Александрівна — кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу проблем національної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Reznikova Olga. Conceptual framework for national resilience

The article explores the preconditions and causes of emergence of the national resilience concept, establishes its links with the system of national security. The practices of establishing principles of national resilience in active security strategies of the EU, NATO and several foreign countries are analyzed. Based on the comprehensive analysis of the domestic and foreign scientists researches, the conceptual framework for national resilience are developed: the author's definition of the national resilience is articulated, the subjects and objects of this system, key features, criteria and methods of national resilience assessment are proposed.

Keywords: national resilience, national security, state, society, system, threats, environment of security.

Питання пошуку нових форм і методів забезпечення національної безпеки набуло для більшості європейських країн нового значення після розпочатої РФ гібридної агресії, яка у 2014 р. широкомасштабно проявилася в Україні, а потім у різних формах поширилася й на інші країни. Події останніх років суттєво позначилися на міжнародній безпеці, довели слабкість низки політичних інструментів й інститутів, які забезпечували мир і стабільність у період після Другої світової війни.

В умовах швидких змін безпекового середовища класичних заходів із запобігання і протидії загрозам виявилось вже недостатньо для того, щоб люди, суспільство і держава були захищеними у достатній мірі. Постало питання про набуття системою забезпечення національної безпеки нової якості, яка давала б змогу адаптуватися до таких змін і працювати безперебійно навіть в умовах кризи.

Зазначеним вимогам відповідає поняття «національна стійкість». Передусім, це означає здатність національних систем, і зокрема держави, адаптуватися до швидких змін безпекового середовища і забезпечувати нормальне функціонування навіть у складних умовах підвищеного ризику і невизначеності. Низка держав уже визначила формування національної стійкості імперативом своєї безпекової політики. Відповідні пріоритети встановлені також в оновлених стратегічних документах ЄС і НАТО. Проте нині у світі відсутнє усталене визначення цього поняття, не сформульовані чіткі критерії формування відповідної системи.

Наукова дискусія з цього приводу триває. Слід зазначити, що переважна більшість досліджень у відповідній сфері фокусується на визначенні механізмів забезпечення стійкості окремих об'єктів — бізнес процесів, організацій, суспільства, критичної інфраструктури тощо. У той же час, розбудова концепції національної стійкості, яка базується на комплексному системному підході, простежується лише у роботах окремих науковців, серед яких Дж. Джозеф, К. Зебровски, М. Д. Кавелті, М. Кауфманн, К. С. Крістенсен, Д. Дж. Ренсел, К. Ф'едер та інші.

Такий напрям досліджень є новим для української науки, оскільки він пропонує комплексний підхід, у той час, як існуючі напрацювання розкривають переважно окремі аспекти забезпечення національної стійкості у різних сферах. Зокрема, українські дослідники приділяють більше уваги питанням стійкості критичної інфраструктури або стійкості до кіберзагроз. У той же час, мало дослідженими залишаються питання взаємозв'язків між концептами національної стійкості і національної безпеки, суб'єктності у рамках відповідних систем, критеріїв і оцінок національної стійкості та ін.

У широкому сенсі наукові дослідження з питань забезпечення стійкості ведуться вже давно. Вони стосуються різних наукових галузей і об'єктів, у контексті яких даються відмінні визначення цього терміну, а також пропонуються принципово різні механізми забезпечення стійкості. На початку цей термін набув поширення у технічних дисциплінах як характеристика певних фізичних явищ і процесів (наприклад, здатність об'єкта (матеріалу чи механізму) накопичувати енергію і витримувати значні навантаження без розривів та пошкоджень). Потім він став застосовуватися у психології (як одна з властивостей особистості), у сфері екології (як здатність екосистем відновлюватися після катастроф), а також у різних сферах суспільних відносин. Питанню різноманітності і трансформації поняття «стійкість» приділяли увагу багато дослідників, серед яких П. Мартін-Брін і Дж. М. Андеріс¹, а також Інститут суспільної і регіональної стійкості (CARRI)².

Як безпекова категорія стійкість почала розглядатися дещо пізніше. За даними М. Д. Кавелті, М. Кауфманн, К. С. Крістенсен³,

кількість публікацій на відповідну тему, зареєстрованих міжнародною базою даних Web of science, зростає з 500 у 2003 р. до 3000 у 2013 р. Загальним висновком таких досліджень є те, що у сучасному світі стає дедалі більше загроз для безпеки людини, суспільства і держави, вони набувають складніших форм, а запобігти їм або здолати їх часто стає неможливим. У цьому контексті концепція національної стійкості полягає у визначенні стратегічного курсу, який дозволяє долати ці труднощі, забезпечуючи нормальні умови для існування і функціонування зазначених об'єктів навіть під впливом різного роду криз.

К. Ф'єдер зазначає, що поява концепту національної стійкості у порядку денному забезпечення національної безпеки обумовлена розширенням спектру нових загроз у результаті зростання глобальної взаємозалежності та невизначеності. За таких умов забезпечення безпеки силами національних держав стає надзвичайно складним завданням і потребує нових підходів, зокрема розробки національних безпекових стратегій з урахуванням принципів забезпечення національної стійкості⁴.

К. Зебровски⁵, Дж. Джозеф⁶ розглядають національну стійкість як особливу форму державного управління крізь призму неоліберальних ідей.

Критики концепції національної стійкості, зокрема Б. Еванс і Дж. Рейд, зазначають її депресивний характер, який полягає у тому, що світ розглядається виключно крізь призму загроз і неминучих катастроф, а це породжує постійну тривожність і небезпеку як визначальні умови «нової реальності». Крім того, такий підхід змінює логіку державного управління і політичні правила, перекладаючи значну частину відповідальності на населення, яке має готуватися до життя в умовах постійних загроз⁷.

Слід зауважити, що у сучасних умовах на національному рівні держава залишається основним контриб'ютором безпеки, залишаючи за собою монополію на право застосування сили і маючи для цього необхідні спроможності. Проте не можна не враховувати, що світ змінився, процеси глобалізації набули значної динаміки. Характерною ознакою нових нетрадиційних загроз є те, що їх стає все важче ідентифікувати (особливо на початковому етапі),

вони мають довготривалий характер, їх джерелом часто є недержавні актори. Це потребує зміни підходу до забезпечення національної безпеки від реактивного до проактивного. У таких умовах виник запит на виконання нових функцій у сфері національної безпеки. При цьому йдеться не про перерозподіл повноважень, а про розширення ролі і сфери відповідальності як держави, так і місцевої влади й недержавного сектору, в т.ч. громадянського суспільства, у протидії таким загрозам.

Гібридна війна РФ стала потужним стимулом для розробки і запровадження механізмів забезпечення національної стійкості на рівні як окремих країн, так і міжнародних організацій.

Питання забезпечення стійкості країн-членів ЄС і сусідніх держав на сході та півдні ЄС є одними з основних пріоритетів, визначених Глобальною стратегією Європейського Союзу щодо зовнішньої політики та політики безпеки (2016 р.). Це зумовлено тим, що нині питання внутрішньої і зовнішньої безпеки перетинаються дедалі сильніше⁸. Слід зауважити, що бачення національної стійкості ЄС базується на широкому підході, який включає не лише здатність країн-членів і Союзу в цілому протистояти військовим загрозам, але й всьому спектру невійськових загроз. При цьому в якості обов'язкових критеріїв національної стійкості ЄС розглядає сталий розвиток, економічну стабільність, належне урядування і захист прав людини та інше.

Забезпечення стійкості стало нині одним з пріоритетних питань у діяльності НАТО у контексті довгострокової адаптації Альянсу до нових безпекових умов. Низку нових завдань у цій сфері було визначено під час Варшавського саміту НАТО (8–9 липня 2016 р.). Зокрема, під час саміту керівниками країн були погоджені Зобов'язання щодо посилення стійкості⁹, у яких визначено, що стійкість є основою для надійного стримування, захисту та ефективного виконання базових завдань Альянсу. В документі зазначено, що країни нині стикаються з більш широким і зростаючим спектром військових і невійськових викликів і загроз, у тому числі гібридних. За таких умов для захисту населення і території необхідно забезпечити не лише належні спроможності й готовність збройних сил, але й цивільну готовність, у т.ч. безпе-

рєрвність влади та надання критичних послуг населенню, захист критичної інфраструктури, сталий розвиток тощо.

Слід зауважити, що якщо під час створення НАТО ключовим елементом його стійкості називався принцип колективної оборони у контексті можливості витримувати неочікувані військові удари¹⁰, то розвиток нових форм військового співробітництва та уточнення завдань щодо стримування у сучасних умовах змусили Альянс переглянути свої підходи щодо стійкості, яка нині розглядається у більш широкому контексті.

Наразі Альянс працює над визначенням узгоджених вимог до національної стійкості. При цьому зазначається, що хоча це питання відноситься до сфери національної відповідальності, цей процес базується на спільних для країн-членів і їх партнерів цінностях — дотриманні принципів індивідуальної свободи, демократії, прав людини та верховенства права.

Певне занепокоєння викликає той факт, що часто у дослідженнях, які проводяться науковцями у системі НАТО, питання національної стійкості звужується до захисту критичної інфраструктури. Такий підхід, відповідає скоріше завданням забезпечення організаційної стійкості, хоча помилково ототожнюється з концептом національної стійкості. Слід зауважити, зокрема, що суспільство і критична інфраструктура є різними за своєю природою об'єктами у системі національної стійкості. При цьому суспільство не може розглядатися як об'єкт критичної інфраструктури, проте може бути стійким (або нестійким) до різного роду загроз

Низка країн (зокрема, США, Канада, Австралія, Нідерланди, Естонія та ін.) вже затвердила певні програмні документи щодо розбудови національної стійкості або ж запровадила відповідні підходи у стратегіях національної безпеки. За висновками К. Ф'єдера, у більшості з досліджених ним стратегій національної безпеки реалізовано нову парадигму, яка базується на охопленні «всіх видів небезпек для всього суспільства»¹¹. Показовим при цьому є те, що такий підхід не потребує визначення пріоритетних напрямів у сфері національної безпеки.

Аналізуючи різноманітні визначення поняття «стійкість» та беручи до уваги концептуальні підходи, викладені у зазначених

вище дослідженнях та документах, можна запропонувати таке визначення терміну «національна стійкість»:

національна стійкість — це здатність національних систем протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії та швидких змін безпечного середовища у звичайному режимі, безперебійно функціонувати під час криз, а також відновлюватися після руйнівних наслідків явищ/дій будь-якої природи до бажаної рівноваги (на попередньому або на новому рівні) за умови збереження безперервності процесу управління.

Характерною особливістю національної стійкості є те, що вона **утворює сталі зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім**. Так, вона вимагає створення спроможностей для подолання наслідків минулих катастроф і шоків, використовуючи і розвиваючи отриманий досвід, а також для протистояння хронічним небезпекам і загрозам невизначеного майбутнього.

Нова здатність національних систем формується за рахунок набуття ними сукупності необхідних якостей, які складають **критерії** національної стійкості. Основними з них є: надійність, наявність резервів, адаптивність, гнучкість, швидкодія, реагування, відновлення та інші. Оцінки досягнення об'єктом зазначених критеріїв можуть різнитися залежно від стану системи. Зокрема, Д. Дж. Ренсел визначає такі стани стійкості залежно від можливості виконання місії чи операцій: ризикований (небезпечний); сумнівний; усвідомлений; операційний; спроможний¹².

Слід зауважити, що основним методом оцінювання критеріїв досягнення системою певного рівня стійкості (стану) є експертні оцінки. Це обумовлено тим, що значна кількість ризиків (особливо гібридних) і якостей системи протистояти таким ризикам не підлягає статистичним обрахункам. Отже, існує ризик суб'єктивізму. Таким чином, відповідні оцінки не можуть бути цілком достовірними, а мають розглядатися як найбільш ймовірний вектор руху. Вони демонструють сильні і слабкі сторони системи, що дає можливість вибрати оптимальний варіант стратегії подальших дій з урахуванням економічного ефекту.

Національні системи як об'єкти стійкості, щодо яких можуть здійснюватися певні заходи з метою набуття ними зазначеної

здатності, можуть бути класифіковані за різними показниками, зокрема:

За сферою прояву суспільних відносин: економічна система; політична система (у т.ч. держава); соціальна система (у т.ч. суспільство); духовна система.

За рівнем організації: особа; група; організація; інституція; національна система.

При цьому наднаціональними системами є регіональна і глобальна.

За сферою діяльності: економічна; екологічна; технічна; інфраструктура; сфера управління; суспільна; безпекова.

Основними **суб'єктами** у системі національної стійкості є людина, організація, суспільство, інституція, держава. Саме їх цілеспрямована діяльність здатна забезпечити набуття об'єктами визначеної здатності.

Характерною особливістю при цьому є те, що **система національної стійкості може перетворювати об'єкти на суб'єкти**. Йдеться про те, що людина, організація, суспільство, інституція або держава перестають вважатися виключно об'єктом загрози, а починають набувати (самостійно або за допомогою інших суб'єктів) необхідних якостей і спроможностей для протидії загрозам, катастрофам, шокам або їх наслідкам та ефективної адаптації до нових безпекових умов. Таким чином вони формують власну стійкість. Цей феномен досліджували, зокрема, М. Д. Кавелті, М. Кауфманн і К. С. Крістенсен¹³.

Слід зазначити, що реалізація такого підходу на практиці потребуватиме змін у моделі мислення багатьох людей, спрямованих на формування більш активної і відповідальної позиції за поточні і майбутні наслідки своєї діяльності або бездіяльності. Це, у свою чергу, має знайти відображення в освітньому процесі, зокрема, у підготовці кадрів для сектору безпеки і оборони.

У сучасних умовах надзвичайно важлива роль у формуванні національної стійкості належить системі забезпечення національної безпеки. Саме вона покликана ефективно протидіяти загрозам будь-якого походження і рівня. Її суб'єкти — держава у вигляді основних інститутів і органів влади (передусім, сектор безпеки

і оборони і сектор стратегічного управління) як основний суб'єкт, а також громадянське суспільство, організації, підприємства та люди, які залучаються до виконання відповідних завдань — є тотожними основним суб'єктам системи національної стійкості. Певним чином відмінними є принципи функціонування таких систем і взаємодії їх суб'єктів. Можна стверджувати, що формування національної стійкості здатне надати системі забезпечення національної безпеки нової якості, яка більше відповідає сучасним умовам безпекової невизначеності і високої турбулентності.

Отже, сучасне безпекове середовище характеризується високим рівнем динамізму і невизначеності. Традиційні загрози набувають нових форм і розвитку, з'являються нові загрози, які стає все складніше ідентифікувати, більш активно заявляють про себе недержавні актори, посилюються процеси глобальної взаємозалежності. За таких умов забезпечення безпеки силами національних держав стає надзвичайно складним завданням і потребує нових підходів. Виходячи з цього, розвиток систем забезпечення національної безпеки має відбуватися у напрямі, який надає би можливість адаптуватися до швидких змін і постійних небезпек та працювати безперервно навіть у кризових умовах. А це означає необхідність запровадження принципів національної стійкості.

Незважаючи на те, що питання формування національної стійкості активно вводиться до порядку денного багатьох країн і міжнародних організацій, наразі немає усталеного визначення цього поняття, загальноприйнятих критеріїв і методик оцінювання національної стійкості і побудови відповідної системи.

За висновками переважної більшості експертів, ключовими характеристиками національної стійкості є здатність національних систем адаптуватися до турбулентності і непередбачуваності безпекового середовища і забезпечувати нормальне і безперервне їх функціонування не лише у звичайних умовах, але й під час підвищеної небезпеки.

Характерною рисою системи національної стійкості, яка відрізняє її від інших систем, є те, що вона утворює сталі зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім, оскільки вимагає створення спроможностей, спрямованих долати наслідки минулих ката-

строф і шоків, використовуючи і розвиваючи отриманий досвід, а також протистояти хронічним небезпекам і загрозам невизначеного майбутнього.

Іншою особливістю системи національної стійкості є здатність перетворювати її об'єкти на суб'єкти, коли людина, організація, суспільство, інституція або держава перестають вважатися виключно об'єктом загрози, а починають посилювати свої спроможності для протидії загрозам, катастрофам, шокам або їх наслідкам. Це стає можливим завдяки запровадженню нової моделі мислення, а також реалізації проактивного і більш відповідального підходу до життя і результатів діяльності (або бездіяльності). Отже, актуальним завданням на шляху розбудови національної стійкості є відповідне удосконалення освітнього процесу, передусім у сфері підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони.

Розробка методичних і практичних рекомендацій щодо забезпечення національної стійкості має базуватися не лише на результатах теоретичних досліджень, але й враховувати контекст сучасної безпекової ситуації. Зміни безпекового середовища стали багато у чому результатом гібридної агресії РФ. А найбільший досвід протидії такій агресії має наразі Україна. Поєднання досвіду країн ЄС і НАТО у розбудові систем національної безпеки і національної стійкості, а також досвіду України щодо протидії різноманітним гібридним загрозам створює унікальні можливості для розроблення дієвих практичних рекомендацій для національних урядів і міжнародних організацій. Крім того, така міжнародна співпраця не лише сприятиме формуванню національної стійкості України, але й наближуватиме нашу країну до стандартів європейської і євроатлантичної спільноти.

1. *Martin-Breen P., Anderies J. M.* Resilience: A Literature Review / Bellagio Initiative, Brighton: IDS, 2011. URL: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/123456789/3692> 2. *Definitions of Community Resilience: An Analysis: A CARRI Report / Community and Regional Resilience Institute*, 2013. URL: <http://www.resilientus.org/wp-content/uploads/2013/08/definitions-of-community-resilience.pdf> 3. *Kaufmann M.* Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities / Myriam Dunn Cavety, Mareile Kaufmann, Kristian Søyb Kristensen // Security Dialogue 2015, Vol. 46(1). P. 3–14. 4. *Fjäder C.* The nation-

state, national security and resilience in the age of globalisation // *Resilience*, 2:2, 2014. P. 114-129. **5. Zebrowski C.** The nature of resilience // *Resilience*, 1:3, 2013. P. 159-173. **6. Joseph J.** Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach // *Resilience*, 1:1, 2013. P. 38-52. **7. Evans B.** Exhausted by resilience: response to the commentaries / Brad Evans, Julian Reid // *Resilience*, 3:2, 2015. P. 154-159. **8. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe.** A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. (n.d.). eeas.europa.eu. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf **9. Commitment to enhance resilience.** Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8–9 July 2016. URL: https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133180.htm **10. Північноатлантичний договір: міжнародний документ /** Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/950_008 **11. Fjäder C.** Op.labor. **12. Rensel D. J.** Resilience — A Concept // *Defense ARJ*, July 2015, Vol. 22 No. 3. P. 294–324. **13. Kaufmann M.** Op.labor.

Reznikova Olga. Conceptual framework for national resilience

The key feature of modern security environment is a high level of dynamism and uncertainty. Traditional threats are obtaining more complex forms. New types of threats are arising. It becomes increasingly difficult to identify them, and it is often impossible to prevent them or overcome them. Non-state actors are playing more active role than before. The process of globalization is intensifying and interdependence is enhancing. Under such conditions, it becomes an extremely difficult task to provide security by the national states in a traditional manner. So, it requires implementation of new approaches in security strategies. The further development of national security systems should go into direction which would enable them to adapt to rapid changes and permanent disturbances and to continue functioning properly even in crisis situations. It means that development of national security strategies based on the principles of ensuring national resilience is required.

The issue of finding new forms and methods of ensuring national security has become a core to the majority of European countries after the hybrid aggression launched by the Russian Federation. In 2014, it occurred widely in Ukraine, then it spread to other countries in various forms. These events have had a significant impact on international security, and it revealed the weakness of a number of political instruments and institutions, which have been ensuring peace and stability after the Second World War. As a result we are facing a rise of global uncertainty and national vulnerabilities.

Now the building of national resilience is actively being introduced on the security agenda of many countries and international organizations. The practices of establishing principles of national resilience in active security strategies of the EU, NATO and several foreign countries are analyzed in the article.

At the same time there is no single definition of national resilience; principal criteria and methods for assessing national resilience and rules for building such a system have not accepted yet. In accordance to the majority of scientists, the core of national resilience is the ability of national systems to adapt to the turbulence and unpredictability of the security environment, and to ensure their proper and uninterrupted functioning even under difficult conditions of disruption.

The article proposes the author's definition of the national resilience, the subjects and objects of such a system, key features, criteria and methods of national resilience assessment as a conceptual framework for national resilience. Some practical recommendations how to build the national resilience are given.

The article mentions that new challenges require changing the approach to ensuring national security from reactive to proactive. In these circumstances, a request for new functions in the field of national security arose. It means the necessity of expansion of the role and responsibilities of all the national security subjects in counteracting traditional and new threats and ensuring: the state and local authorities and the non-state sector, including civil society.

Also a new mindset as well as a proactive and more responsible approach to life and outcomes of activity (or inactivity) are required to build the national resilience. It corresponds to improvement of the educational process, especially in the field of training for the security and defense sector personnel.

Keywords: national resilience, national security, state, society, system, threats, environment of security.

УДК 352: 321.323

Л. С. ДОСКІЧ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ УЧАСТІ ЧЛЕНІВ ЛОКАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В ПРОЦЕСІ АДМІНСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Здійснено порівняльний аналіз політико-правових механізмів участі членів місцевих громад в адміністративно-територіальній реформі. Під кутом зору розширення прямої демократії на місцевому рівні досліджуються причини, характер та політичні наслідки активізації ролі членів спільнот сіл, селищ та міст у творенні нових базових інститутів місцевого самоврядування — об'єднаних територіальних громад (Україна) / гмін (Польща). Основна увага зосере-

© ДОСКІЧ Людмила Степанівна — аспірант Національного університету «Львівська політехніка»

джена на розкритті безпосередньої участі членів локальних спільнот в адміністративно-правовому конституюванні нових громад обох держав. Окремо наголошується на необхідності підтримання активної громадської участі як дієвого інструмента безпосередньої демократії на локальному рівні в процесі становлення та розвитку місцевих громад України й Польщі.

Ключові слова: місцева громада, безпосередня демократія, громадська участь.

Доскич Л. С. Трансформація політико-правових механізмів участія членів локальних сообществ в процессе административно-территориальной реформы: польский опыт и украинские реалии

Осуществлен сравнительный анализ политико-правовых механизмов участия членов местных общин в административно-территориальной реформе. С точки зрения расширения прямой демократии на местном уровне исследуются причины, характер и политические последствия активизации роли членов сообществ сел, поселков и городов в создании новых базовых институтов местного самоуправления — объединенных территориальных общин (Украина) / гмин (Польша). Основное внимание сосредоточено на раскрытии непосредственного участия членов локальных сообществ в административно-правовом конституировании новых общин обоих государств. Отдельно отмечается необходимость поддержания активного общественного участия как действенного инструмента непосредственной демократии на местном уровне в процессе становления и развития местных общин Украины и Польши.

Ключевые слова: Украина, Польша, местная община, непосредственная демократия, общественное участие.

Doskitch Ljdmyla. Transformation of Political and Legal Mechanisms for the Participation of Local Communities' Members while the Process of Administrative and Territorial Reform: Polish Experience and Ukrainian Realities

The paper aims to present the results of comparative analysis of the political and legal mechanisms for the participation of local communities' members in the process of administrative and territorial reform. Proceeding from the perspective of the expansion of direct democracy at the local level, the author examines and analyses the causes, nature and political implications generated by the intensification of the role of communities in villages, urban settlements and towns in the establishment of new local self-government basic institutions, namely United territorial communities in Ukraine and Gminy in Poland. The article focuses on the highlighting of the direct involvement of local communities' members in the administrative and legal institutionalization of new communities in both states. Particular emphasis is placed on the necessity to maintain active public participation as an effective instrument of direct democracy at the local level while the process of formation and development of local communities in Ukraine and Poland.

Keywords: local community, direct democracy, public participation.

Місцеве самоврядування виявляє себе як доволі гнучкий і динамічний інститут, здатний оперативно трансформуватись у відповідь на нові виклики суспільного розвитку. Особливий динамізм виявляє місцеве самоврядування в країнах Центральної і Східної Європи, котрі переживають період демократичного транзиту¹.

О. Мочков вірно вказує, що метою інституційних реформ у країнах сталого розвитку стала ліквідація дефіциту прямої демократії на місцевому рівні шляхом залучення громадян до активного суспільного життя, створення нових інструментів впливу на процес прийняття рішень через збереження позицій народовладдя та посилення участі громад у вирішенні питань місцевого розвитку. Таким чином відбувається адаптація місцевої демократії до умов певної електоральної пасивності громадян шляхом зменшення різного роду затрат, зокрема часу й зусиль, які вимагаються від населення, для участі у суспільному житті та використання нових форм прямого волевиявлення територіальних громад².

Так, за С. Байраком, глобальними завданнями у процесі відновлення місцевого самоврядування Республіки Польща були: наближення влади до людей; забезпечення максимально прозорого механізму адміністративних процесів, у тому числі прийняття рішень у коридорах влади таким чином, щоб вона була доступною і відкритою³.

Не викликає заперечень твердження О. Бровка, що відродження місцевого самоврядування є одним із найбільших здобутків демократичної трансформації Польщі⁴. Реформування місцевого самоврядування в Республіці Польща, розпочате ще трансформацією в 1990 р., було радикальним за своїм спрямуванням і стосувалось не лише оптимізації територіальних утворень, але й покращання організації та функціонування владних інституцій⁵.

Реформа місцевої публічної адміністрації в Польщі визначалася стратегічними цілями держави, які полягали у розбудові демократичного суспільства і забезпеченні політичного курсу на євроінтеграцію, зокрема, через децентралізація державної влади, громадський контроль над державною адміністрацією, розбудова громадянського суспільства, забезпечення участі громадян у

публічному управлінні, обмеження державного втручання у місцеві справи тощо⁶.

При цьому знаний вітчизняний фахівець-правник П. Гураль наголошує, що місцеве самоврядування Республіки Польща не запроваджувалося з чистого листа, а мало під собою ґрунтовні самоврядні традиції, які еволюціонували протягом тривалого часу, відображалися в сучасній системі територіального самоврядування, провідне місце в якій займають права, свободи та інтереси громадян Польщі⁷.

Виходячи із запропонованого А. Чиркіним виокремлення у процесі реформування місцевого самоврядування в Польщі чотирьох етапів (законодавчого; інституційного; адаптаційного та контрольного)⁸, вважаємо за доцільне окремо зупинитися на інституційному (реалізації законодавчих актів шляхом запровадження відповідних інституцій і забезпечення їх належного функціонування) та адаптаційному (забезпеченні соціально-психологічного сприйняття суспільством запроваджених змін шляхом просвітницької та роз'яснювальної роботи).

На місцевому рівні Польщі є достатньо можливостей для політичної участі громадян. Серед найбільш розповсюджених форм участі громадян: вибори, референдуми, суспільні консультації та анкетування. Заслугує уваги в контексті розширення участі громадян в роботі місцевого самоврядування впровадження в Польщі партиципаторних бюджетів⁹.

У Польщі впровадження принципів прозорості, відкритості та підзвітності означало ліквідацію зайвих адміністративно-бюрократичних структур, радикальне реформування системи публічних фінансів, делегування нових, ширших повноважень демократично обраній місцевій владі, подолання корупційної складової¹⁰.

О. Бровко слушно вказує на те, що, серед іншого, активізація громадян до участі в місцевих справах, відповідальність органів місцевої влади перед виборцями, реальний вплив громадян на рішення влади, можливість обирати органи місцевого самоврядування на загальних виборах, стали найбільшими здобутками польської реформи місцевого самоврядування¹¹.

В цілому адміністративно-територіальна реформа в Польщі забезпечила формування багаторівневого управління, властивого ЄС. Тепер його структурними елементами виступають: гміна, повіт і воєводство. Тривалість реформи (більше 15 років) пояснюється бажанням польських реформаторів не якомога швидше надати великі повноваження самоврядним органам, а створенням таких умов, за яких ці органи могли б виконувати покладені на них функції¹².

Можемо погодитися із міркуваннями, що місцеве самоврядування в Польщі загалом не потребує радикальних змін, хоча існують суттєві недоліки, зокрема: багатокаденційність, довготривалість влади певних еліт у гмінах і повітах, відсутність вимог щодо кваліфікації вуйта, бурмістра, президента старости, тощо¹³.

Встановлення децентралізованого місцевого самоврядування в Польщі є тим зарубіжним позитивним досвідом, який можна використати в Україні для проведення реальних та ефективних реформ місцевого самоврядування з метою надання йому більшої самостійності у вирішенні місцевих справ та питань на користь інтересів не чиновників, а простого місцевого населення¹⁴.

Враховуючи те, що право громадян на участь в управлінні державними справами є одним із демократичних принципів, які поділяються всіма державами — членами Ради Європи, та відповідно до принципу народовладдя Українська держава має забезпечувати і стимулювати найактивнішу участь у вирішенні питань місцевого розвитку для створення умов максимальної комфортності проживання¹⁵.

В останні роки політико-правові механізми участі громадян як членів локальних спільнот зазнають в Україні докорінної правової, соціально-економічної та суспільно-політичної трансформації. Одним з напрямів здійснення подальших демократичних трансформацій у контексті європейської інтеграції України є імплементація європейських норм демократичної участі громадян у місцевому самоврядуванні (кодексів, хартій, маніфестів, конвенцій, декларацій, рекомендацій). Зокрема, а наліз змісту європейських актів дозволяє Л. Муркович здійснити їх систематизацію і виділити три предметні групи щодо демократичної уча-

сті громадян у місцевому управлінні: закріплення права на використання різних форм участі, якщо це дозволяється законом; відтворення форм сприяння діалогу між громадянами і місцевими органами влади; визначення форм безпосередньої демократичної участі громадян у прийнятті рішень місцевого значення та регламентація діяльності окремих соціальних груп¹⁶.

Вітчизняні дослідники виділяють наступні принципи, на яких мають базуватися інструменти безпосередньої демократії на місцевому рівні: пріоритет прав територіальної громади; чіткість процедури; простота; зручність процедури для участі громадян; достатній час; публічність; відкритість відповідні ресурси; обов'язковість проведення; координація; підзвітність; відповідальність¹⁷.

Громадська участь постає як можливість та здатність громадян отримувати інформацію щодо владного рішення, публічно її обговорювати, формувати власну консолідовану позицію та відстоювати її у процесі взаємовідносин із органами місцевого самоврядування та державного управління. При цьому, політична участь на рівні місцевого самоврядування розглядається як залучення членів певної соціально-політичної спільноти (міста, села, селища, об'єднаної територіальної громади) до процесу політико-владних відносин, вплив місцевої громади на перебіг соціально-політичних процесів на її території та на формування владних політичних структур місцевого самоврядування.

Серед найпоширеніших форм безпосередньої демократії на локальному рівні можна назвати: місцеві референдуми; громадські слухання; загальні збори громадян; місцеві ініціативи; електронні петиції; консультації з громадськістю та ін.

Структурування вітчизняних форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення залежно від унормування та характеру діяльності, дозволяє до індивідуальних форм віднести участь у місцевих референдумах і місцевих виборах, право бути обраним до представницьких органів місцевого самоврядування, службу в органах місцевого самоврядування, звернення громадян, оскарження в суді рішень місцевих органів влади тощо. До колективних форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення вклю-

чено загальні збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, місцеві ініціативи, діяльність органів самоорганізації населення¹⁸.

Вибір однієї із наявних форм участі громадян обумовлюється рівнем демократичності та професійності влади, активністю громадян та типом проблеми¹⁹. Одночасно необхідно враховувати, що закріплення й використання форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення в Україні дозволяє забезпечити реалізацію права громадян на здійснення місцевого самоврядування. Проте процес залучення громад до прийняття місцевих управлінських рішень є недосконалим і не виправдано повільним, а низький рівень залучення посадовими особами місцевого самоврядування громадян до підготовки та ухвалення таких рішень перешкоджає запровадженню взаємовигідних механізмів участі в територіальній громаді у визначених законом формах²⁰.

Тому виходячи із успішного досвіду реформування місцевого самоврядування в державах Центральної Європи загалом та Польщі зокрема, слідом за А. Чиркіним вважає за доцільне наголосити на тому, що члени територіальних громад повинні бути готові до свідомої, ініціативної, відповідальної діяльності щодо вирішення питань місцевого значення, а відтак реформи мають проводитись системно і швидко, аби громадяни відчували свою долученість до здійснення відповідних перетворень і могли на власному досвіді пересвідчитись у прогресивності таких реформ, бо тільки позитивний емпіричний досвід надає муніципальній реформі широку підтримку з боку громадськості й водночас долучає до муніципального руху дедалі нових членів²¹.

Разом з тим можемо назвати й позитивні приклади активізації громадської участі в процесі формування об'єднаних територіальних громад. Наприклад, такою може бути відповідь на грубого втручання представників правлячого політичного класу у процес децентралізації в Пустомитівському районі Львівської області. Район, що займає вигідне географічне становище в центрі Львівщини, оточуючи з трьох боків обласний центр, є безумовно інвестиційно привабливим. Спочатку в районі планувалося утво-

рення 15 об'єднаних територіальних громад. Потім експерти вирішили зменшити їх кількість до семи. Зовсім несподівано, з ініціативи народного депутата України Б. Дубневича (фракція БПП), який разом із своїм братом теж народним депутатом Я. Дубневичем репрезентує один із найвпливовіших бізнесово-політичних регіональних кланів, при обговоренні децентралізації в Пустомитівського району, що відбулося у Львівській ОДА, вирішили створити єдину Пустомитівську громаду, яка б мала об'єднати понад 100 сіл та 112 тисяч мешканців. Проте активний спротив мешканців кількох ключових для реалізації Пустомитівської об'єднаної громади сіл дозволив зламати описаний план²². В останній редакції Перспективного плану, котрі втілюється в життя передбачено утворення шести спроможних територіальних громад на території Пустомитівського району²³.

Хоча на 10 вересня 2018 р. в Україні вже було створено 831 об'єднану територіальну громаду, але в 126 громадах чекають на рішення ЦВК про призначення перших виборів²⁴, що, на нашу думку, негативно впливає на можливості реалізації політичної участі їх мешканців. Під формальною причиною²⁵, очевидно, приховується небажання проводити перші вибори в новоутворених ОТГ через низькі електоральні показники провладних політичних сил та окремих місцевих лідерів та на переконання, наприклад, однієї із найавторитетніших вітчизняних громадських інституцій у виборчій сфері — Комітету виборців України, такі дії Центрвиборчкому є такими, що перешкоджають здійсненню виборчих прав громадян та ставлять під загрозу подальше проведення реформи децентралізації в Україні²⁶.

Не меншу тривогу викликає те, що спостерігається певне гальмування розвитку локальної демократії в ОТГ через повільне впровадження інституту старост та їх вибори, бо на сьогодні із 2565 старост обрано тільки 777 (30,3%)²⁷.

В контексті окреслених труднощів реалізації безпосередньої демократії на рівні новоутворених інститутів місцевого самоврядування вартими уваги є рекомендації за результатами одного із наймасштабніших в Україні міжрегіонального досліджень залучення мешканців до процесів об'єднання та розвитку територіаль-

них громад, проведеного в 2016 році Одеським інститутом соціальних технологій, ВГО «Асоціація сприяння самоорганізації населення» та іншими партнерськими організаціями в межах проекту «Соціальний діалог задля розвитку громад в Україні в контексті реформи децентралізації» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження»²⁸.

Поряд з цим варто окрему увагу звернути цілеспрямоване формування корпоративної культури членів територіальної громади на сучасному етапі розвитку українського суспільства безпосередньо пов'язане з чітким та обґрунтованим формулюванням бажаних напрямів майбутніх змін²⁹.

Отже, відповідно до поставленої мети через узагальнення польського позитивного досвіду залучення громадян до проведення адміністративно-територіальної реформи та формування дієздатних інститутів місцевого самоврядування доводиться, що останні як в Польщі, так й в Україні повинні спиратися не тільки на організаційно-правову, функціональну й фінансово-економічну самостійність та підтримку й гарантування з боку держави, на чому особливо наголошують представники української влади, але й на ініціативу населення. Попри значний поступ у розвитку форм громадської активності, зокрема на локальному рівні, від часу Євромайдану до сьогодні ще постерігається нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів. Серед іншого, це зумовлено недостатньою ефективністю політико-правових механізмів участі членів локальних спільнот в процесі адміністративно-територіальної реформи, виходячи саме інтересів місцевих громад, а не органів державної влади районного, обласного чи центрального рівнів, домінуючих політико-бізнесових груп чи окремих впливових осіб. Увагу варто звернути на адаптацію чинної української нормативно-правової бази для забезпечення реалізації загально визнаних європейською практикою інституційно-процедурних інструментів безпосередньої демократії на локальному рівні.

1. *Чиркін А. С.* Конституційні засади організації місцевого самоврядування в Польщі, Угорщині, Чехії: автореф. дис. ... канд. юриди. наук. Харків, 2017. 21 с. 2. *Мочков О. Б.* Організація участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл. Київ, 2017. 20 с. 3. *Байрак С.* Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 255–262. 4. *Бровко О. В.* Місцеве самоврядування в Польщі в контексті демократизації країн Центральної та Східної Європи: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Харків, 2018. 16 с. 5. *Лазор А. О.* Представницькі інституції місцевого самоврядування: польський досвід реформування // *Державне будівництво*. 2008. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_1_77. 6. *Чиркін А. С.* Цит. праця. С. 10. 7. *Гураль П.* Реформи місцевого самоврядування в Україні та Республіці Польща // *Студії з права, адміністрації та управління університету Казимира Великого в Бидгощі. Бидгосько-Львівський випуск. Право — Місцеве самоврядування — Економіка*. 2016. № 9. С. 215–226. 8. *Чиркін А. С.* Цит. праця. С. 10. 9. *Бровко О. В.* Цит. праця. С. 9. 10. *Шотурма Н. В.* Комунікативна політика органів місцевого самоврядування: (на прикладі України та Республіки Польща): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2016. 20 с. 11. *Бровко О. В.* Цит. праця. С. 11. 12. *Байрак С.* Цит. праця. С. 261. 13. *Бровко О. В.* Цит. праця. С. 9. 14. *Грובהва В. П.* Система місцевого самоврядування в Польщі: перспективи використання досвіду в Україні // *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 78–82. 15. *Мочков О. Б.* Організація участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого розвитку: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління. Київ, 2017. 20 с. 16. *Муркович Л. І.* Розвиток форм безпосередньої участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління. Дніпропетровськ, 2015. 20 с. 17. *Берданова О. В., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Колтун В. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф.* Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі: навч. посіб. Київ, 2017. 129 с. 18. *Муркович Л. І.* Цит. праця. С. 8. 19. *Драшкович А.* Політична участь громадян в процесі прийняття владних рішень // *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2013_7_28. 20. *Муркович Л. І.* Цит. праця. С. 1. 21. *Чиркін А. С.* Цит. праця. С. 15. 22. *Мільйонери від колії. Брати Дубневичі (ч.2)*. URL: <http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/79-milionery-vid-kolii-braty-dubnevychi-ch2>. 23. *Перспективний план: який дороговказ Львівщина отримала від Кабміну?* URL: http://zik.ua/news/2017/07/28/perspektivnyy_plan_yakuu_dorogovkaz_lvivshchyna_otrymala_vid_kabminu_1140479. 24. *Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування*. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring#main-info>

25. ЦВК звернулася до Комітету ВРУ щодо неузгодженостей законодавства про референдуми. URL: http://www.cvk.gov.ua/news/news_09082018.htm
26. ЦВК зриває вибори в об'єднаних громадах — КВУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2518439-cvk-zrivaє-vibori-v-obednanih-gromadah-kvu.html>
27. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/main-monitoring#main-info>.
28. Там само.
29. Муркович Л. І., Гончарук Т. Г. Цит. праця. С. 140.

Doskich Ljdmyla. Transformation of Political and Legal Mechanisms for the Participation of Local Communities' Members in the Administrative and Territorial Reform Process: Polish Experience and Ukrainian Realities

The paper aims to present the results of comparative analysis of the political and legal mechanisms for the participation of local communities' members in the process of administrative and territorial reform.

Proceeding from the perspective of the expansion of direct democracy at the local level, the author examines and analyses the causes, nature and political implications generated by the intensification of communities' role in villages, urban settlements and towns while the establishment of new local self-government basic institutions, namely United territorial communities in Ukraine and Gminy in Poland.

The essential element of state-building has to be a developed and capable local self-government, based not only on organisational and legal, functional, financial and economic independence, support and assurance by the state, but also on the initiative of its citizens. While the local self-government reforming process, inter alia, some specific directions and mechanisms have to be determined to ensure the effectiveness of political participation, rather than a declarative right to local self-government.

The paper substantiates the theoretical and methodological principles of the complex analysis dealing with the specificity regarding formation and manifestations of political participation in the process of reforming the local self-government in Ukraine, which is currently undergoing radical legal, social and economic as well as public political transformation.

Self-government reform is one of the most effective in Poland, as it was just the one that had contributed to the state democratization. In 1990, at the first stage of the reform local self-government was introduced at the level of gminy, and since 1998 local self-government has been functioning at higher levels, namely counties and voivodships.

The administrative and territorial structure of local self-government in Poland is natural and, in general, successfully operates at all levels, though there are some comments on the functioning of the counties.

The author shares the opinion that the activation of citizens to participate in local affairs, the responsibility of local authorities to voters, the real impact of

citizens on government decisions, the ability to elect local self-government bodies in general elections, have become the greatest achievements of the Polish local self-government reform.

At the same time, we can agree with our colleagues' arguments that, in general, local self-government in Poland does not require radical changes, although there are some significant shortcomings.

The article focuses on the highlighting of the direct involvement of local communities in the administrative and legal institutionalization of new communities in both states.

If to be based on the most common methods of conducting public hearings at the local level, it can be claimed that public hearings are the form of direct democracy and local government is more interested side there, therefore the trajectory is directed on the territorial community.

Citizens' general assemblies in their places of residence can be regarded as an interim form of direct democracy with respect to its power of influence and direction.

Based on historical practice, it can be stated the general assembly of citizens is one of the most multitudinous forms of direct democracy.

The importance of a local initiative as a mechanism for public participation lies in the fact that it gives any territorial community the right to initiate the consideration by local council any issue that is important to the community and falls within its competence, but it was not filed to the council due to unwillingness of its mayor/CEO or councilors. Besides, some special and detailed consideration should be paid to such form of direct democracy as an electronic petition.

The term 'public' refers to the socially active part of society that voluntarily participates in public and political life and responsibly relates to the fulfillment of its mission.

Public consultations have positive impact on local self-governments, allowing public experts to be involved in addressing local issues.

Particular emphasis is placed on the necessity to maintain active public participation as an effective instrument of direct democracy at the local level while the process of formation and development of local communities in Ukraine and Poland.

The consolidation and implementation of different forms for direct citizens' participation in solving local issues in Ukraine allows to ensure the right to local self-government.

However, the process of involving communities in local management decisions is imperfect and unjustifiably slow, and the low level of citizen involvement by local government officials in the preparation and adoption of such decisions prevents the introduction of mutually beneficial mechanisms for the participation of the territorial communities in the forms specified by law.

In addition, despite the significant progress in the development of public activity, at the local level in particular, since the EuroMaydan events and up to

present, one can not but agree with Ukrainian authors that there is still can be observed the underdevelopment of direct democracy forms, the inability of communities members to take joint actions directed to protect their rights and interests.

Keywords: local community, direct democracy, public participation.

УДК 378.1

К. М. ЗОРІН

ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА У ЗДІЙСНЕННІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАД РОЗВІДУВАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ

Проаналізовані законодавчі акти Республіки Польща, якими регламентовано діяльність її розвідувальних органів, та проведені дослідження їх практичного застосування дають можливість побачити особливості, що відіграють важливу роль у реалізації принципів демократичного цивільного контролю та приклади дії одного з важливих його елементів, а саме парламентського контролю. Розглянута можливість застосування цього досвіду для України.

Ключові слова: демократичний цивільний контроль, парламентський контроль, Сейм, спікер Сейму, Комісія у справах спеціальних служб, національна безпека, діяльність розвідувальних органів, нормативно-правове регулювання діяльності спецслужб, розвідувальні органи України.

Зорин К. Н. Опыт Республики Польша в осуществлении парламентского контроля над разведывательными органами

Проанализированные законодательные акты Республики Польши, которыми регламентируется деятельность её разведывательных органов и проведенные исследования их практического применения дают возможность рассмотреть особенности, играющих важную роль в реализации принципов демократического гражданского контроля и примеры действия одного из важных его элементов, а именно парламентского контроля. Рассмотрена возможность применения этого опыта в Украине.

Ключевые слова: демократический гражданский контроль, парламентский контроль, Сейм, спикер Сейму, Комиссия по делам специальных служб, национальная безопасность, деятельность разведывательных органов, норматив-

© ЗОРІН Костянтин Миколайович — старший науковий співробітник
Воєнно-дипломатичної академії імені Євгенія Березняка

но-правовое регулирование деятельности спецслужб, разведывательные органы Украины.

Zorin Konstantin. Experience of the Republic of Poland implementation parliamentary control over intelligence agencies

Analyzed legislative acts of the Republic of Poland, which regulates the activities of its intelligence agencies and conducted research their practical application make it possible to consider the features, playing an important role in implementing the principles of democratic civil control and examples of operation of one of its important element, namely, parliamentary control. The possibility of applying the experience in Ukraine is considered.

Keywords: *democratic civil control, parliamentary control, the Sejm, speaker of the Sejmas, commission for special services, ministry of national defense Republic of Poland, national security, intelligence activity, regulatory legal regulation intelligence activity, intelligence agencies of Ukraine.*

На сучасному етапі розвитку демократичного суспільства в Україні виникають певні труднощі щодо розробки та прийняття моделі демократичного цивільного контролю над розвідувальними органами, яка буде відповідати загальним принципам і стандартам, прийнятих за основу у світовій практиці.

Українські політика та право вже відійшли від стереотипів, отриманих у спадок від радянського минулого, які заважали створенню демократичного суспільства та побудові демократичних інститутів держави. Україна на міжнародній політичній арені вже створила свій імідж з чітко позначеними прагненнями щодо напрямку розвитку з врахуванням національних особливостей. Одним з найважливіших завдань, яке має виконати наша країна, — утворення дієвої та життєздатної системи демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією держави взагалі і над розвідувальними органами зокрема.

Але система демократичного контролю в Україні сьогодні розвивається вкрай повільно, що зумовлено різними об'єктивними та суб'єктивними причинами. У зв'язку з цим актуальним є дослідження особливостей застосування нормативно-правових актів Республіки Польща, якими регламентована діяльність її розвідувальних органів та побудованої на їх основі моделі демократичного цивільного контролю, з огляду на можливість застосування її досвіду в Україні.

Питання теоретизації основ демократичного цивільного контролю над військовою сферою викладені у роботах багатьох вітчизняних спеціалістів.

Дослідженню питань, пов'язаних з проблемами реформування Збройних Сил і впровадженням демократичного цивільного контролю над Воєнною організацією України, присвячені праці і статті А. Бодрука, А. Гончаренка, В. Гречанінова, А. Гриценка, А. Маначинського, А. Разумцева, Г. Ситника, О. Власюка.

Так, Г. Ситник, розглядаючи стан цивільно-військових відносин в Україні крізь призму європейського досвіду оцінки діяльності структур сектору безпеки, зазначив, що, «результати діяльності в згаданому напрямі в Україні не можна вважати задовільними. Основною причиною цього слід визнати остаточну невизначеність розподілу функцій, повноважень, відповідальності та контролю у сфері безпеки між гілками влади. Відсутність такої визначеності призвела до розбалансованості управлінських рішень у цій сфері».

Також Г. Ситник вважає, що, «Україна досі не має відповідних розробок. Відсутність таких стандартів призводить до досить суб'єктивних оцінок діяльності структур, що контролюються, навіть на рівні адміністративного цивільного контролю, не беручи вже до уваги громадський контроль. ... У відсутності належної методології здійснення ДЦК західні аналітики вбачають прямий виклик для державного управління і демократичних цінностей. На їхню думку, якщо метод не достатньо формалізований, ... контролю загрожує перетворення на некеровану політичну риторику»¹.

У свою чергу, О. Власюк, розглядаючи демократичний цивільний контроль за діяльністю спеціальних служб у контексті європейського досвіду, зазначив: «Україна прагне посісти належне місце в європейській системі колективної безпеки. Як наслідок, національний сектор безпеки має сприйняти євроатлантичні цінності та стандарти, а також механізми їх імплементації. Ми розуміємо, що євроатлантична культура безпеки — це відповідна філософія, набір цінностей і підходів, які застосовуються у повсякденній практичній роботі. Пріоритетним напрямом тут є створення систе-

ми демократичного цивільного контролю над силовими структурами та спеціальними службами. З одного боку, це підвищує культуру безпеки, а з іншого — забезпечує впевнений поступ на шляху до євроатлантичної інтеграції та вступу до НАТО»².

З позицією цих науковців не можна не погодитися. Адже вплив негативних чинників та формальний підхід до впровадження світових стандартів системи демократичного цивільного контролю над силовим сектором взагалі та розвідувальними органами зокрема в нашій державі існує до теперішнього часу.

Проведений аналіз дозволяє вважати, що ситуація з реалізацією системи демократичного цивільного контролю саме над розвідувальними органами в Україні перебуває на початковій стадії. Продовжує бути актуальним питання пошуку оптимальної моделі цієї системи. Не усунута недосконалість системи парламентського контролю над розвідувальними органами в Україні і до теперішнього часу.

Активна дискусія з цього приводу в наукових колах ведеться ще з 2005 року. 19 грудня 2005 року в Києві був проведений міжнародний круглий стіл Україна — НАТО «Цивільний демократичний контроль сектору розвідки». Учасники цього заходу розглядали проблемні питання щодо місця України на Європейському просторі, стан та перспективи реформування сектору розвідки в Україні, механізми цивільного законодавчого та громадського контролю над сектором розвідки, висвітлювалися досвід, пропозиції та погляди країн Центральної та Східної Європи, НАТО³.

26 березня 2007 року в Києві проводився міжнародний круглий стіл Україна — НАТО «Роль парламенту в сфері національної безпеки та оборони», організований та проведений Верховною Радою України, Радою національної безпеки і оборони України, Організацією Північноатлантичного договору, Женевським центром демократичного контролю над збройними силами. На цьому міжнародному заході розглядався досвід та проблемні питання щодо місця та ролі Верховної Ради України у реформуванні сфери національної безпеки та оборони України, та зокрема висвітлювалися питання щодо реформування розві-

дувальних органів України в контексті демократичного цивільного контролю над їх діяльністю⁴.

Але досі практичної реалізації вищевказаних планів та стратегій так і не відбулося.

Для повного розуміння можливості прийняття за основу моделі демократичного цивільного контролю над розвідувальними органами та спеціальними службами Республіки Польща Україною з метою побудови своєї системи потрібно розглянути один з важливих елементів системи демократичного цивільного контролю над розвідувальними органами та спеціальними службами Республіки Польща, яким є парламентський контроль та його структуру.

Парламент Республіки Польща виконує низку законодавчих функцій, які належать до сфери забезпечення національної безпеки, включаючи збройні сили та спеціальні служби. Нижня палата, Сейм, і верхня палата парламенту встановлює законодавчу базу в сфері безпеки і оборони і виробляють принципи політичного курсу. Парламент затверджує військовий бюджет і здійснює контроль за його виконанням, а саме: приймає закони, які регулюють основні відносини у сфері оборони; бере участь у призначенні міністра національної оборони, який звітує парламенту впродовж усього терміну перебування на посаді і таким чином впливає на його діяльність. Парламентські комітети у відповідному порядку здійснюють контроль установчих функцій.

У нижній палаті питання оборони розглядає Національний комітет оборони Польщі. Під час парламентських слухань представники уряду звітують перед Комітетом Сейму з національної безпеки, Комітетом Сейму у справах спецслужб і Комітетом Сенату з національної безпеки, а також членами парламенту і сенаторами. Сфера відповідальності Комітету Сейму з національної безпеки охоплює питання національної безпеки (особливо, які стосуються збройних сил), функціонування територіальної цивільної оборони, асоціацій і громадських організацій, оборонної промисловості, і їх ролі в забезпеченні обороноздатності держави. Парламент також приймає розпорядження, які регламентують питання внутрішньої безпеки. Члени парламенту голосують

за принципи і державні витрати на внутрішню безпеку і здійснюють контроль над силами внутрішньої безпеки.

Вимоги внутрішнього законодавства у справах спецслужб Польщі визначено регламентом Сейму Республіки Польща — Комісією у справах спеціальних служб (далі — Комісія)⁵.

Вказаний регламент був затверджений рішенням Сейму Республіки Польща 30 липня 1992 року. У цьому документі чітко визначений порядок діяльності Комісії у справах спеціальних служб та її кількісний склад:

Комісія у справах спеціальних служб може складатись не більше як із дев'яти членів парламенту;

Сейм визначає кількість членів, які входитимуть до Комісії у справах спеціальних служб, на вимогу Президії Сейму шляхом прийняття рішення;

заяви кандидатів у члени Комісії вносяться главами депутатських фракцій або групою у складі не менше ніж 35 парламентарів. Ці заяви подають на ім'я спікера Сейму;

Сейм на вимогу Президії Сейму обирає поданий після консультації з Радою Старійшин персональний склад Комісії шляхом спільного голосування.

Перше засідання Комісії у справах спеціальних служб очолює спікер Сейму. На цьому засіданні Комісія обирає з числа своїх членів Президію Комісії, що складається з одного голови та двох його заступників. Також зазначено, що рішення Комісії приймається абсолютною більшістю голосів із присутніх не менше половини членів Комісії. Комісія детально визначає порядок роботи та прийняття рішень. Доступ членів Комісії до інформації, що становить державну таємницю особливої важливості для оборони держави, її збройних сил та державної безпеки, визначається нормативними актами з питань державних і службових секретів, де канцелярія Спікера Сейму повинна направити запит до Міністра національної оборони або Міністра внутрішніх справ адміністрації Польщі з проханням надати дозвіл членам Комісії на доступ до такої інформації⁶.

Засідання Комісії у справах спеціальних служб проводяться як у закритому режимі, так і у відкритому. Правом запрошувати інших

осіб для участі у роботі Комісії наділений її голова, але запрошення проводяться тільки після консультації із спікером Сейму, міністром національної оборони або міністром внутрішніх справ і адміністрації. Запрошені особи підписують письмове зобов'язання про нерозголошення таємної інформації, що стала їм відома.

Комісія залучається до процесу підготовки проектів закону про бюджет та інших фінансових планів держави, а також у перевірці звітів про їх виконання з наданням свого висновку відповідним комісіям. Протоколи засідань Комісії у справах спеціальних служб, а також звіти, що становлять державну таємницю, за винятком протоколів і звітів відкритих спільних засідань з іншими комісіями, Комісія подає на ім'я спікера Сейму. Про хід цих офіційних засідань Комісія у справах спеціальних служб не робить офіційних повідомлень, однак, такого роду повідомлення робляться стосовно відкритих засідань за участі Комісії у справах спеціальних служб. Комісія оголошує про проведення свого засідання представникам засобів масової інформації, обговоривши його зміст у разі потреби з міністром національної оборони або міністром внутрішніх справ і адміністрації Польщі. Відповідні норми Регламенту Сейму застосовуються до Комісії у справах спеціальних служб і членів парламенту, обраних до складу цієї Комісії. У рамках спеціальних норм розглядаються дії управління державної безпеки та Служби військової розвідки.

Комісія уповноважена виконувати такі завдання:

- надання висновків до проектів законів та постанов, що стосуються спеціальних служб;
- оцінка загальних нормативно-правових актів, що стосуються діяльності спеціальних служб;
- надання висновку щодо сфер діяльності спеціальних служб, виходячи з інформації, наданої головами спеціальних служб;
- аналіз щорічних звітів голів спеціальних служб;
- надання висновку на запит щодо призначення визначених осіб на посади голів та заступників голів спеціальних служб;
- надання висновку до проекту закону про бюджет у частині, що стосується спеціальних служб, а також звіту про використання бюджетних коштів;

– оцінка співробітництва спеціальних служб, відповідальних перед міністром внутрішніх справ і адміністрації та міністром національної оборони, а також співпраці цих служб та військових підрозділів під керівництвом міністра внутрішніх справ і адміністрації;

– оцінка співробітництва спеціальних служб з урядовими органами управління та правоохоронними структурами і розгляд скарг, пов'язаних із діяльністю спеціальних служб.

В українській практиці парламентській контроль за діяльністю розвідувальних органів має суто декларативний характер. До цього часу в українському парламенті відсутнє будь-яке утворення, яке б вирішувало такі контролюючі заходи, які здійснює Комісія у справах спеціальних служб польського Сейму. Більше того, очевидно, що в Україні демократичний цивільний контроль над діяльністю розвідувальних органів Міністерства оборони України зосереджений у виконавчій владі шляхом опосередкованого контролю через Міністра оборони України Президентом України та очолюваною ним же Радою національної безпеки і оборони, як це зазначено у Законі України «Про розвідувальні органи України»⁷.

А це є порушенням принципу змагальності та поділу державної влади. Досвід Республіки Польща в цьому напрямку вкрай корисний для залучення його в українській системі демократичного цивільного контролю над розвідувальними органами.

Парламентський контроль над розвідувальними та спеціальними службами — це неодмінна умова демократії. Проаналізувавши досвід Польщі, як країни зі сталою демократією, щодо законодавчого регулювання питань парламентського контролю над розвідувальними та спеціальними службами, вдалося знайти приклади відповідних законодавчих актів та зробити висновок про те, що досвід створення спеціальних парламентських комітетів з питань контролю за розвідувальними структурами також може застосовуватись в Україні.

Ключова роль у системі демократичного цивільного контролю належить Верховній Раді України, що забезпечує законодавче регулювання діяльності всіх складових сектора безпеки і оборони, осо-

бливо з огляду на вдосконалення законодавства з питань національної безпеки та реформ сектору безпеки і оборони. Тому проблема організації парламентського контролю за діяльністю спеціальних служб, закритий характер функціонування яких потребує запровадження відповідних механізмів спостереження та прийняття державно-управлінських рішень, є особливо актуальною.

В подальшому потрібно продовжувати дослідження щодо можливості адаптації і застосування досвіду Республіки Польща у створенні в Україні життєздатної системи політико-правових засад демократичного цивільного контролю над розвідувальними органами на сучасному етапі.

1. *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб. У 3 ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2010. 208 с. 2. *Власюк О. С.* Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Видавництво НІСД. Київ. 2016. 3. *Сайт Сейму Республіки Польща.* URL: <http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/proces.xsp>. 4. *Ustawieniu Święta Wojska Polskiego.* URL: [http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/w-wykazy-ustawy/\\$first?OpenDocument](http://orka.sejm.gov.pl/proc1.nsf/w-wykazy-ustawy/$first?OpenDocument). 5. *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.* URL: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mswia.gov.pl/>; Цивільний демократичний контроль сектору розвідки: матеріали круглого столу Україна — НАТО. Київ: Видавництво НІПМБ, 2005. 6. *Роль парламенту в сфері національної безпеки та оборони: матеріали міжнародного круглого столу Україна — НАТО.* Київ: Видавництво НІПМБ, 2007. 7. *Про розвідувальні органи України: Закон України від 22 березня 2001 року №2331—III.* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-III>.

Zorin Konstantin. Experience of the Republic of Poland implementation parliamentary control over intelligence agencies

Ukrainian politics and law have come a long way from the stereotypes inherited from the Soviet past, which hampered the creation of a democratic society and the building of democratic societies in it.

To date, Ukraine has already created its image in the international political arena with clearly marked aspirations regarding the direction of development, taking into account national peculiarities.

One of the most important tasks that our country is to carry out is the formation of an effective and viable system of democratic civilian control over the military organization of the state in general, and over intelligence agencies, in particular.

But the democratic control system in Ukraine today is developing very slowly, due to different objective and subjective reasons. In this regard, it is relevant to study the peculiarities of the application of legal acts of the Republic of Poland regulating the activities of its intelligence agencies and the model of democratic civil control built on their basis, taking into account the possibility of using its experience in Ukraine.

The scientific task of the study is to develop proposals for the future consideration of a balanced form of democratic civilian control over intelligence agencies adapted to the national characteristics of Polish experience. In the future, according to the author, this could be the best instrument for creating an effective system for ensuring Ukraine's national security and implementing the principles of democratic civilian control over intelligence agencies.

At the same time, the relevance of the topic is due to a lack of research on the Polish experience of developing a system of democratic civil control over intelligence agencies and the feasibility of introducing such a process in Ukraine.

Parliamentary control over intelligence and special services is an indispensable condition for democracy. After analyzing the experience of Poland as a staunch democracy with regard to the legislative regulation of parliamentary control over intelligence and special services, it was possible to find examples of relevant legislative acts and conclude that the experience of setting up special parliamentary committees on intelligence control could also be applied to Ukraine.

The key role in the system of democratic civilian control belongs to the Verkhovna Rada of Ukraine, which provides legislative regulation of the activities of all components of the security and defense sector, especially in view of improvement legislation on national security and security and defence sector reforms.

An important scientific task is to develop proposals for the gradual construction of balanced relations between intelligence agencies and control bodies, in particular, their special form — democratic civil control over intelligence agencies, which could become an optimal tool for creating an effective system for ensuring Ukraine's national security.

The urgency of the problem is due to the fact that at this time there is a lack of research in the field of the establishment of a transitional form of democratic civil control in Ukraine that is at the stage of transformation from a post-socialist society to a democratic one.

Given the nature of real threats to national security, one of the main tasks of Ukraine's military policy in the near future and in the medium term is to improve the system of democratic civilian control over the state security and defense sector in accordance with the EU and NATO standards.

The urgency of the problem is due to the fact that at this time there is a lack of research in the field of the establishment of a transitional form of democratic civil control in Ukraine that is at the stage of transformation from a post-socialist society to a democratic one.

Keywords: democratic civil control, parliamentary control, the Sejm, speaker of the Sejm, commission for special services, ministry of national defense Republic of Poland, national security, intelligence activity, regulatory legal regulation intelligence activity, intelligence agencies of Ukraine.

УДК 328.126 (477).001895

А. В. ШИПКА

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ — НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ — В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Проаналізовано проблеми соціалізації політичної еліти — народних депутатів України — в умовах розвитку парламентаризму. Розглянуто основні напрями, наукові підходи і критерії взаємозв'язку людини і соціуму. Показано процес становлення особистості під впливом існуючих у країні соціальних норм і цінностей. Осмислено політичну соціалізацію як суспільний феномен, що сприяє адаптації людини до конкретних суспільно-політичних умов, та невід'ємну складову політичної культури суспільства. Прослідковано взаємозв'язок політичної соціалізації зі здатністю парламенту до ефективного виконання своїх функцій.

Ключові слова: політична еліта, народний депутат України, парламентські комітети, парламентський процес, суб'єкти законодавчої ініціативи, парламентська діяльність, парламентський контроль, громадянське суспільство.

Шипика А. В. Проблемы социализации политической элиты — народных депутатов Украины — в условиях развития парламентаризма

Проанализированы проблемы социализации политической элиты — народных депутатов Украины — в условиях развития парламентаризма. Рассмотрены основные направления, научные подходы и критерии взаимосвязи человека и социума. Освещен процесс становления личности под влиянием существующих в стране социальных норм и ценностей. Осмыслена политическая социализация как общественный феномен, способствующий адаптации человека к конкретным общественно-политическим условиям и неотъемлемая составляющая политической культуры общества. Прослежены взаимосвязь политической

социализации со способностью парламента к эффективному выполнению своих функций.

Ключевые слова: политическая элита, народный депутат Украины, парламентские комитеты, парламентский процесс, субъекты законодательной инициативы, парламентская деятельность, парламентский контроль, гражданское общество.

Shypika Andrii. Problems of socialization of political elite — people's deputies of Ukraine — in the conditions of development of parliamentarism

The article analyzes the problems of socialization of the political elite — people's deputies of Ukraine — in the conditions of development of parliamentarism. The main directions, scientific approaches and criteria for the relationship between man and society are considered. The process of personality formation under the influence of social norms and values existing in the country is highlighted. Comprehended political socialization as a social phenomenon that contributes to the adaptation of a person to specific socio-political conditions, and an integral component of the political culture of society. The interrelation of political socialization with the ability of parliament to effectively fulfill its functions is traced.

Keywords: political elite, people's deputy of Ukraine, parliamentary committees, parliamentary process, subjects of legislative initiative, parliamentary activity, parliamentary control, civil society.

В умовах суперечливого становлення демократичної політичної системи, зміни суспільно-політичних відносин, деформації соціальних зв'язків, втрати значення попередньо набутих політичних практик ускладнюється процес політичного розвитку особистості, її активної участі у формуванні нових форм організації суспільства. Звідси й проблема соціалізації вітчизняної політичної еліти в умовах розвитку парламентаризму пов'язана з низкою питань, які потребують нормативного регулювання. Одна з основних проблем діяльності політичної еліти — недовіра депутатських звернень і запитів, хаотичність та розгалуженість законодавства, неефективна робота судової гілки влади.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів формування вітчизняної політичної еліти, необхідно констатувати, що в науковій літературі так і не сформовано усталеного, повноцінного, комплексного підходу та шляхів вирішення цієї проблеми. Отже, метою даної статті є огляд й упорядкування сформованих напрямів та підходів до вирішення

проблем соціалізації політичної еліти, формування відповідної нормативно-правової бази для забезпечення належної діяльності народних депутатів України, а також викладення власного бачення щодо законопроектних підходів відповідно до Концепції комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України та повноважень народних обранців, закріплених Законом України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 року № 2790-XII¹.

У науковій літературі ХХ століття накопичений цілий комплекс досліджень, присвячених аналізу взаємозв'язку особистості й соціуму, становленню особистості під впливом соціальних норм і цінностей, взаємодії людини та політичної системи, соціально-психологічному, особистісному рівням цієї взаємодії, можливостям стабілізації політичної системи, суспільства в цілому шляхом наступності поколінь. Широкий спектр досліджень процесу входження особи у політичне життя суспільства на всіх рівнях вимагає систематизації ідей та підходів, що лягли в основу сучасної теорії політичної соціалізації.

Науково-теоретичною базою дослідження політичної соціалізації є праці зарубіжних і вітчизняних вчених в галузях державного управління, політології та права. Накопичений у зарубіжній науці досвід дослідження проблем політичної соціалізації й ступінь теоретичного узагальнення зумовили виокремлення самостійного напрямку наукових розвідок, пов'язаних із політичною соціалізацією особистості та еліти. Основні положення цього напрямку визначені у працях Т. Адорно, Г. Алмонда, У. Бека, Ф. Васбурна, С. Верби, Ю. Габермаса, Г. Гаймена, М. Горкхаймера, Ф. Гринштейна, М. Дюверже, Д. Істона, Р. Мерелмана, Р. Мертонна, Т. Парсонса, Д. Пауелла, Г. Тарда та ін.

На взаємозв'язку фракційної стабільності парламенту України із ефективною діяльністю політичної системи та державного управління зосереджено увагу у працях вітчизняних дослідників С. Бабія, Е. Базовкіна, М. Білецького, М. Погребинського, А. Білоуса, К. Богомаза, В. Якушика, Н. Гаєвої, О. Гараня, В. Журавського, І. Калмакана, О. Брищенка, М. Кириченка, А. Колодій, О. Корнієвського, В. Костицького, В. Гошовської,

Л. Шкляра, Т. Кузьо, В. Литвина, І. Музики, Ф. Рудича, М. Примуша, А. Слюсаренка, М. Томенка, Ю. Шведи, Г. Шморгуна, В. Яблонського та ін.

Концепція політичної соціалізації є невід'ємною складовою політичних, соціальних, психологічних та філософських досліджень в межах відповідних наук. На міжгалузевому рівні загалом викристалізувався підхід до соціалізації, як необхідної передумови входження й адаптації людини в соціумі, багатоаспектного процесу, що має на меті розуміння сутності соціальних явищ і вчинків конкретної людини. Політична соціалізація — частина цього процесу, що передбачає засвоєння людиною політичної культури, політичних ролей, формування якостей і цінностей, потрібних для адаптації до конкретної політичної системи і виконання певних політичних ролей. Вивчення цього питання актуальне для Української держави, що перебуває у процесі демократичних трансформаційних перетворень.

Класична концепція з вивчення зазначеного питання виходить із особливостей стосунків у системі «людина — влада» й виокремлює дві основні теорії: «підкорення» й «інтересу». Перша вказує на особу, як пасивного суб'єкта процесу соціалізації, друга — на активну позицію особи щодо процесу залучення до суспільно-політичних відносин. Проте наукові концепції, теорії, форми, функції, етапи, рівні — це зовнішній бік питання, теоретична модель, у рамках якої відбувається процес політичної соціалізації. Тоді як безпосередню участь у процесі політичної соціалізації беруть інститути, чинники й засоби, тобто ті безпосередні учасники і процеси політичного життя, котрі формують і відтворюють політичну освіту й культуру. Саме вони визначально впливають на перебіг і результат, на який орієнтований процес політичної соціалізації — тобто рівень участі особи в політичному житті суспільства.

Політична соціалізація є процесом засвоєння індивідом упродовж його життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить. Вона є складовою частиною багатогранного процесу, в ході якого відбуваються відтворення і подальший розвиток політичних структур і відносин, а також розвиток суспільно-політичних якостей суб'єктів, які підтримують і реалізу-

ють ці відносини у своїй життєдіяльності. Політично соціалізована особистість відображає як політичні, так і соціальні процеси, що об'єктивно існують у суспільстві, цікавиться політикою, бере участь у ній, при цьому її участь є активною, соціально значимою. Тобто, керується не лише своїми власними інтересами, а й інтересами суспільства, усвідомлює відповідальність перед суспільством та державою.

Науковці розглядають сутність політичної соціалізації у «сходженні» особистості від простої інформованості до усвідомлення політичних переконань, активної життєвої позиції². Виходячи з цього, оптимальною фундаментальною основою для дієвого виконання своїх основних функцій політичною елітою в законодавчому органі влади в Україні є Регламент Верховної Ради України, який можна розглядати як один із засобів «упорядкування і стабілізації демократичного порядку» діяльності парламенту, що забезпечує «активну участь депутатів у здійсненні функцій законотворчості та контролю»³.

Політична соціалізація може вимірюватися ступенем інтеграції людини у політичне життя суспільства. Ще у 1950 році німецький політичний психолог Р.Сменд у своєму «вченні про політичну інтеграцію» розглядав суспільство та політику як процес «вічно живого руху людських хвиль, як безперервно поновлювальні соціально-психологічні зв'язки громадян»⁴. У зв'язку з цим особливо актуальною сьогодні, як для науки політології, так і для політичної практики, є проблема соціалізації політичної еліти та організації діяльності парламентарів законодавчого органу влади на шляху становлення парламентаризму.

Згідно з Конституцією, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову відповідно до ст. 6 Конституції України. В основному законі ст. 75 визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України. Оскільки носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі є народ, а народ може здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади, діяльність парламенту є формою опосередкованого управління народом державою⁵. Відповідно до Конституції України (ст. 89)

Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до її повноважень, виконання контрольних функцій відповідно до Конституції України створює з числа народних депутатів України комітети Верховної Ради України та обирає голів, перших заступників, заступників голів та секретарів цих комітетів. Виходячи з цього, парламентар (народний депутат України) є представником політичної еліти в парламенті України, уособленням частини державної інституції.

Світова практика діяльності парламентів свідчить, що запрошені особи з'являються до вищого законодавчого органу, оскільки надання інформації з обговорюваних питань знаходиться у сфері їхньої професійної компетенції або вони зацікавлені в швидшому прийнятті того чи іншого законопроекту. Переваги комітетського контролю в системі парламентського полягають у спеціалізації даних органів щодо окремих сфер урядової діяльності. Закономірно, що в більшості країн з парламентськими та змішаними формами правління структура комітетів вибудована відповідно до організаційної структури урядових міністерств і відомств, що дозволяє комітету концентрувати свою діяльність на тій галузі управління, за яку відповідає міністерство.

Конституційно-правовою основою становлення парламентаризму, забезпечення діяльності парламентських комітетів та суб'єктів державного управління є наступні нормативно-правові джерела: Конституція України 28.06.1996 № 254к/96-ВР, Закон України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-ХІІ⁷, Закон України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР⁸, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI⁹, Постанова Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 04.12.2014 № 22-VIII¹⁰.

Головними функціями, які відображають сутність та природу законодавчого органу влади, є функції народного представництва, законотворення, парламентського контролю, політичного рекрутування, політичної стабільності та легітимації. Інститут

парламентаризму є ключовим елементом сучасних політичних систем. Ступінь демократизації суспільства залежить від рівня наукового осмислення сутності парламентаризму, його впровадження в політичну практику держави.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 року № 1861-VI визначені правові засади роботи законодавчого органу, а саме: порядок роботи Верховної Ради України, її органів та посадових осіб, засади формування, організації діяльності та припинення діяльності депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді. Регламент встановлює порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради України.

На законодавчому рівні статус, форми діяльності парламентарів у законодавчому органі влади, права народного депутата України, гарантії трудових прав народного депутата України при виконанні депутатських повноважень та після їх припинення, обов'язки народного депутата України, основні гарантії діяльності народних депутатів України визначені Законом України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 року № 2790-XII. Відповідно до ст. зазначеного закону визначені форми діяльності народного депутата України у Верховній Раді України, які здійснюються у порядку, встановленому законом, а саме: 1) участь у засіданнях Верховної Ради України; 2) участь у роботі депутатських фракцій (груп); 3) участь у роботі комітетів, тимчасових спеціальних комісій, тимчасових слідчих комісій, утворених Верховною Радою України; 4) виконання доручень Верховної Ради України та її органів; 5) участь у роботі над законопроектами, іншими актами Верховної Ради України; 6) участь у парламентських слуханнях; 7) звернення із депутатським запитом або депутатським зверненням до Президента України, органів Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ та організацій,

розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності у порядку, передбаченому цим Законом і законом про Регламент Верховної Ради України. Цим законом визначене право законодавчої ініціативи народного депутата України, яке реалізується у формі внесення до Верховної Ради України: 1) законопроекту; 2) проекту постанови; 3) іншої законодавчої пропозиції. Відповідно до ст. 14 закону визначені права народного депутата України в органах Верховної Ради України, а саме: народний депутат за погодженням з відповідною депутатською фракцією може бути обраний членом одного комітету Верховної Ради України і бути одночасно членом однієї тимчасової слідчої та однієї тимчасової спеціальної комісії. При цьому Верховна Рада України забезпечує пропорційне обрання народних депутатів до складу відповідних комітетів.

Народний депутат, який є членом комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, має право:

1) вносити пропозиції про розгляд на засіданнях відповідного комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії будь-якого питання, що належить до їх компетенції, а також брати участь в обговоренні питань, що вносяться на розгляд комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії. Кожна внесена народним депутатом пропозиція на його вимогу має бути проголосована на засіданні відповідного комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України;

2) отримувати від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, керівників підприємств, установ та організацій допомогу, необхідну для роботи у складі тимчасових спеціальних чи тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України;

3) викласти свою окрему думку як додаток до рішення комітету, тимчасової спеціальної чи тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України.

Незважаючи на такий великий обсяг прав, повноважень та гарантій у діяльності парламентарів, протягом останніх років все ж таки залишається вкрай непрофесійним рівень здійснення парламентської діяльності Верховної Ради України. На етапі демо-

кратичних реформ соціальна структура змінюється надто швидко й часто трапляється, що необхідні інституційні перетворення відбуваються зі значною затримкою. Інерційність української політичної системи багато в чому пов'язана з недоліками функціонування інституту парламентаризму. Сучасна українська політична еліта на практиці демонструє неспроможність ефективно керувати соціально-економічними та політичними процесами.

Відповідно до Концепції комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України, розповсюдженій в Часописі «Парламент», що є частиною проекту, який реалізує Лабораторія законодавчих ініціатив в рамках Програми USAID «Рада: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа, реформування Регламенту Верховної Ради України органічно вписується у зовнішньополітичний контекст обраного курсу нового етапу парламентської реформи в Україні. Так, зокрема, Розділом III Меморандуму про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом, підписаного 3 липня 2015 року, передбачено підготовку Доповіді та Дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Доповідь та Дорожня карта мають бути підготовлені у рамках роботи у Парламенті спеціальної Місії Європейського парламенту з оцінки потреб, яка оцінюватиме обсяг програми парламентської підтримки і підвищення інституційної спроможності на виконання Меморандуму¹¹.

Станом на 15 жовтня 2015 року загалом на розгляді Верховної Ради України восьмого скликання перебуває 24 законопроекти, присвячені внесенню різноманітних (як за глибиною, широтою охоплення нормативного матеріалу, так і за ідейною спрямованістю) змін до Регламенту Верховної Ради України. Цими законопроектами пропонується, зокрема, врегулювати й питання, які стосуються демократизації політичної діяльності народних депутатів, що співвідноситься із проблематикою політичної соціалізації:

1) організаційне, правове, наукове, документальне, інформаційне, експертно-аналітичне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення діяльності Верховної Ради України, її органів,

народних депутатів, депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді здійснює Апарат Верховної Ради України; керівник Апарату Верховної Ради України визначає порядок реєстрації законопроектів, проектів інших актів (проект Закону України «Про втрату чинності Регламенту Верховної Ради України» (реєстр. № 2277а від 3 липня 2015 року);

2) уточнити, що член комітету Верховної Ради України відкликається за пропозицією депутатської фракції, за квотою якої народний депутат України був обраний на посаду (зміни до пункту 2 частини першої статті 7 Закону України «Про комітети Верховної Ради України»), а пропозиція про обрання чи відкликання голови комітету, першого заступника, заступника голови, секретаря комітету може бути внесена депутатською фракцією, за квотою якої народний депутат України був обраний на посаду (зміни до частини четвертої статті 7 цього ж Закону);

3) встановити заборону на входження до складу депутатських груп та фракцій для позафракційних народних депутатів України, які обрані від політичних партій (виборчих блоків політичних партій), що за результатами виборів взяли участь у розподілі депутатських мандатів, і яких виключено зі складу відповідних депутатських фракцій (нова редакція частини 5 статті 59 Регламенту Верховної Ради України); у частині четвертій нової редакції статті 59 Регламенту Верховної Ради України віднести всіх депутатів, які не зобов'язані входити до складу депутатських фракцій (зокрема й тих, які входять до складу депутатських груп), до категорії «позафракційних» (проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо організації роботи Верховної Ради України» (реєстр. № 2300 від 11 березня 2015 року);

4) уточнити різновиди законопроектів про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та передбачити, що Президент України або Кабінет Міністрів України вносять на розгляд Верховної Ради України в разі ратифікації міжнародного договору — законопроект про ратифікацію міжнародного договору, в разі приєднання до міжнародного договору — законопроект про приєднання до міжнародного договору, та в разі прийняття міжнародного договору — законопроект про прийняття міжна-

родного договору (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо приведення у відповідність окремих положень Регламенту Верховної Ради України до Віденської конвенції про право міжнародних договорів та Законом України «Про міжнародні договори України»)) (реєстр. № 2340 від 6 березня 2015 року);

5) внести зміни до статей 90 та 97 Регламенту Верховної Ради України, метою яких є уточнення норм Регламенту, відповідно до яких закони, постанови та інші акти Верховної Ради України передбачається, що до законопроекту, окрім переліку законів та інших нормативних актів, прийняття або перегляд яких необхідно здійснити для реалізації положень законопроекту в разі його прийняття, має додаватися також перелік законів, які втрачають чинність в разі прийняття законопроекту (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (щодо уточнення норм, відповідно до яких закони, постанови та інші акти Верховної Ради України визнаються такими, що втратили чинність)) (реєстр. № 2359 від 11 березня 2015 року);

6) право законодавчої ініціативи, яке нині має кожен окремо взятий народний депутат України, змінами до статті 89 Регламенту Верховної Ради України пропонується надати лише групам депутатів, чия кількість складає не менше половини від чисельності найменш чисельної фракції Верховної Ради України; при цьому право на внесення пропозицій і поправок до законопроектів пропонується надати народним депутатам у кількості не менше 5 осіб (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (щодо права законодавчої ініціативи народних депутатів України)) (реєстр. №2431а від 23 липня 2015 року);

7) запровадити процедуру оголошення депутатських запитів після розгляду законопроектів та залишення виключно усних запитань народних депутатів України до членів Кабінету Міністрів України під час «години запитань до Уряду» (зміни до статей 25, 229 та 230 Регламенту Верховної Ради України) (проект Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (щодо оптимізації діяльності Верховної Ради України)) (реєстр. № 2536 від 3 квітня 2015 року);

8) доповнити Регламент Верховної Ради України новою статтею 218¹, якою передбачити, що народний депутат може самостійно ініціювати питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання за умови вручення повідомлення про підозру та арешт шляхом подання відповідної заяви.

9) доповнити статтю 7 Регламенту Верховної Ради України новою частиною п'ятою такого змісту: «Апарат Верховної Ради забезпечує ведення офіційної електронної бази даних прийнятих Верховною Радою України актів (складова частина автоматизованої системи «Законодавство»), що містить еталонні електронні тексти відповідних актів. Доступ до офіційної електронної бази даних прийнятих Верховною Радою України актів на офіційному веб-сайті Верховної Ради України є вільним та безоплатним»¹².

Узагальнюючи вищезазначене, варто зазначити, що наявність регламентів є одним із засобів упорядкування і стабілізації демократичного порядку діяльності парламентів, що забезпечує активну участь депутатів у здійсненні функцій законотворчості та контролю, а також є необхідною умовою якісного й ефективного здійснення парламентом держави своїх повноважень. Разом з тим, функції, які виконує парламентський Регламент у законодавчому органі, а також роль, яку він відіграє, встановлюють надзвичайно важливі рамки, від яких залежить ефективність реалізації парламентських процедур¹³, оскільки Регламент Верховної Ради України має чітко окреслену конституційно-правову природу та походження. А отже, наявність правових механізмів забезпечення форм діяльності народних депутатів України є однією з найважливіших проблем, здатних відігравати тепер і в майбутньому важливу роль у стабілізації політичного та економічного життя країни.

1. *Про статус народного депутата України*: Закон України від 17.11.1992 року № 2790-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> 2. *Загородній Ю. І., Курило В. С., Савченко С. В.* Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми. Київ: Генеза, 2004. С. 25. 3. *Кутафин О. Е.* Источники конституционного права Российской Федерации. Москва: Юристъ, 2002. С. 109. 4. *Головин Н. А.* Теоретико-методологические основы

исследования политической социализации: монография. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. С. 171. **5.** Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> **6.** Омельченко Н. Л. Контрольна діяльність парламенту України в процесі реалізації законодавчої функції Верховною Радою України // Митна справа. 2012. № 5 (83). Ч. 2, кн. 2. С. 100. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ms/2012_5_2_2/96.pdf **7.** Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 року № 2790-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> **8.** Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 р. № 116/95-ВР. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> **9.** Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 року № 1861-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> **10.** Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 04.12.2014 № 22-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> **11.** Синьоокий О., Лінецький С., Полтораков О. Концепція комплексних змін до Регламенту Верховної Ради України. Лабораторія законодавчих ініціатив // Парламент. 2015. №4. С.2–32. **12.** Там само. **13.** Сас С. В. Законодавство про регламент Верховної Ради України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 189–193.

Shypika Andrii. Problems of socialization of political elite — people’s deputies of Ukraine — in the conditions of development of parliamentarism

The article analyzes the problems of socialization of the political elite — people’s deputies of Ukraine — in the conditions of development of parliamentarism. The main directions, scientific approaches and criteria for the relationship between man and society are considered. The process of personality formation under the influence of social norms and values existing in the country is highlighted. Comprehended political socialization as a social phenomenon that contributes to the adaptation of a person to specific socio-political conditions, and an integral component of the political culture of society. The interrelation of political socialization with the ability of parliament to effectively fulfill its functions is traced.

In the conditions of the contradictory formation of a democratic political system, changes in socio-political relations, deformation of social ties, the loss of the value of pre-acquired political practices is complicated by the process of political development of the individual, his active participation in the formation of new forms of organization of society. Therefore, the issue of participation of the elite in the formation of a democratic political system becomes especially important.

Problems of socialization of the political elite in the conditions of the development of parliamentarism is connected with a number of issues, in particular the process of studying socially significant issues that require regulatory regulation,

drafting of the bill, passing the stages of the legislative process, normative interpretation and practice of law enforcement activities. One of the main problems of the activity of the political elite is the ineffectiveness of the deputy appeals and requests, the chaos and strain of legislation, the ineffective work of the judicial branch of government. Despite the large number of works devoted to the research of various aspects of the problems of socialization of the political elite of the Verkhovna Rada of Ukraine, it must be stated that the scientific literature has not formed an established, full-fledged, integrated approach and solutions to the problems. The purpose of the paper is to review and streamline the directions and approaches to solving the problems of the socialization of the political elite — parliamentarians of the legislative authority, the analysis of the legal and regulatory framework for the activities of people's deputies of Ukraine, as well as the presentation of their own vision and analysis of the mentioned draft laws approaches to the criteria set forth in the scientific doctrine of directions and approaches formed on the determined criteria in the scientific doctrine amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, which makes it possible to summarize such priority directions and tasks of its reformation in accordance with the Concept comprehensive amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is part of a project implemented by the Laboratory of Legislative Initiatives under the USAID Program «Rada: Responsibility, Accountability, Democratic Parliamentary Representation», distributed in the Journal of the Parliament. It was established that at the legislative level the status of parliamentarians of the legislative authority, their powers are fixed in accordance with the Law of Ukraine «The Status of People's Deputy of Ukraine» of 17.11.1992 № 2790-XII. It was found that scholars consider the essence of political socialization in the «ascent» of the individual from simple awareness to the awareness of political beliefs, active life position.

The optimal fundamental foundation for efficiently defining its main functions as a political elite in the legislative body in Ukraine is the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine the existence of regulations is one of the means of streamlining and stabilizing the democratic order of the activities of parliaments, which ensures the active participation of deputies in implementation of the functions of lawmaking and control.

Keywords: political elite, people's deputy of Ukraine, parliamentary committees, parliamentary process, subjects of legislative initiative, parliamentary activity, parliamentary control, civil society.

ПРО ПОЗИТИВНІ ДІЇ ЯК ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ

Дослідженню міжнародне законодавство, яке санкціонує здійснення спеціальних заходів, суттю яких є надання переваг з метою досягнення збалансованого представництва гендерних груп, зокрема, в органах державної влади та місцевого самоврядування. В Україні відповідна політика була задекларована Законом «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 року. Пізніше до виборчого законодавства було внесено зміни щодо впровадження гендерних квот. Ефективність цих змін поки що є незначною, зокрема, у зв'язку з відсутністю санкцій за їх порушення.

Ключові слова: гендерна політика, позитивні дії, гендерні квоти.

Гуга З. И. О позитивных действиях как принципе гендерной политики

Исследовано международное законодательство, которое санкционирует осуществление специальных мер, сутью которых является предоставление преимуществ с целью достижения сбалансированного представительства гендерных групп, в частности, в органах государственной власти и местного самоуправления. В Украине соответствующая политика была задекларирована Законом «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» от 2005 года. Позже в избирательное законодательство были внесены изменения по внедрению гендерных квот. Эффективность этих изменений пока незначительна, в частности, в связи с отсутствием санкций за их нарушение.

Ключевые слова: гендерная политика, позитивные действия, гендерные квоты.

Guga Zoryna. Problems of positive action as the principle of gender policy

The article is devoted to the study of international law, which authorizes the implementation of special measures, the essence of which is to favor women in order to achieve a balanced representation of gender groups, in particular, in state authorities and local self-government. In Ukraine, the relevant policy was declared by the Law On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men from 2005. Later, changes to the implementation of gender quotas were introduced into the electoral

legislation. The effectiveness of such changes is not yet significant due to the lack of sanctions for their violation.

Key words: *gender policy, positive actions, gender quotas.*

На сьогодні у світі досягнуто значного прогресу у просуванні гендерної рівності. Проте, незважаючи на юридичну рівність, жінки продовжують зазнавати дискримінації у різних сферах суспільства. Зокрема, вони менше представлені серед тих, хто приймає політичні та управлінські рішення.

Для України це питання актуальне. Хоча наявні приклади впливових жінок-політиків, якщо брати ширшу вибірку тих, хто приймає рішення на різних рівнях управління, відсоток жінок значно менший за їх частку у населенні¹. За представництвом жінок у національному парламенті Україна нині посідає 141 місце². Нинішній її показник (12 %) найвищий за усі роки незалежності, але все одно він значно менший за середньоєвропейський (25 %), тим більше показник розвинених країн (зокрема, у Швеції, Фінляндії та Іспанії — понад 40 %).

Вагомий внесок в розвиток ідей гендерної політики внесли В. Андерсон, М. Кімел, Дж. Анкер, Т. Бек, Т. Веблен, В. Стащенко, Г. Мамонова, О. Піжук, О. Грішнова, О. Макарова. Важливі аспекти процесу формування гендерної політики та визначення шляхів її реалізації в Україні висвітлено в роботах таких учених, як О. Ярош, Г. Христова, Г. Герасименко, О. Кочемировська, Н. Лавріненко, А. Лантух, І. Мироненко, С. Оксамитна, Л. Воронько, Р. Рубань, Т. Марценюк, Г. Даудова, О. Вілкова, Л. Каменкова, Л. Мурашко, Н. Гербут, О. Кісь, Л. Смоляр, О. Дашковська, К. Верес, Н. Гога, І. Голубева, В. Довженко, А. Комарова, Л. Кормич, Е. Лібанова, Л. Морозко, М. Орлик, Л. Смоляр, В. Лапшина, І. Лаврінчук, К. Карпенко, О. Іваненко, М. Буроменський, Сулова О., Н. Чухим, Н. Шпак.

На думку сучасних дослідників, відсутність гендерної збалансованості на вищих щаблях влади містить ризик зниження якості та ефективності управлінських рішень, стримування розвитку нації, тому завданням гендерної політики, зокрема в Україні, є сприяння чисельному зростанню жінок у прийнятті політичних

рішень³. За цих умов поширення у світі набула практика так званих позитивних дій.

При проведенні дослідження у рамках участі України у Комітеті з питань держуправління ОЕСР щодо гендерного підходу до реалізації кадрової політики на державній службі визначено, що «позитивна дія — це такі адекватні заходи, до яких мають удаватися жінки, аби виправити становище з огляду на нерівні стартові умови, що склалися у патріархальному суспільстві. Позитивна дія у своєму крайньому вияві — це позитивна дискримінація, коли збільшення представництва жінок (чи інших дискримінованих категорій громадян) досягають наданням певних пільг чи запровадженням квот⁴.

Отже, інколи застосовуються альтернативні поняття, наприклад, «позитивна дискримінація». Це поняття визначається як «політика чи принцип, що означає надання переваг при працевлаштуванні, просуванні по службі, отриманні освіти, а також при висуванні до виборних органів влади представникам груп, що традиційно дискримінуються за ознакою **статі**, раси, національності⁵.

Міжнародне законодавство розглядає позитивні дії як допустиму дискримінацію. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року містить положення, згідно з якими «вжиття державами-сторонами тимчасових спеціальних заходів, спрямованих на прискорення встановлення фактичної рівності між чоловіками та жінками, не вважається, ... дискримінаційним, проте воно ні в якому разі не повинно тягнути за собою збереження нерівноправних або диференційованих стандартів; ці заходи повинні бути скасовані, коли будуть досягнуті цілі рівних можливостей і рівноправних відносин»⁶.

У Хартії основних прав Європейського Союзу 2000 року у статті 21 йдеться про заборону дискримінації на основі низки ознак, у тому числі статі. Стаття 23 документу присвячена тематиці рівності між чоловіками і жінками: «Принцип рівності не суперечить ідеї збереження або прийняття заходів, що передбачають особливі переваги на користь недостатньо представленої статі»⁷. Тобто у статті йдеться про можливість прийняття так званих позитивних дій, серед яких можуть бути і гендерні квоти.

Українські дослідники звертають увагу, що «штучна» підтримка необхідна для «слабких» соціальних груп або тих, кого упродовж тривалого часу піддавали гнобленню та дискримінації. Відтак справжньою метою позитивних дій є «створення рівних можливостей для груп, які в минулому були виключені з окремих сфер суспільного життя або ставлення до них було несправедливим»⁸. На нашу думку, така політика може стосуватися деяких сфер суспільства, але найбільш вона доцільна в управлінській діяльності.

Розглядають так звані м'які та жорсткі заходи позитивних дій. М'якими називають заходи, які не стримують привілейовані групи, а спрямовують зусилля на забезпечення рівності груп, що знаходяться у невідгідному становищі. В освіті це може стосуватися спеціальних підготовчих програм для отримання знань і навичок в нетрадиційній сфері жіночої зайнятості. Жорсткі форми позитивних дій впливають більш безпосередньо на групи привілейовані. Так, працедавець може прийняти рішення про те, що та чи інша вакансія буде відкрита лише для жінок.

Позитивна дискримінація може розглядатися як найжорсткіша форма позитивних дій. Вона передбачає преференції і, як правило, встановлює практики переваг для однієї групи чи особи, які мають певні визначені особливості, порівняно з іншою групою чи особою, які таких особливостей не мають. Це може стосуватися оголошення вакансії для тих, хто представляють групу, недостатньо представлену в цій організації.

Також для позначення відповідних заходів вживається термін «спеціальні заходи». На думку авторів коментаря до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», його використання зумовлене тим, що жінки та інші групи, до яких застосовують такі заходи, є слабкими, такими, що потребують «спеціальних» заходів для забезпечення їх конкуренції та рівноправної участі в різних сферах життя. Також значення терміну «спеціальні» полягає в тому, що ці заходи розраховані на досягнення конкретної мети. Він охоплює широке коло законодавчих, виконавчих, адміністративних та інших директивних документів, стратегій і практичних заходів. Це можуть бути інформаційні програми, нові або перерозподілені ресурси, режим

привілеїв, цільовий прийом на роботу та підвищення на посадах, системи квот тощо. Вибір залежить від конкретних умов та мети, на досягнення якої спрямовані тимчасові спеціальні заходи⁹.

Дослідниці звертають увагу на те, що відповідні заходи є «тимчасовими». Але їх тривалість має визначатися його функціональним результатом, а не встановленим попередньо часовим проміжком, тому ці заходи мають бути припинені, коли бажані результати досягнуті і їх вдається підтримувати протягом певного часу¹⁰.

Не всі заходи, які можуть позитивно позначитися на жінках, слід відносити до спеціальних тимчасових заходів. Дії, спрямовані на створення загальних умов, що гарантують громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права жінок та дівчат і передбачають забезпечення їх життя за відсутності дискримінації, не слід називати тимчасовими спеціальними заходами.

Є ще одне визначення, що часто використовується в міжнародних документах — «стверджувальні дії» (affirmative action). На думку О. Суислової, відмінність між ними полягає в тому, що позитивні дії дозволяють забезпечувати рівність можливостей, в той час як «стверджувальні дії» забезпечують рівність результатів. Якщо говорити про приклади стверджувальних дій, то в працевлаштуванні це може стосуватися швидше цільового прийому на роботу, ніж просто навчання та просування в кар'єрі¹¹.

В міжнародних документах, спрямованих проти дискримінації, зустрічається також термін «позитивні обов'язки». Він частіше має відношення до накладання певних обов'язків, головним чином органів державної влади, активно просувати рівність можливостей для окремих груп. На думку дослідників, концепція рівності можливостей йде далі, ніж концепція недискримінації, а відповідно обов'язки змінюються від негативних до позитивних. За наявності позитивних обов'язків відповідні органи мають робити більше, ніж просто забезпечувати відсутність дискримінації. Так, Фінляндія вимагає від державних структур здійснювати оцінку наявної нерівності і приймати на себе відповідні зобов'язання для її усунення¹².

У науковій літературі відсутній консенсус у ставленні до явища позитивної дискримінації. Одні вчені абсолютизують явище

позитивної дискримінації. Як вважає М. Буроменський, вона не містить нічого образливого, бо на сьогодні цілком зрозуміло, що жінки мають потребу у спеціальному захисті прав. Заходи позитивної дискримінації якраз і є тими заходами, що забезпечують жінкам рівні можливості у доступі до універсальних прав¹³. Також й на думку О. Рудневої, вищевказана Конвенція 1979 р. за своїм характером є недискримінаційною, тобто такою, в якій біологічна розрізненість не має бути підставою для соціально-політичної локалізації суспільних вигод і суспільного тягаря, що мають поділяти жінки абсолютно в тій мірі, що й чоловіки¹⁴.

Іншу точку зору має І. Лаврінчук. На її думку, визначення осібно жінок з такими додатковими правами, по-перше, ще більше знижує їх конкурентоспроможність на ринку праці, по-друге, порушує права іншої половини людства — чоловіків, які мають обов'язки по догляду за іншими близькими родичами¹⁵. До негативних наслідків введення квот також відносять можливий потаємний конфлікт між чоловіками та жінками, ставиться під питання кваліфікація кандидатів, можливість відчуття жінками неповноправності на посадах, які вони обіймають¹⁶.

Однією з найбільш наочних «позитивних дій» є впровадження гендерних квот, зокрема для збільшення представництва жінок у політиці. Загалом досвід країн, які запровадили такі квоти свідчить, що це прискорює прихід жінок до політики¹⁷.

Наразі квотування не є обов'язковим для всіх держав, але воно дає змогу на деякий час встановити певний гендерний баланс, який дозволить репрезентувати інтереси усіх верств населення. Квотування може здійснюватись шляхом запровадження їх у політичних партіях через розподіл місць між чоловіками та жінками у списках самої партії, або законодавчим запровадження частки місць, які мають посісти жінки, наприклад, у парламенті¹⁸.

Як зазначає Т. Марценюк, законодавчі квоти поділяються на зарезервовані для жінок місця у парламентах та законодавчі кандидатські квоти. У першому випадку визначається певна кількість місць у виборному органі (парламенті), які можуть обіймати лише жінки. Відповідно створюється окремий список жінок-кандидаток, які конкурують між собою. Приклади країн із такими квота-

ми — Руанда (57 %), Афганістан (28 %), Ірак (27 %), Бангладеш (20 %). Гендерні квоти можуть бути прописані у Конституції (наприклад, Афганістан, Еквадор, Гаїті, Сербія, Франція тощо) чи у законі про вибори (ПАР, Бельгія, Киргизстан, Узбекистан, Португалія, Панама, Республіка Корея тощо). Зокрема, законодавчі квоти прийняті у таких країнах ЄС — Бельгії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії, Польщі, Португалії, Словенії та Франції¹⁹.

Добровільні партійні квоти існують у багатьох європейських країнах, зокрема скандинавських, де вони були ініційовані жіночим рухом, а також у більшості членів ЄС (Австрія, Велика Британія, Греція, Іспанія, Італія, Кіпр, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція)²⁰.

Однак такий тип квот передбачає розвинену партійну культуру рівних прав й можливостей (як у скандинавських країнах), що в українській ситуації залишається планами на майбутнє. Тому для України більш реалістичним шляхом упровадження гендерних квот є саме законодавчі квоти²¹.

Україна у 1980 р. ратифікувала вищевказану Конвенцію ООН й таким чином підтвердила принцип недопущення дискримінації жінок, втілюючи в життя ідею рівноправності між жінками і чоловіками в усіх сферах економічного, політичного, соціального, культурного, громадянського життя.

Нині термін «позитивні дії» використовується й у законодавстві України. Вперше цей термін з'явився у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 2005 р. У статті 1 зазначалося, що позитивні дії — це «спеціальні тимчасові заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією»²².

Застосування таких дій визначено як одна з цілей, на які спрямована державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Позитивні дії не вважаються дискримінацією за ознакою статі (стаття 6). Розроблення пропозицій щодо застосування позитивних дій покладається на спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (стаття 11). Реалізація таких дій визначена як обов'язок усіх органів виконавчої влади та місцевого самоврядування (стаття 12). Ці дії мають бути спрямовані на досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування з урахуванням категорій посад службовців (стаття 16)²³. Однак, у Законі не зазначений зміст та механізм впровадження позитивних дій,

Крім того, закон передбачає можливість застосування позитивних дій й в інших сферах суспільної життєдіяльності. Наприклад, згідно зі статтею 17, в рамках виконання обов'язку щодо забезпечення рівних прав жінок та чоловіків на працю, на рівну оплату однакової праці тощо роботодавець може здійснювати позитивні дії, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників²⁴.

Дослідники звертають увагу на те, що прописана у законодавстві квота не завжди спрацьовує, якщо немає механізму її втілення — санкцій за невиконання квоти (відмова реєстрації партії) чи нагороди (державне фінансування виборчої кампанії партії)²⁵. Властиве це й Україні.

У 2013 році в Україні була запроваджена 30-відсоткова гендерна квота на виборах народних депутатів України. Мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку кандидатів у народні депутати України від політичної партії у загальнодержавному виборчому окрузі має становити не менше 30 % загальної кількості кандидатів у списку²⁶.

Проте, на виборах 2014 року ця гендерна квота не дала очікуваних результатів. Дотримались її лише 20 із 29 партій. Крім того, навіть у тих списках, де частка жінок складала 30 %, вони частіше розміщувались не в перших рядах та, відповідно, не мали шансів стати депутатками. Така саме ситуація повторилася під час місцевих виборів у 2015 році.

Отже, доцільно висунути гіпотезу, що інституціональними причинами неефективності вказаної норми були відсутність санкцій за її недотримання, а також положення щодо чіткого місця

кандидаток у прохідній частині списку. До речі, на мажоритарні округи квоти не встановлювалися.

Таким чином, міжнародне законодавство вважає політику позитивних дій важливим чинником подолання гендерної нерівності у політичній та деяких інших сферах. В Україні досвід здійснення такої політики незначний, але перші кроки зроблені. Законодавство потребує інституційного зміцнення, зокрема, необхідне впровадження санкцій за порушення законодавчих норм.

1. *Топ-100* успішних жінок України // Новое Время. 2018. № 8. URL : <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/top-100-uspishnikh-zhinok-ukrajini-2454875.html> 2. *Women in National Parliaments : Situation as of 1st April 2018*. URL : <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> 3. *Грицяк Н.* Гендерний підхід у теорії та практиці державного управління // Вісник державного управління. 2003. № 4. С. 72. 4. *Івченко Ю. В.* Гендерна рівність в Україні (національні особливості) // Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1–2. С. 52–59. 5. *Позитивна дискримінація* // Словник гендерних термінів. URL : <http://a-z-gender.net/ua/%EF%BB%BFpozitivna-diskriminaciya.html> 6. *Конвенція ООН 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок* : від 18 грудня 1979 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю. К. Качуренко. Київ, 1992. С. 109–123. 7. *Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)* // Ocial Journal of the European Communities. 18.12.2000. 22 p. URL : http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf 8. *Суслова О.* Позитивні дії (коротко про знайоме). URL : http://www.empedu.org.ua/sites/default/files/positive_actions_info_booklet.pdf 9. *Ламах Е., Левченко К., Макійчук Т., Суслова О., Чигрин А.* Коментар до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL : http://wu.sp.ua/files/pdf_public/01_Comments.pdf 10. Там само. 11. *Суслова О.* Цит. праця. 12. Там само. 13. *Буроменський М. В.* Міжнародне право: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 40 с. URL : <https://genderindetail.org.ua/library/pravo/mizhnarodne-pravo-enderna-ekspertiza-134464.html> 14. *Руднєва О. М.* Гендерна рівність у праві України: дис. ...канд. юрид. наук. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. С. 28. 15. *Лаврінчук І. П.* Трудове законодавство України: Гендерна експертиза. Київ: Логос, 2001. 70 с. URL : http://www.studmed.ru/lavrinchuk-p-trudove-zakonodavstvo-ukrayini-genderna-ekspertiza_e72b1f45119.html# 16. *Суслова І.* Як змусити політичні партії поважати жінок // Новое Время. 2017. URL : <https://nv.ua/ukr/opinion/suslova/jak-zmusiti-politichni-partiji->

rovazhati-zhinok-1172423.html 17. *Марценюк Т. О.* Жінки в українській політиці: виклики і перспективи змін. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015. С. 24. URL: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/4441> 18. *Донець В. Р.* Політика позитивної дискримінації щодо проблеми гендерної рівності на сучасному етапі розвитку міжнародного права. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/11300/219/1/Donets_Polityka_pozitivnoi_diskriminatsii.pdf 19. *Марценюк Т.* Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9579/Martseniuk_Zaluchenist_%20zhinok%20u_polityku.pdf 20. *Марценюк Т.* Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах 2015 року? // Міжнародний центр перспективних досліджень, 2015, 16 с. URL : http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/s_genders_b.pdf 21. Там само. 22. *Про забезпечення* рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України № 2866-IV від 08 вересня 2005 року // ВВР України. 2005. № 52. Ст. 561. 23. Там само. 24. Там само. 25. *Марценюк Т.* Чи спрацює гендерна квота... 26. *Про забезпечення* рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України № 2866-IV від 08 вересня 2005 року // ВВР України. 2005. № 52. Ст. 561.

Guga Zoryna. Problems of positive action as the principle of gender policy

The International Law authorizes the implementation of special measures, the essence of which is to favor women in order to achieve a balanced representation of gender groups, in particular, in state authorities and local self-government. In Ukraine, the relevant policy was declared by the Law On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men from 2005. Later, changes to the implementation of gender quotas were introduced into the electoral legislation. The effectiveness of such changes is not yet significant due to the lack of sanctions for their violation.

By the task of gender politics, in particular in Ukraine, there is an assistance to the numeral increase of women in the acceptance of political decisions . At these terms of distribution in the world purchased the practical worker of the so-called positive actions.

A positive action in the extreme display is positive discrimination, when the increases of representative office of women (whether other discriminated categories of citizens) arrive at the grant of certain privileges or input of quotas.

One of the most evident «positive actions» there is introduction of gender quotas, in particular for the increase of representative office of women in politics. On the whole experience of countries, that entered such quotas testifies that it is fastening arrival of women to politics.

Now a quota is not obligatory for all states, but it gives an opportunity on some time to set gender balance that will allow to be of interest all layers of population is certain. A quota can come true by the input of them in political parties through

distribution of places between men and women in the lists of party, or legislative input parts of places, that women must occupy, for example, in parliament.

Researchers note that the quota prescribed in the legislation does not always work, if there is no mechanism for its implementation - sanctions for non-fulfillment of the quota (refusal of registration of the party) or awards (state funding of the party's election campaign). It's true to Ukraine.

In 2013, Ukraine introduced a 30 % gender quotas at the elections of people's deputies of Ukraine. The minimum level of representation of women and men in the electoral roll of candidates for the people's deputies of Ukraine from the political party in the national constituency shall be not less than 30 % of the total number of candidates on the list.

However, in the 2014 elections, this gender quota did not produce the expected results. Only 20 out of 29 parties observed it. In addition, even in those lists where the proportion of women was 30%, they were more often placed not in the first rows and, respectively, did not have a chance to become deputies. The same situation was repeated during the local elections in 2015.

Consequently, it is advisable to put forward the hypothesis that the institutional reasons for the ineffectiveness of this norm were the lack of sanctions for non-compliance, as well as the provisions regarding the clear place of candidates in the passage of the list. By the way, the majority districts did not set quotas.

Thus, an international legislation considers politics of positive actions the important factor of overcoming of gender inequality in political and some other spheres. In Ukraine experience of realization of such politics is insignificant, but the first steps have done. A legislation needs the institutional strengthening, in particular, necessary introduction of approvals for violation of legislative norms.

Keywords: gender policy, positive actions, gender quotas.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327:339.9 (045)

І. Г. ОНИЩЕНКО

ГЕОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ У НОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОНФІГУРАЦІЇ СВІТУ

Досліджено геополітичні ризики в системі міжнародних відносин, розглядаються основні підходи до визначення поняття «геополітичний ризик», аналізується внутрішня природа геополітичного ризику. Головна увага зосереджена на фундаментальних геополітичних ризиках, які можуть змінити геополітичну архітектоніку світу. Аналіз геополітичних ризиків останнього десятиріччя дає підстави автору стверджувати, що геополітичні зміни потребують переосмислення стратегічних цілей держав.

Ключові слова: глобалізація, геополітика, геополітичний ризик, геополітичний простір, держава.

Онищенко И. Г. Геополитические риски в новой политической конфигурации мира

Исследованы геополитические риски в системе международных отношений, рассматриваются основные подходы к изучению понятия «геополитический риск», анализируется внутренняя природа геополитического риска. Главное внимание сосредоточено на фундаментальных геополитических рисках, которые могут изменить геополитическую архитектуру мира. Анализ геополитических рисков последнего десятилетия даёт основание автору утверждать, что геополитические изменения требуют переосмысления стратегических целей государств.

Ключевые слова: глобализация, геополитика, геополитический риск, геополитическое пространство, государство.

Onishchenko Iryna. Geopolitical risks in the new political configuration of the world

Geopolitical risks in the system of international relations are investigated, the basic approaches to definition of the notion of «geopolitical risk» are analyzed, the internal nature of geopolitical risk is analysed. The main focus is on the fundamental geopolitical risks that can change the geopolitical architects of the world. The analysis of geopolitical risks of the last decade gives the reason for the author to assert that geopolitical changes need to rethink states strategic goals.

Keywords: globalization, geopolitics, geopolitical risk, geopolitical space, state.

В умовах сьогодення, коли глобалізаційні процеси дедалі більше даються взнаки, існуюча геополітична модель світу знаходиться в нерівноважному, перехідному, надзвичайно динамічному та непередбачуваному стані. Політичні виклики та ризики повсякчас підвищують невизначеність політичної ситуації і провокують відповідні реакції урядів, звужують геополітичну карту світу, підбивають класичні схеми геополітики. Відтак необхідність всебічного вивчення, аналізу та прогнозування феномена глобальних геополітичних ризиків є нагальним завданням учених-політологів. Нова геополітична ситуація в світі несе додаткові ризики і для України.

Хоча у науковий обіг поняття «геополітичний ризик» введено не так давно, дослідженню питань глобальних ризиків приділено чимало уваги у сучасній науці. Проблему геополітичних ризиків тією, чи іншою мірою вивчали У. Бек, Ю. Ю. Волобуєва, Е. Гідденс, В. В. Глущенко, С. А. Данілов, О. О. Дегтярьова, М. Дуглас, І. Б. Єжієв, В. Є. Ковальов, С. О. Кравченко, В. В. Кривошеїн, Н. Луман, А. І. Неклесса, О. М. Тулуб, О. В. Юдін, О. Яніцький, І. Яковенко. Поява таких досліджень напряму пов'язана з процесами модернізації та демократизації суспільства та нестійкістю сучасних політичних структур. Ідеї, концепти й конструкти геополітичного ризику, що введені у політологічну науку, дозволяють моделювати та визначати геополітичні ризики, їх внутрішню природу, структуру, динаміку, ймовірність та можливу пролонгацію.

Останні роки насичені геополітичними подіями. Немає сенсу перераховувати ті політичні трансформації, які призвели до зміни глобальної світової системи. По суті, відбувається ескалація геополітичних ризиків.

літичного напруження, змінюється архітектоніка сучасного світу, що вимагає від держав для прогнозування можливих геополітичних ризиків, враховувати всі види таких ризиків — політичні, економічні, етнічні, культурні, соціальні, технологічні, екологічні. Геополітичні зміни потребують переосмислення колишніх стратегічних цілей та умов розвитку будь-якої держави. Класична системна геополітика спрацьовувала тоді, коли контури світу можна було окреслити чітко трьома світами — «першим», «другим» та «третім». Теорія трьох світів чітко визначала центри сили як геостратегічну категорію. Вона стверджувала, що конкуруючі світові центри сили «першого» та «другого світів» прагнули втягнути до своєї орбіти «третій світ» — країни, що розвиваються, яких об'єднує не лише низький рівень соціально-економічного розвитку, а, перш за все, та обставина, що всі вони є країнами-об'єктами світової політики. Відтепер проблемами цих периферійних країн (де постійно відбуваються війни та епідемії) світова політика майже не переймається, що в майбутньому створить багато проблем. Центри сили мають можливість підпорядкувати діяльність інших акторів міжнародних відносин відповідно до власних національних інтересів, що збільшує геополітичні ризики світу.

У політичній практиці поняття «політичний ризик» означає ступінь ймовірної невдачі політичної діяльності, яка визначається через співвідношення вирогідності неуспіху певних політичних кроків і ступеня несприятливих наслідків, зумовлених утіленням прийнятих рішень у державну політику¹. Хвиля зацікавленості проблемами політичного ризику з'явилася через події «зеленої революції» в Ірані (1979 р.), які змінили світову політичну конфігурацію. На думку деяких дослідників початком запровадження поняття «геополітичний ризик» слід вважати ще 50-ті роки двадцятого століття. Кубинська революція та криза у Карибському басейні політичні ризики перетворила на геополітичні, оскільки події в цьому регіоні мали загальносвітове значення². І. Єжиєв, наприклад, визначає поняття «геополітичний ризик» як «ймовірність зміни геополітичної ситуації на регіональному та глобальному рівнях, що виражається в несприятливих умовах або додаткових можливостях»³.

В. В. Кривошеїн також вважає часом запровадження категорії «політичний ризик» 50-ті роки двадцятого сторіччя. Він визначає його як «теоретичне узагальнення особливих ситуацій світового політичного процесу»⁴. Дослідник наголошує, що геополітичний ризик має об'єктивно-суб'єктивну природу, «оскільки зумовлюється невизначеністю міжнародно-політичного середовища та характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної ситуації світового політичного процесу й діяльності суб'єкта в ній»⁵.

Варто наголосити, що ще Ф. Ратцель у роботі «Закони просторового зростання» та К. Хаусхофер у цілій низці своїх наукових розвідок, не вживаючи саму категорію «політичний ризик», осмислювали його як форму прийняття рішення по геополітично значущим питанням. Така форма, за їхніми твердженнями, є певною конструкцією, що залежить від факторів культурного порядку та уподобань тих, хто цю конструкцію творить⁶.

Філософське осмислення концепту геополітичного ризику обумовлено не лише глобальними структурними змінами геополітичного простору, а й зростанням ролі національного фактору в житті етносів та націй та послабленням державних кордонів національних соціумів⁷. Експерти називають геополітичні ризики поряд з економічними, екологічними, технологічними та соціальними — основними ризиками сьогодення. Загалом до категорії геополітичних ризиків відносять — неефективність глобального та регіонального управління, державний колапс (або кризу), кризу національного управління, міждержавний конфлікт, міжетнічний конфлікт, регіональний конфлікт, міжнародний тероризм, глобальну бідність, нелегальну міграцію, наявність зброї масового знищення, продовольчу кризу тощо⁸.

На основі аналізу світової політичної та економічної кон'юнктури дослідники вивчають проблему ризику саме у геополітичній площині. А. І. Неклеса розглядає геополітичний ризик як механізм інтеграції суспільства та формування державності та цивілізаційного простору. При цьому він наголошує на негативних наслідках глобалізаційних тенденцій останнього часу. А. В. Юдін аналізуючи ризик як суспільний феномен, розробив авторську

концепцію геополітичного ризику, котра пов'язує його з просторовими змінами соціального світу⁹.

Дослідники сходяться на думці, що в умовах глобальної світової геополітики конкуренція між різними ціннісними орієнтирами та моделями розвитку може зробити фундаментальні геополітичні ризики керованими.

У Національному інституті стратегічних досліджень опубліковано декілька доповідей, які аналізують глобалізацію як важливий посткласичний фактор формування поствестфальської системи геополітичних координат. Характеризуючи новий, нетрадиційний для геополітики клас загроз, що пов'язаний з міграційними потоками, глобальним наркотрафіком, мережевим віртуальним андеграундом неформальних міжнародних організацій (які подекуди є відверто терористичними), дослідники наголошують що, «сучасний геополітичний простір пронизаний мережевими структурами, які досить довільно перетинають силові геополітичні лінії, вносячи нові акценти в геополітичні правила гри»¹⁰. Об'єктами політичного ризику експерти вважають такі політичні події — революції (або будь-які революційні прояви), розпад держави, нездатність держави захищати свої інтереси на міжнародній арені, завоювання держави тощо.

Внутрішню природу геополітичного ризику можна зрозуміти через аналіз його функцій. Зокрема, В. В. Кривошеїн відповідно виділяє інноваційну (пошук нетрадиційних способів вирішення геополітичних проблем), регулятивну або стимулюючу, захисну, компенсаційну та аналітичну функції.

Стимулююча функція може проявлятися у двох площинах — конструктивній та деструктивній. Варто погодитися з тим, що саме держава є організаційною формою захисту від геополітичного ризику. Причому, наголошує дослідник, конкуруючі між собою держави, можуть посилити свої геополітичні позиції лише зруйнувавши, або знизивши ефективність системи захисту геополітичних інтересів інших держав¹¹. Щодо захисної функції, то тут все зрозуміло — держава має захищати власний суверенітет, дбати про економічну, політичну, соціальну, екологічну, етнічну безпеку. Компенсаційна функція геополітичного ризику допомагає отри-

мати додатковий прибуток від спрямування інвестиційних та товарних потоків у потрібне державі русло. Нарешті, аналітична функція передбачає аналіз та прогнозування адекватних, найбільш корисних та найменш ризикованих варіантів можливих рішень для запобігання геополітичних ризиків.

Моделювання геополітичних ризиків дозволяє точно визначити геополітичні обставини з метою прогнозування. Індикатором геополітичного ризику (тобто критеріями із заданими параметрами) вважають порушення стану стратегічної стабільності у певному геостратегічному просторі. Завдяки моделюванню геополітичних ризиків досягається головна мета в системі глобальних міжнародних відносин — забезпечити захищеність геополітичних інтересів країни.

Виокремлюючи за критеріями масштабу прояву суверенні (загальнодержавні), регіональні та глобальні геополітичні ризики, можна наголосити, що останні пов'язані з загальносвітовими процесами та тенденціями, які впливають на світову економіку, й відповідно, на політичну стабільність¹². Загальнодержавні геополітичні ризики це — нестабільність внутрішньополітичної ситуації, зниження рівня державного суверенітету у будь-якому його прояві. Нездатність держави протистояти посиленням тенденцій сепаратизму, монополізація влади, надмірна централізація тощо — це прояви геополітичних ризиків, коли держава може втратити самостійність та незалежність.

Регіональні конфлікти також впливають на загальносвітову політичну рівновагу. Регіональний політичний простір набуває ваги в умовах зростання глобалізаційних процесів, коли послаблюється роль національної держави на світовій арені. Національні держави змушені передати частину повноважень та відповідальності на наднаціональний рівень — регіональний. Регіональний геополітичний ризик — політична нестабільність у певному регіоні, яка може бути викликана етнічними, релігійними, культурними конфліктами.

Глобальні геополітичні ризики — мегаризики в системі міжнародних відносин, пов'язані з тероризмом, військовими переворотами, фінансовими та економічними кризами.

Міжнародні аналітичні центри, прогножуючи геополітичну ситуацію та визначаючи головні геополітичні ризики на перспективу, наприклад, у 2015 році відзначали десятку ризиків глобального масштабу — збільшення розбіжностей у середині Європейського Союзу (як економічних так і політичних); взаємовідносини Росії з Україною (гібридна війна); амбітні економічні реформи Китаю; стратегія т. зв. озброєння фінансів (використання санкцій та доступ до ринків капіталів); діяльність ІДІЛ; слабкість нових лідерів, які зіткнуться з рішуче налаштованою опозицією у Туреччині, Нігерії, Бразилії, Колумбії); суперництво між Іраном та Саудівською Аравією, що посилює близько-східний конфлікт; внутрішньополітична нестабільність на Тайвані та внутрішньополітична боротьба у Туреччині¹³.

В 2016 році ряд експертів до найбільш важливих геополітичних ризиків віднесли зростання слабкості попиту у світовій економіці, що було пов'язано із зміною структури китайської економіки та одночасно уповільнення європейського економічного розвитку. Розширення Китаєм власної геостратегічної сфери (намагання отримати морські зони у Східному та Південно-Китайському морях) спровокувало посилення геостратегічних ризиків у цьому регіоні. Загострення ситуації на Близькому Сході (загрози ІДІЛ для громадян всього світу), системні комп'ютерні атаки на банки, несанкціонований доступ до особистих даних, промислове шпигунство — ці геополітичні ризики 2016 року були набором глобальних проблем, котрі спричинили суттєвий вплив на світову політику та економіку¹⁴.

За результатами Всесвітнього економічного форуму в Давосі, згідно *Global Risks Report 2017* за оцінкою міжнародних експертів визначені тридцять глобальних ризиків та основні тенденції, які можуть чи посилити ризики, чи змінити їх співвідношення. Цікаво, що порівняно новим ризиком визначено ризик неефективності регіонального та глобального управління. Тобто підкреслюється неспроможність глобальних структур уникнути глобальних економічних, екологічних та геополітичних ризиків. В експертному дослідженні виконано аналіз найбільш складних геополітичних проблем — тероризму, міждержавних конфліктів, нее-

фективності державної влади та наголошено на інертності тих інститутів, які вважаються пріоритетними для забезпечення глобальної безпеки¹⁵.

Американська компанія «Eurasia Group», яка займається дослідженням політичних ризиків та має свої представництва у багатьох країнах, на початку кожного року висловлює власне бачення політичних проблем, які, на їхню думку, можуть суттєво вплинути на світову геополітичну ситуацію. Серед експертів кампанії — колишні прем'єр міністри та міністри урядів різних держав, що дає можливість рівень їхньої експертної думки вважати достатньо фаховим. Так, у січні 2018 року на сайті «Eurasia Group» політологи Єн Бреммер та Кліфф Купчан до геополітичних ризиків 2018 року віднесли — зростання політичного впливу Китаю; ймовірність виникнення катастрофічних інцидентів; технологічну холодну війну; т. зв. мексиканський фактор; напруження відносин між США та Іраном; ослаблення урядових інституцій та посилення неопротекціонізму; розбіжності у Великій Британії та ін.¹⁶

У доповіді зазначається, що той світовий порядок, який склався після Другої світової війни, унаслідок руйнації внутрішньої, регіональної та міжнародної політичної рівноваги поступово змінюється — нова конфігурація світу сьогодні майже не керована, що являє собою небезпеку, а тому має стати прогнозованою та керованою. Низка дослідників до суттєвих геополітичних ризиків 2018 року відносять деструктивний потенціал національної ідентичності та стремління до самовизначення, що в атмосфері геополітичної невизначеності стають дедалі проблемнішими. Національні меншини вимагають відділення та набуття своїми автономіями рис незалежної держави. Автори підкреслюють, що, незважаючи на позитивні тенденції в глобальній економіці, 2018 рік може принести неочікувану кризу — геополітичний еквівалент фінансової кризи 2008 року.

Першим ризиком експерти вкотре називають зростання політичного впливу Китаю. Китайський уряд, переглянувши зовнішні умови існування країни, встановив нові правила, розробивши найбільш ефективну в світі глобальну торгово-інвестиційну стратегію. Китай використовує власні технологічні компанії для про-

сування у світі державних інтересів країни. Пекін інвестує і розширює свій вплив, обіцяючи невтручання в політичне та економічне життя інших країн, які в даний час схильні приєднатись до Китаю. Глобальне бізнес-середовище змушене адаптуватися до нових китайських правил, стандартів і методів. Крім того, експерти прогнозують ймовірність американо-китайського конфлікту — особливо у сфері торгівлі¹⁷. Іншою сферою конкуренції називають боротьбу США та Китаю за центри економічного впливу в галузі розробки нових інформаційних технологій.

Аналізуючи можливі геополітичні кризи (подібної до Карибської кризи або подій 11 вересня 2001 року), політологи називають декілька регіонів, в яких «невірна дія» чи «помилкове судження» можуть спровокувати міжнародний конфлікт. До таких регіонів експерти відносять Сирію, Північну Корею, Ірак та Росію.

Ще одним фактором ризику вважається Мексика. Йдеться про обрання нового президента та ймовірність перегляду Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Країну може охопити хвиля невдоволень, спровокована корупційними скандалами, діяльністю наркокартелів та уповільненням економічного зростання.

Переговори у Британії у зв'язку з Брексітом також виступають певним подразником на геополітичному полі. Жорстка позиція «поки не узгоджено все, не узгоджене нічого» буде причиною постійних непорозумінь, як всередині країни, так і в ЄС¹⁸.

Таким чином, світ вступає у невизначену геополітичну фазу, коли він стає не тільки багатополярним, він стає мультиконцептуальним. Існуючі усталені норми та політичні інститути підлягають ревізії, що дестабілізує не лише внутрішній політичний ландшафт країн, а й всю систему міжнародних відносин. Зовнішня проекція державної могутності провокує нові геополітичні ризики. Відсутність усталених правил поведінки та балансу сил провокує держави на нові міждержавні конфлікти. Нажаль, таким прикладом є анексія Криму та військова присутність російських сил на території Донецької та Луганської областей України. Перманентна зміна відносин між великими світовими та регіональними гравцями (усталені блоки та альянси подекуди змінюють конфігу-

рацію) повсякчас відбивається на малих державах, які змушені трансформувати свої відносини з центрами сили. Загалом еволюція міжнародних відносин потребує формування нового порядку денного задля існування світу в цілому.

1. *Кунрій Т.* Ризик політичний // Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. / за ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий світ — 2000, 2015. С. 341.
2. *Эжиев Иса.* Геополитический риск как политическая категория // *Власть.* 2009 № 12. С.144.
3. Там само. С.140.
4. *Кривошеїн В. В.* Концепт «політичний ризик» у структурі оцінки інвестиційного клімату країни // *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С.85.
5. Там само.
6. *Хаусхофер К.* О геополитике: работы разных лет. Москва: Мысль, 2001. С.24-67.
7. *Юдин А. В.* Геополитический риск: развёртывание философской концептуализации: автореф. дисс. ... канд. филос. наук. Саратов, 2012. С. 3.
8. *Тулуб О. М.* Глобальні виклики ХХІ століття: тенденції та ризики в умовах інформаційної економіки // *Економіка і суспільство.* 2017. № 9. С. 34.
9. *Юдин А. В.* Цит. работа. С. 10.
10. <http://www.niss.gov.ua/articles/673/>
11. *Кривошеїн В. В.* Цит. праця. С. 86.
12. *Эжиев Иса.* Цит. работа. С. 144.
13. *С какими самыми большими рисками миру придётся столкнуться в 2015 году* // УНИАН: інформаційне агентство. 2015. 6 января. URL: <http://www.unian.net/world/1029426>.
14. *Чотири найбільших геополітичних ризика 2016 року.* URL: <http://www.marketwatch.com/story/the-four-biggest-geopolitical-risks-in-2016-2015-12-28>.
15. *Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group.* The Global Risks Report 2017. URL: <http://www.weforum.org/docs>.
16. *Геополітичні ризики у 2018 році* // Galinfo. 2018. 10 січня. URL: <http://galinfo.com.ua/news>.
17. Там само.

***Onishchenko Iryna.* Geopolitical risks in the new political configuration of the world**

In the face of globalization, the existing geopolitical model of the world is in a non-equilibrium, transitional, extremely dynamic and unpredictable state. Geopolitical risks need closer attention because they increase uncertainty in the political situation and provoke the responses of politicians. The geopolitical map of the modern world, which undermines the classical scheme of geopolitics, is narrowing. Thus, the necessity of comprehensive study, analysis and forecasting of the phenomenon of global geopolitical risks is the urgent task of political scientists. The new geopolitical situation in the world carries additional risks for Ukraine. Recent years are saturated with geopolitical events. It makes no sense to enumerate the political transformations that led to the change of the global world system. In essence, the escalation of geopolitical tension, changes the architects of the

modern world, which requires the state to predict possible geopolitical risks, to take into account all types of such risks—political, economic, ethnic, cultural, Social, technological, ecological. Geopolitical changes require rethinking the former strategic goals and development conditions of any state. Classic geopolitics have had an important quality — the system, when the competing world centers of power sought to pull to their orbit T. PV. «The Third World», whereas now—the problems of these peripheral countries (where wars and epidemics occur), the world policy is almost not concerned that the future will create many problems. Philosophical understanding of the concept of geopolitical risk is caused not only by the global structural changes of the geopolitical space, but also the growth of the role of national factor in the life of Ethnos and nations and the weakening of the state borders of National Society. Experts call geopolitical risks along with the economic, environmental, technological and social-core risks of today. The category of geopolitical risks include ineffectiveness of global and regional management, state collapse, or crisis, national governance crisis, inter-State conflict, the presence of weapons of mass destruction, food crisis, etc. Researchers agree that in terms of global geopolitics, fundamental geopolitical risks can become manageable. That is why their study needs closer attention from both political scientists and practical politicians. Modeling of geopolitical risks allows to determine exactly geopolitical circumstances for forecasting purposes. An indicator of geopolitical risk (that is, criteria with the specified parameters) consider a violation of the state of strategic stability in a certain geo-strategic space. By modelling geopolitical risks the main objective in the system of global international relations is achieved—to ensure the protection of geopolitical interests of the country. The world enters into an uncertain geopolitical phase, when it becomes not only multi-polar, it becomes multi-conceptual. Existing established norms and political institutions are no longer axiomatic, they are subject to revision, which sometimes becomes dangerous and destabilizing not only the internal political landscape of countries, but also the whole system of international relations. Thus, the concept of the national State is becoming more and more popular and gaining political weight. The external projection of state power provokes new geopolitical risks. Firstly, in the absence of clear rules of conduct and the established balance of forces there is a probability of false evaluation of its and alien capabilities, which provokes intergovernmental conflicts. Unfortunately, this example is the annexation of Crimea and the military presence of Russian forces on the territory of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine. Secondly, the permanent change of relations between the major world and regional players (established blocks and alliances sometimes change the configuration) all the time reflected in the small States that are forced to transform their relationship with the centres of power.

Keywords: globalization, geopolitics, geopolitical risk, geopolitical space, state.

ГІБРИДНА ВІЙНА ЯК НАСЛІДОК ПОШУКУ «НОВОГО ОБЛИЧЧЯ» ВІЙН СУЧАСНОГО ТИПУ

Викладені сутність, характерні риси, передісторія та сучасні тенденції розвитку «гібридних війн з російською специфікою».

Проаналізовані ймовірні шляхи ослаблення й попередження негативних впливів подібних війн та спецоперацій на національну безпеку й оборону України та країн Західного Світу.

Ключові слова: пропаганда, контрпропаганда, гібридний мир, гібридна війна, компаундна війна.

Petrov V. V. Гибридная война как результат поиска «нового облика» войн современного типа

Изложены сущность, характерные черты, предистория и современные тенденции развития «гибридных войн с российской спецификой».

Проанализированы вероятные пути ослабления и предупреждения негативных воздействий подобных войн на национальную безопасность и оборону Украины.

Ключевые слова: пропаганда, контрпропаганда, гибридный мир, гибридная война, компаундная война.

Petrov Valentyu. Hybrid warfare as a result of attempts to identify new type of contemporary warfare

The essence, main characteristics, history and current trends of development «hybrid wars with Russian specifics» are formulated.

The possible ways of mitigation and prevention of negative influences such wars and operations to national security and defence of Ukraine are analyzed.

Keywords: propaganda, counterpropaganda, hybrid peace, hybrid war, compound war.

Термін гібридна війна останнім часом часто вживається в науковій літературі, медіа, політиці. Деякі західні аналітики небезпідставно попереджають проти надуживання терміну «гібридна

© ПЕТРОВ Валентин Володимирович — кандидат політичних наук, головний співробітник Науково-дослідного інституту інформатики і права Національної академії правових наук України

війна». «Інтерпретація Кримської воєнної кампанії як великого хитромудрого плану російської «гібридної війни» є не чим іншим як ремінісценцією усталеного на Заході іміджу ворожого Радянського Союзу, відповідно до якого радянське керівництво зображали як шахового гросмейстера, який вміло використовує свої переваги у вигляді централізації, організації й координації, хоча насправді, як згодом з'ясувалося, спроможність радянського керівництва до централізації й стратегічного форсайту була не настільки серйозною, як це уявлялося на Заході»¹.

Ідеологічна перевантаженість західних уявлень щодо «гібридної війни» як суто російського винаходу, у свою чергу, проголошується типовими представниками російського експертного співтовариства паранояльним психоневрозом, який відроджує мисленні схеми часів холодної війни, «спеціальним пропагандистським конструктом, який має мало спільного власне з війною, але зате повністю навантажений тим потворним сенсом, що Росія провадить війну проти Заходу справжню війну, хоча за формальними ознаками міжнародного права це неможливо назвати війною»².

Російські версії «гібридної війни» будуються або ж на повному запереченні подібного феномену або ж на його «русофобському» тлумаченні, яке приписується прозахідним неолібералам як запеклим ворогам російської державності. Мовляв, такі війни, якщо вони існують насправді, обов'язково включають технології творення штучного «керованого хаосу» шляхом організації «кольорових революцій» для повалення існуючого політичного режиму або для перекроювання геополітичної карти світу³.

Щодо російської гібридної війни проти України, то офіційна російська ідеологія намагається представити її як «американську агресію» у вигляді вигнання з України законно вибраного президента — Віктора Януковича та організації в Україні проамериканського державного заклоту, на що РФ змушена була реагувати шляхом анексії стратегічно важливого для неї Криму для підтримки донецької «Російської весни». Типовою в цьому плані є робота Сергія Глазьева⁴.

1989 рік, який вважається на честь падіння Берлінського муру як зримого символу «холодної війни» роком її закінчення, можна

також вважати роком появи перших публікацій, присвячених війнам нового «четвертого покоління» («fourth generation warfare» — 4GW). Зокрема, у тому ж 1989 р. Уільям Ліндт у співавторстві запропонував у маловідомому виданні американських ВМС концептуальний опис «новий війн», вказавши на те, що технологічно вони походять з Заходу, але ідеологічно — зі Сходу, оскільки йдеться, мовляв, про намагання зруйнувати «фортецю» ворога зсередини⁵.

Війна, якою ми її знали, закінчилася, — констатував ще у 2007 р. відомий військовий теоретик Джон Арквіла⁶. Саме на цьому тлі пошуку війн «з новим обличчям» й виник концепт «гібридної війни» і його розвивали його на Заході передусім ті воєнні теоретики, які наголошували на змішаному характері сучасних та майбутніх воєнних конфліктів.

Йдеться передусім про праці Френка Гоффмана⁷, який розвивав саме концепт «гібридної війни», а також Томаса Гьюбера зі співавторами, які запропонували подібний концепт «комбінованої» або «компаундної» війни «compound warfare»⁸. Зокрема, у пошуках історичних аналогів «компаундної війни» як такої, що поєднує дії регулярних й нерегулярних сил, останні вказували на те, що саме завдяки такому поєднанню Наполеон «завдячує» своєю поразкою у війні в Іспанії (1808–1814 рр.), де британський експедиційний корпус під командуванням Першого Герцога Веллінгтона координував антинаполеонівську активність з місцевими партизанами.

«Еквівалентом» Іспанії у зазначеному сенсі випробувань «компаундною» війною для військ Наполеона стали, як відомо, також Росія й Німеччина. Згодом на такі ж «еквіваленти», які довели неспроможність регулярних армій ефективно протистояти нерегулярним силам, перетворилися південноафриканські бури (нащадки голландців) для регулярної британської армії, партизани В'єтконгу для регулярної американської армії, моджахеди Афганістану для радянської армії й т. п.

Мері Колбер виокремила наступні істотні ознаки війн нового типу:

- насильство тут є наразі варіативною комбінацією дій як державних, так і недержавних акторів;

- вони провадяться в ім'я політики ідентичностей, а не визначених ідеологій;
- вони зводяться до спроб здійснення радше політичного, аніж фізичного контролю над певними популяціями шляхом застосування страху й терору;
- ці насильницькі конфлікти фінансуються не обов'язково державами, але й іншими суб'єктами, зацікавленими в його затягуванні⁹.

У західних теоретичних концепціях типологія «війн четвертого покоління («fourth generation warfare») нетипового (неконвенційного) характеру зазвичай включає такі версії як:

- Асиметрична війна (Asymmetric warfare);
- Повстанська війна (Guerrilla warfare);
- Гібридна війна;
- Інформаційні операції (Information operations);
- Конфлікт низької інтенсивності (low intensity conflict);
- Психологічна війна (psychological warfare)¹⁰.

Тривалий час війну четвертого покоління (4GW) ототожнювали саме з «інформаційною війною», чому посприяв зокрема Уільям Перрі, міністр оборони в уряді 42-го Президента США Білла Клінтона (1994–1997 рр.). Саме в цей період на замовлення Пентагону з'явився звіт RAND Corporation MR-661-0SD (1996 р.) про «стратегічну інформаційну війну»¹¹. Такий підхід до «узаконювання «інформаційних війн» як вирішального чинника перемоги в сучасних війнах був особливо очевидним починаючи з 1993 р., коли в цю установу прийшов працювати давній ентузіаст інформаційних війн Френк Гортон III.

Про фактичне ототожнення на Заході двох термінів — «інформаційна війна й «гібридна війна» свідчить хоча б той факт, що, виступаючи восени 2014 р. на саміті НАТО в Уельсі, генерал Філіпп Брідлав, тодішній командувач Європейським командуванням ЗС США й Верховний головнокомандувач Об'єднаних ЗС НАТО в Європі, заявив про те, що «Росія здійснила найбільш підступний інформаційний бліцкриг, якого раніше не існувало в історії інформаційних війн»¹².

Концепція інформаційних, а згодом і гібридних, війн значною мірою пов'язана з різким ослабленням ракетно-ядерної загрози,

що на певний час створило ілюзію, що вони не є першочерговим викликом і загрозою.

Зокрема, Уїльям Перрі ставив американській адміністрації Білла Клінтона в заслугу, що, починаючи з моменту закінчення холодної війни, чотири держави (Україна, Казахстан, Білорусь і ПАР) відмовилися від ядерної зброї, а ще дві (Бразилія й Аргентина) припинили спроби її розробити.

В офіційних воєнно-політичних документах США та НАТО відповідного періоду інформаційна війна визначалася як війна з використанням державного глобального інформаційного простору й інфраструктури для проведення стратегічних військових операцій і зміцнення впливу на власний інформаційний ресурс.

Але, якщо є певний тип війни, то є й відповідна «зброя». Відповідно, якщо американці заявили про «інформаційну війну, то напрошувався висновок, що вони володіють «інформаційною зброєю», яка, судячи з нищівних впливів «війн нового покоління» мала бути прирівняна до зброї масового ураження (атомної, бактеріологічної, хімічної тощо). а отже потрапити під міжнародний мораторій. Саме такою логікою керувалася вочевидь російська делегація в ООН, коли восени 1998 р. подала на затвердження Першого Комітету ООН з роззброєння проект резолюції «Досягнення в сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті інформаційної безпеки»¹³.

23 грудня 2015 р. даний російський проект було ухвалено 70-ю сесією ГА ООН майже одноголосно. Єдиною країною, що не приєдналася до «консенсусу» була Україна. Характерно, що резолюцію привітало скликання нової Групи урядових експертів ООН «з міжнародної інформаційної безпеки та вироблення правил відповідальної поведінки держав в інформаційному просторі»¹⁴.

Водночас російський МЗС просуває в ООН Конвенцію «Про міжнародну інформаційну безпеку». Такий самий документ спільно з китайською стороною РФ ініціювала в рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС).

Натомість США після 1998 р. демонстративно уникають вживання на офіційному рівні подібної термінології про «інформаційну війну» та «інформаційну безпеку» як оборонно-безпекову

політику, віддаючи перевагу термінам «кібервійна» й «кібербезпека». Вживається, щоправда, термін «інформаційні операції» (Information operations), але він має суто локальне військове призначення.

Існує принаймні два підходи до теоретичного й практичного осмислення феномену «гібридної війни», які вельми умовно можна виокремити як «російський» та «неросійський». Разом з тим йдеться вочевидь про дві протилежні інтерпретації «Другої холодної війни», у інспіруванні якої звинувачують одна одну протиборчі сторони, тобто Росія й колективний Захід, до якого слід віднести й Україну відповідно до здійсненого нею у 2014 р. геополітичного та геостратегічного вибору.

Російська версія гібридної війни («Russian hybrid warfare») набула на Заході такої популярності, що це навіть призвело, на нашу думку, до переоцінки ролі й значення російського чинника у війнах подібного типу. Разом з тим, анексію РФ Криму, а згодом — неоголошену агресію РФ на Сході України, на офіційній мові політичного Заходу зазвичай характеризують не як «війну», а як «кризу» («Ukrainian crisis»). Частково це можна пояснити тим, що словосполучення «*російська гібридна війна*» перетворилося на медійний мем і певний «ярлик» (label), які навряд чи сприяють конструктивному обговоренню сутності феномену подібних викликів та загроз.

Особливо це стосується України, де неофіційно багато мовиться про «війну», але офіційно існує лише один Закон («Про реінтеграцію Донбасу»), у якому мовиться, щоправда, не про «війну» і не про «гібридну війну», а про «російську агресію». Фактично даний Закон впровадив режим «ліквідації збройної агресії Російської Федерації» як середній режим між війною і миром.

Усе зазначене не дає однак жодного приводу до применшення загрози «гібридних агресій» та «гібридних війн». Не випадково теза про російську «гібридну агресію» стала мало не головною у Декларації Уельського саміту НАТО восени 2014 р.¹⁵

Країни Центральної та Східної Європи дійсно є найуразливішими до «гібридних війн», а Росія, безумовно, має військові можливості й політичну волю для ведення подібних війн й нанесення

неочікуваних воєнних ударів, які можуть поставити НАТО перед лицем недієспроможності Вашингтонського договору про колективну оборону.

У діях РФ проти України справді неважко помітити певну послідовність, яка отримала назву «Проекту Російської Весни — 2014» («Russian spring project — 2014») за аналогією з «гібридними» квазіреволюційними подіями на Близькому Сході й Північній Африці, започаткованих у 2011 р., які отримали назву «Арабської Весни».

Отже, у суто теоретичному плані теза про те, чи запропонували Володимир Путін та його «стратегі» щось принципово нове у воєнних діях проти України та колективного Заходу опиняється під великим знаком запитання. Хоча це жодним чином не знижує рівень такої комплексної загрози як «російська гібридна війна».

1. *Renz Bettina, Smit Hanna*. Russia and hybrid warfare — going beyond the label // Aleksanteri Papers. The Aleksanteri Institute, University of Helsinki working paper. Finland. 2016. № 1. URL: <https://www.stratcomcoe.org/bettina-renz-and-hanna-smith-russia-and-hybrid-warfare-going-beyond-label>

2. *Николайчук И. А.* О сущности гибридной войны в контексте современной военно-политической ситуации // Проблемы национальной стратегии. 2016. № 3 (36). С. 85–104.

3. *Дьяков С. Г.* Так кто же ведёт на Украине «гибридную войну»? // РИСИ. 28.12.2015. URL: <http://riss.ru/analitics/25075/>

4. *Глазьев С.* Украинская катастрофа. От американской агрессии к мировой войне?. Москва: Книжный мир, 2015. 352 с.

5. *Lind William S., Schmitt John F., Sutton Joseph W., Wilson Gary I.* The Changing Face of War: Into the Fourth Generation // Marine Corps Gazette. October 1989, Pp. 22–26. URL: <http://globalguerrillas.typepad.com/lind/the-changing-face-of-war-into-the-fourth-generation.html>

6. *Arquilla John*. The End of War as We Knew It? Insurgency, Counterinsurgency and Lessons from the Forgotten History of Early Terror Networks // Third World Quarterly. Vol. 28, No. 2. The Long War: Insurgency, Counterinsurgency and Collapsing States (2007), pp. 369–386.

7. *Hoffman Frank G.* Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington, VA: Potomac Institute for Policy Studies, December 2007. P. 8.

8. *Compound warfare*. That Fatal Knot / Thomas M. Huber. General Editor. Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College, 1996. URL: http://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combata-studies-institute/csi-books/compound_warfare.pdf

9. *Kaldor M.* New and Old Wars. Stanford: Stanford University Press, 2001. 231 p.

10. *Nemeth W. J.* Future war and Chechnya: A case for hybrid warfare. Thesis for Master of Arts in National Security Affairs. California: Naval Postgraduate School.

2002. URL: http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf?sequence=1 **11.** *Molander Roger C., Riddile Andrew, Wilson Peter A.* Strategic Information Warfare A New Face of War // The RAND Corporation. MR-661-OSD. 1996. 113 Pp. URL: https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR661.html **12.** *Milo Daniel, Klingová Katarína.* Countering Information War Lessons Learned from NATO and Partner Countries. Recommendations and Conclusions // GLOBSEC Policy Institute. Bratislava. 2016. URL: https://www.globsec.org/wp-content/uploads/2017/09/countering_information_war.pdf **13.** *Developments* in the field of information and telecommunications in the context of international security. URL: <https://www.un.org/disarmament/topics/informationsecurity/> **14.** *Developments* in the field of information and telecommunications in the context of international security // United Nations. A/RES/70/237. Seventieth session. Agenda item 92 15-16991 (E). Resolution adopted by the General Assembly on 23 December 2015 [on the report of the First Committee (A/70/455)]. Distr.: General 30 December 2015. URL: <https://unodadocweb.s3-accelerate.amazonaws.com/wp-content/uploads/2016/01/A-RES-70-237-Information-Security.pdf> **15.** *Wales* Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep. 2014. URL: https://www.nato.int/cps/ic/natohq/official_texts_112964.htm

***Petrov Valentyn.* Hybrid warfare as a result of attempts to identify new type of contemporary warfare**

The term hybrid war has recently been used in scientific literature, media, politics. Some Western analysts are unequivocally warning against the use of the term «hybrid war».

The ideological overload of Western ideas about the «hybrid war» as a purely Russian invention, in turn, is proclaimed by the typical representatives of the Russian expert community paranoid psychoneurosis, which revives the thinking of the Cold War era, «a special propaganda construct that has little in common with the war itself, but completely loaded with the ugliest meaning that Russia is waging a war against the West is a real war, although it is not possible to call the eyelids under the formal features of international law.»

Russian versions of the «hybrid war» are being constructed either in complete denial of such a phenomenon or in its «Russophobic» interpretation, which is attributed to pro-Western neoliberals as fierce to the enemies of Russian statehood. They say that such wars, if they really exist, necessarily include the technologies of creating artificial «controlled chaos» by organizing «color revolutions» to overthrow the existing political regime or to redraw the geopolitical map of the world.

The war we knew it was over, — noted in 2007 the famous military theorist John Archville. It was precisely on this background that the «new face» of the wars was launched and the concept of the «hybrid war» arose and developed in the West, first

of all, by those military theorists who emphasized the mixed nature of contemporary and future military conflicts.

In the Western theoretical concepts, the typology of «fourth generation warfare» (non-conventional) character typically includes such versions as:

- Asymmetric Warfare;
- Guerrilla Warfare;
- Hybrid war;
- Information operations;
- Low intensity conflict;
- Psychological warfare.

The concept of information, and subsequently hybrid, wars is largely due to the sharp weakening of the nuclear missile threat, which for some time has created an illusion that they are not a primary challenge and threat.

In the official US-NATO military-political documents, the information warfare was defined as a war with the use of a state-wide global information space and infrastructure for conducting strategic military operations and strengthening the impact on its own information resource.

There are at least two approaches to theoretical and practical understanding of the phenomenon of the «hybrid war», which can be conventionally distinguished as «Russian» and «non-Russian». At the same time, it is obviously two opposing interpretations of the «Second Cold War», in which the inspirational blame for each other is the opposing sides, that is, Russia and the collective West, to which Ukraine should be classified according to the geopolitical and geostrategic choices it made in 2014.

The Russian version of the hybrid war («Russian hybrid warfare») has gained such popularity in the West, which, in our opinion, even led to a reassessment of the role and significance of the Russian factor in wars of this type. At the same time, the annexation of the Russian Federation of the Crimea, and subsequently the undeclared aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine, in the official language of the political West is usually characterized not as a «war» but as a «crisis». This can be partly explained by the fact that the phrase «Russian hybrid war» has become a media meme and a certain lable, which is unlikely to contribute to a constructive discussion of the nature of the phenomenon of such challenges and threats.

Keywords: propaganda, counterpropaganda, hybrid peace, hybrid war, compound war.

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНЕКСІЇ КРИМУ

Проведено комплексний історико-політичний аналіз передумов російської анексії Автономної Республіки Крим з кінця 1980-х років до прийняття Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки». Зроблено висновок, що тактичні паттерни російського вищого керівництва та спеціальних служб на розкол українського суспільства та дезінтеграції території України, фактично, залишалися такими ж як на початку 1990-х років у період 2004–2005 років та 2013–2014 років.

Ключові слова: автономія, кримські татари, референдум, сепаратизм.

Судья Ю. В. Исторические истоки и политические предпосылки аннексии Крыма

Проведен комплексний історико-політичний аналіз передумов російської анексії Автономної Республіки Крим з кінця 1980-х років до прийняття Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки». Сделан вывод, что тактические паттерны российского высшего руководства и специальных служб на раскол украинского общества и дезинтеграции территории Украины, фактически, оставались такими же, как в начале 1990-х годов в период 2004–2005 годов и 2013–2014 годов.

Ключевые слова: автономия, крымские татары, референдум, сепаратизм.

Suddia Yuliia. Historical creations and political preconditions of Crimean anexia

A comprehensive historical and political analysis of the preconditions of the Russian annexation of the Autonomous Republic of Crimea from the late 1980s to the adoption of the Law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic «On the Restoration of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic» was carried out. It was concluded that the tactical patterns of the Russian top management and special services on the split of Ukrainian society and the disintegration of the territory of Ukraine in fact remained the same as in the early 1990s in the period 2004–2005 and 2013–2014.

Keywords: autonomy, Crimean Tatars, referendum, separatism.

Окупація Автономної Республіки Крим виявилася абсолютною несподіванкою для переважної більшості українського населення. Як суспільству загалом, так і політологам та особам, які приймають державні рішення, було важко уявити, що «братній народ» здатен здійснити анексію українського півострова. Однак, як буде доведено нижче, захоплення Російською Федерацією Автономної Республіки Крим не було імпульсивним, а тим паче «вимушеним» кроком Президента Російської Федерації Володимира Путіна. Агресивна політика, спрямована на вилучення Автономної Республіки Крим із складу України з боку керівництва російської держави розпочалася навіть ще до формального розпаду СРСР. І це важливо пам'ятати, в тому числі з метою вироблення довгострокових стратегій протидії Російській Федерації.

14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР прийняла Декларацію «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів, які піддавалися насильницькому переселенню, і забезпечення їхніх прав». В ній йшлося про «безумовне поновлення прав всіх радянських народів, які зазнали репресій»¹. В результаті, за короткий відтинок часу до Криму прибуло 120 тисяч кримських татар і процес повернення на цьому не скінчився. При цьому потрібно врахувати складну економічну ситуацію, яка охопила весь Радянський Союз і Кримську область зокрема. Економічна криза, дорожнеча, порожні полиці, як писав Б. Глинський, призвели до того, що міськомком профспілки працівників народної освіти погрожував страйком². На шпальтах газет обговорювалося питання де купити зошити³, а ситуація з продовольством так загострилася, що 10 січня 1991 р. був виданий Указ Президента СРСР «Про невідкладні заходи щодо поліпшення продовольчого становища в 1991 р.»⁴.

За цих складних умов, коли продовольства (і не лише його) не вистачало мешканцям півострова, почали приїжджати кримські татари. І при цьому, як заявив депутат від Кримської області УРСР В. Курашин на сесії Верховної Ради УРСР, нікого із Верховної Ради СРСР не хвилювало, що люди залишаються без житла, без роботи, що в області гостро відчувається дефіцит продовольства, шкільних місць, об'єктів охорони здоров'я. І, незва-

жаючи на це, заявляв далі депутат, не були виділені обіцяні капіталовкладення на 1991 р. (Чому так сталося пояснив на четвертому з'їзді народних депутатів СРСР голова комітету у справах депортованих народів Кримського облвиконкому Ю. Османов: «Постанова Ради Міністрів СРСР в середині минулого року визначила республікам мінімальні інвестиції для першочергових заходів на 1990 р. Але і це мінімальне фінансування республіки відкинули під приводом того, що вони не винні у злочині 1944 р. Хай мовляв Центр сам знаходить кошти⁵). Натомість, за його словами, «наші люди оббивають пороги в Москві, випрошуючи те, що нам належить як милостиню». Отже, підсумував народний обранець, створюються штучні умови для дестабілізації соціально-економічної і політичної обстановки, а Крим залишається сам-на-сам зі своєю бідой»⁶.

Крім цього, масовий приїзд кримських татар загострив ще одне доволі дражливе питання для мешканців Кримської області — земельне. З огляду на бездіяльність або не достатню оперативність та професійність прийнятих рішень, а, нерідко, і відвертого саботажу з боку державних органів, на півострові набуло поширення таке явище, як самозахоплення земель кримськими татарами. Як це відбувалося на місцях, оповідає голова Перовської сільради, директор птахофабрики В. Верченко: «У вересні наче грім серед ясного неба самозахоплення на трьох великих ділянках сільгоспугідь загальною площею в 121 гектар. Причому трактується воно не як самозахоплення, а як самоповернення. Зайнято не невгіддя, а орну землю. А хто подумав про колектив транспортно-рільничої бригади, яка живе з цієї землі, одержує за її обробіток зарплату, кошти для існування? Невже не зрозуміло, що такі дії не зближують населення? Якщо вже дотримуватися закону, то повернення має відбуватися на місце колишнього проживання»⁷. Таким чином, ми бачимо, що невіршення соціально-економічних питань кримськотатарського народу, який був незаконно депортований з півострову у 1944 р. і представники якого розпочали повернення на батьківщину наприкінці 1980-х років створювало серйозну міжнаціональну напругу. До речі, місцева політична еліта намагалася негативно налаштувати населення

Кримської області до проукраїнських сил, вказуючи на те, що вони підтримують кримськотатарський народ. Так, наприклад, в одній із публікацій розміщених в офіційній газеті кримських комуністів наводився заклик УРП: «Всіма силами зривайте захід «колонізаторів. Долю краю мають вирішувати корінні народи, а не колонізатори»⁸.

Досить показовим є ставлення кримської компартійної еліти до проведення референдуму в Кримській області, що було схвалено на четвертій позачерговій сесії обласної ради⁹. На нього виносилося питання: «Ви за відтворення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної республіки як суб'єкта Союзу РСР і учасника Союзного договору?»¹⁰. Орган Кримського обкому КПУ газета «Кримька правда» виступила на підтримку проведення референдуму: було опубліковано ряд матеріалів, в яких проводилася відверта агітація за захід¹¹, а згодом і запроваджена рубрика «Що нам дасть автономія?». І, що показово, незважаючи на те, що кримські комуністи були складовою частиною українських комуністів, вони відстоювали інтереси не Комуністичної партії України. Свідченням чого є слова керівника проблемно-аналітичної групи ідеологічної комісії обкому партії А. Форманчука, які були розміщені у публікації під промовистою назвою «Скажемо так «Автономії»», що вийшла друком у «Кримській правді» 8 січня 1991 р. напередодні проведення референдуму: «У планах «Руху» відділення України від СРСР і, звичайно ж, разом з Кримом»¹². Було б дивно, якби реалізуючи конституційне право на сецесію, яке було закріплене у ст. 72 Конституції СРСР 1977 р.¹³ (За кожною союзною республікою зберігається право вільного (!) виходу із складу СРСР) Українська Радянська Соціалістична Республіка вийшла зі складу УРСР без своєї складової частини Кримської області. Крім того, А. Форманчук закликав «настійно пояснювати, що відновлення державності в інтересах усіх і кожного, вона потрібна нам і нашим дітям»¹⁴. Більше того, він заявив: «Дуже важливо, що в результаті проведення референдуму Крим стане суб'єктом Союзу РСР і учасником Союзного договору. В цих умовах не має значення, куди входити: до складу УРСР чи РРФСР»¹⁵. Кримські комуністи пояснювали, чому на референдум

відразу не було винесене питання про приєднання до Росії: «Записати в бюлетені хоча б натяк на переक्रоювання кордонів означає поставити референдум поза законом і залишити Крим безправною рядовою областю»¹⁶.

В програмній промові А. Форманчука вказувалося чому поставило питання проведення референдуму. За його словами, оскільки за це рішення проголосує весь «народ півострова» (до речі, саме це формулювання згодом буде використане під час анексії півострову проросійськими силами), то з ним не можна буде не рахуватися. Натомість рішення обласної ради, як зазначив керівник групи, можна було легко скасувати. Він навіть пояснював як має бути імplementоване рішення референдуму: «Крим звернеться до Верховної Ради УРСР з пропозицією про зміну Конституції, і все стане на своє місце»¹⁷.

Кримських комуністів дуже непокоїла діяльність демократичних сил, які виступали проти референдуму 20 січня. Так, керівник прес-центру обкому партії В. Козубський був стурбований тим, що готується широка акція шефства рухівців із західних областей республіки над кримчанами: «Усі наші міста закріпленні за «шефами». Серед противників референдуму Кримський народний фронт, ОКНР, Рух. Вони об'єдналися на антикомуністичній основі»¹⁸. В газеті навіть вказувалося, які західні регіони взяли шефство над кримськими: «Над Сімферополем «узяв шефство» Львів; над Ялтою Івано-Франківськ; над Феодосією Ровно; над Євпаторією Тернопіль»¹⁹.

Дати бій демократичному руху вирішила «Кримська правда». З тим, аби викликати недовіру у кримчан до представників західних областей УРСР і показати, «що несе з собою новий «демократичний» порядок кореспондент газети вирішив взяти інтерв'ю у працівника Львівського обкому Компартії України Д. Павленка²⁰. Схоже інтерв'юєр досяг своєї мети. І Д. Павленко доволі красномовно розповів про всі «жахи», які несли демократичні сили у Львівській області. Він скаржився на «моральний терор» Львівської обласної ради проти людей, які не поділяють думок та ідей керівництва рад, на те, що пануючою ідеологією стала ідеологія українського націоналізму, реабілітація бандерівщини та її

лідерів, їхні злочини проти українського народу подаються як національно-визвольна боротьба. Непокоїло Д. Павленка й те, що посилювалася релігійна пропаганда і навіть учнівська молодь виступила проти диктату комуністичної партії. Особливо стурбувало львівського комуніста, що учасників «банд ОУН-УПА» прикріплювали до магазинів, у яких обслуговуються учасники Великої Вітчизняної війни. Звісно, не обійшлося і без фальсифікацій, які мали суттєво налякати переважно російськомовне населення півострова. Д. Павленко оповідав, що до тих хто послуговується російською мовою на території області застосовується фізичне насилля²¹.

У матеріалі «Плюралізм по-львівському» йшлося, що Львівська обласна рада народних депутатів 20 грудня 1990 р. прийняла рішення відповідно до якого в усіх міськкомах і райкомах області та обкомі партії зняли міські телефонні номери і залишили лише по 3 міських телефони²². У «Кримській правді» розпочався передрук з газети «Радянська Україна» статті В. Масловського «Бандера: прапор чи банда». Цитувалися слова Руху про те, що референдум не можна проводити до повного повернення кримських татар. Обурювало кримських комуністів і те, що Рух писав, що «Крим це споконвічні українські землі»²³. Редакція газети вдалася навіть до того, що друкувала листи без прізвища, для того аби проводити антиукраїнську кампанію. В одному з таких «листів» йшлося, що більшість кримчан «ще не відчула небезпеки українського націоналізму»²⁴. Далі напруга нагніталася в статті Л. Кондратенко «Тим хто проти». Завідуюча кримським корпунктом ОРЕМА писала: «Так насильницьким шляхом українізація вкоріниться в наше життя, вкоріниться повторю, мимо нашої волі. А схаменемося коли без зайвих церемоній нам дадуть зрозуміти, що ми, котрі погано володіємо мовою порівняно з Левком Лук'яненком, люди другого сорту»²⁵. І це при тому, що жодної української школи в Криму не було, єдина газета українською мовою перестала виходити²⁶.

Ідеї викладені в матеріалі Л. Кондратенко розвивалися в наступних публікаціях. Так, в матеріалі «Ні» підступам націоналістів» йшлося про те, що «відновлення Кримської АРСР дасть

нам право брати участь у підписанні союзного договору, а це означає, що ми, кримчани, залишимося вірними всесоюзному братерству, не залежатимо від будь-яких екстремальних обставин, зв'язаних з діями рухівців та інших антинародних рухів у республіці»²⁷. Монополія комуністів на засоби масової інформації, а також перманентне «залякування» кримчан принесли свої результати. За даними обласної (центральної комісії) з питань референдуму в Кримській області у голосуванні взяла участь 81,3 % від внесених у списки. З них 93,26 % «за»; проти 5,64 %, недійсних бюлетенів було нараховано 1591028. Однак є всі підстави сумніватися в цих цифрах. І не лише через вплив місцевих представників компартії на підрахунок голосів (адже комуністи мали 80 % депутатів в обласній раді²⁹), але й з огляду на дані соціологічного опитування. В одному з найбільш проросійському регіоні Криму Севастополі ідеологічна комісія Севастопольського міськкому Компартії України та її актив провели анкетування щодо статусу Криму. І на їх запитання так відповіло 69,4 % опитаних³⁰. І аж ніяк не 93,26. Крім того, проголосувати на референдумі можна було починаючи з 5 січня³¹. Таким чином, протягом 15 днів (з 5 по 20) також можна було вплинути на результати голосування. І, нарешті, чи можна назвати цей референдум референдумом? Ні. Справа в тому, що законодавство УРСР не передбачало проведення місцевих референдумів. Справді 27 грудня 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про всенародне голосування (референдум СРСР)³². Однак у ст. 4 цього Закону було чітко зазначено, що на референдум СРСР (який, до речі у необхідних випадках міг провадитися на окремій території) не виноситься питання про кордон республік; про зміну статусу і територіальної цілісності республік. Крім того, відповідно до ст. 5 Закону право призначати референдум СРСР мав З'їзд народних депутатів СРСР, а в період між з'їздами Верховній Раді СРСР. В ст. 7 Закону було зазначено, що порядок проведення республіканських і місцевих референдумів визначається законами СРСР та законами республік.

Однак, незважаючи на описані нами обставини, на п'ятій сесії Кримської обласної ради народних депутатів було прийняте звернення до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути і внести

відповідні зміни до Конституції УРСР, які закріплять волевиявлення населення Криму, увійти з поданням до з'їзду народних депутатів СРСР про внесення відповідних змін і доповнень до Конституції СРСР і до прийняття Конституції Кримської АРСР визначити порядок формування державних органів республіки³³. Після прийняття рішення обласною радою, з доповіддю «Про підсумки референдуму про державний і правовий статус Криму» виступив голова обласної ради народних депутатів М. В. Багров. Він пояснив, що спочатку розмова точилася переважно про особливий статус Криму як всесоюзної здравниці. Однак зміна суспільно-політичної ситуації, пов'язана з повернення кримських татар, погіршенням екології, змінила мотивацію ради. Третя сесія обласної ради, що відбулася 11 вересня 1990 р. прийняла і надіслала на адресу Верховних рад СРСР та РСФСР заяву про необхідність скасування Указів 1945–1946, які ліквідували Кримську АРСР. В результаті на позачерговій четвертій сесії обласної ради було прийняте рішення про проведення 20 січня 1991 р. референдуму та затверджене «Тимчасове положення про референдум і порядок його проведення на території Кримської області Української РСР», а також утворена обласна (центральна) комісія з питань проведення референдуму. Також обласна рада на адресу Верховних Рад Союзних республік надіслала пропозиції про проведення референдуму в місцях компактного проживання депортованих народів. Однак, за словами М. В. Багрова, рада отримала офіційні відмови, а парламент Росії на звернення не відреагував. У своїй доповіді голова обласної ради також підсумував проведену депутатським корпусом роботу по агітації за автономію Криму: «Депутати обласної ради провели більше 100 зустрічей з колективами, 265 зустрічей з жителями на сходах громадян, близько 10 тисяч індивідуальних бесід. Більше 110 виступів депутатів в газетах, на радіо, на телебаченні. Щодня в передачах обласного радіо висвітлювалася тема референдуму. Обласне телебачення крім регулярних розділів щодо статусу Криму в інформаційних передачах, організувало 11 спеціальних випусків»³⁴. В доповіді був окреслений правовий механізм отримання Кримом автономії. Голова ради пояснив, що для того, щоб внести зміни до ст. 77 Конституції УРСР, що до складу УРСР вхо-

дить не Кримська область, а Кримська АРСР за це мало проголосувати 2/3 Верховної Ради УРСР. Також мала бути внесена зміна до ст. 85 Конституції СРСР, в якій мало бути сказано, що до складу України входить Кримська АРСР. Таке рішення мав прийняти з'їзд народних депутатів СРСР після подання Української Республіки і Кримської АРСР.

Поряд з цим М. В. Багров повідомляв кримчанам, що поряд з обласним, 20 січня, були проведені ще 3 місцевих референдуми. Зокрема, у Севастополі виносилися питання «статусу міста Севастополя головної бази Чорноморського флоту як міста союзно-республіканського підпорядкування. У референдумі взяло участь, за даними голови обласної ради, 77,7 % від числа включених у списки, «за» проголосували 93,8 % тих, хто взяв участь у голосуванні³⁵.

Після звернення Кримської обласної ради робота розпочалася у Верховній Раді УРСР. Прикметно, що на засідання комісії парламенту, на якому розглядалося питання автономії, не був допущений Мустафа Джемільов. На закид з цього приводу народного депутата Олесь Шевченка заступник голови Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин А. В. Корнеєв пояснив, що ОКНР не єдиний національний рух серед кримських татар і тому не може репрезентувати весь народ³⁶. 11 лютого відбулося спільне засідання комісій з питань законодавства і законності та з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин. Засідання тривало до 9 години вечора, але через відсутність кворуму жодного рішення не ухвалили. З огляду на це, підстав виносити питання на обговорення сесії не було. Однак питання вирішив Л. Кравчук. Кримські депутати пізно ввечері зателефонували додому голові Верховної Ради і попросили розглянути питання на засіданні Президії, щоб винести його на розгляд сесії від імені Президії. І Президія, з подачі Л. Кравчука, скористалася цим правом³⁷. З тим, аби зрозуміти обставини, в яких приймався закон про автономію Криму, з нашої точки зору, доцільним є розглянути позиції народних депутатів з питання прийняття закону. Голова Комісії з питань законодавства і законності О. П. Коцюба закликав підтримати автономію. На запитання народного депутата

С. В. Волковицького (м. Івано-Франківськ) чому на територіальну автономію не має право Донбас чи Галичина? Коцюба відповів: «Ні Донеччина, ні Харків, ні інші області в роки радянської влади не були такими автономними як Крим»³⁸. Як з'ясувалося із виступу заступника голови Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин А. В. Корнеєва, була пропозиція народного депутата Шкарбаня про створення кримськотатарської національної автономної республіки, але його не підтримали на комісії. На запитання народного депутата А. А. Сугоняки (м. Житомир) про правомочність референдуму в Криму О. Коцюба сказав, що дійсно, закону про референдум на Україні немає, але депутати Кримської обласної ради звернулися до Верховної Ради УРСР, щоб закріпити свій статус. В той же час він звертав увагу, що Тимчасове положення про референдум збіглося з основними положеннями Союзного закону про референдум і відповідними статтями конституцій Союзу РСР та Української РСР. Пропозиція народного депутата О. Є. Шевченка (м. Київ) спочатку повернути репресовані народи на свою територію, а потім провести референдум як і його пропозиція провести всеукраїнський референдум з цього питання не знайшла підтримки. Депутати не зважили і на позицію депутата С. В. Волковецького (м. Івано-Франківськ). Він говорив, якщо підставою для автономії Криму є серйозні економічні та екологічні проблеми, то слід негайно проголосувати Чорнобильську автономну РСР, Донецько-Криворізьку, Галицьку, Новоросійську тощо. Підтверджуючи кримськотатарську автономію, ми б створили небезпечний прецедент щодо перекроювання кордонів. Йдучи цим шляхом, ми б прийшли до громадянської війни. Натомість С. В. Волковецький, враховуючи очевидні проблеми в Криму, запропонував винести на сесію Верховної Ради питання про економічний, політичний, екологічний стан області, заслухати її керівників, представників уряду республіки і прийняти відповідну постанову. Оскільки, як стверджував депутат, створення кримської автономії як суб'єкта союзного договору є актом, який згідно з Декларацією про державний суверенітет України, спрямований проти її державності.

Народний депутат П. І. Осадчук (Івано-Франківська область) сказав, що ні результати референдуму, ні існування Кримської АРСР, яка була в 1921–1945 рр. за межами України, не можуть бути підставою для відновлення автономної республіки, оскільки зміна її статусу не була пов'язана з фактом входження до складу УРСР, а в межах УРСР існувала лише Кримська область, а це означає створення нової республіки. Натомість він запропонував створити автономний край, а в його межах кримськотатарську культурно-національну автономію. Натомість депутат В. М. Санін (Харківська область) закликав не уподібнюватися до бюрократів і підтримати результати волевиявлення народу, а депутат В. Б. Гриньов пригрозив вибухом у разі нехтування думки кримчан.

Узагальнюючим можна назвати виступ депутата В. І. Шишкіна (Кіровоградська область). Він заявив, що це питання ні з політичної, ні з правової точки зору не підготовлене і закликав глибше підійти до нього. Він поставив запитання: якщо це територіальна організація державного утворення, то за якою ознакою і для чого вона створюється? Територіальна організація має якісь певні цілі: економічні, політичні або цілі, пов'язані із захистом прав людини. А для того, щоб захистити економічні права Криму, зовсім не обов'язково створювати якесь державне утворення. Ніщо не заважає це робити в рамках української державності. Якщо переслідуються політичні цілі, заявив він, то про це треба відкрито сказати. Такий референдум має проводитися в межах всієї території України, а не в одному місці. Якщо ми змінюємо територіальний поділ Криму, нам необхідно сьогодні прийняти рішення про зміну Конституції. Або ми приймемо закон і будемо думати, як же нам змінити Конституцію? Тому, В. І. Шишкін підсумував: «Це питання недостатньо підготовлене, щоб приймати в ньому сьогодні остаточне рішення»³⁹.

Цікаву закономірність помітив депутат А. Ф. Ткачук (м. Хмельницький): «Коли якась республіка починає робити реальні кроки до незалежності, в цій республіці обов'язково мають з'явитися якісь національні або державні утворення, починаються чвари, бойкоти, блокади. Замість того, щоб працювати на суверенітет і стабілізацію, республіка втягується в боротьбу за

територіальну цілісність. Ця боротьба витягує з республіки останні сили.... Не так давно «Комсомольська правда» опублікувала карту майбутнього Союзу. На ній Україна зображена тільки на захід від Дніпра і, звичайно, без Криму. Аналізуючи ситуацію, можна констатувати: щоб ми тут не вирішували, Крим вже не буде українським»⁴⁰. Депутат звернув увагу на цікавий факт: ні у питанні про референдум, ні у рішенні обласної сесії народних депутатів про Україну взагалі не згадується. Вчора депутат Багров та інші його колеги говорили: «Ми про Україну не записали тому, що це і так ясно». Але що таке відтворення автономної республіки? На Україні її не було. Скоріш за все йдеться про створення республіки або про відтворення у складі Росії. Але це означає перекроювання кордонів⁴¹.

У відповідь на цей закид народний депутат Г. Д. Демидов (Кримська область) заявив: «Ми не хочемо, щоб і надалі в Криму хазяйнували міністерства і відомства як їм заманеться. Самі розпоряджатимемося своєю долею. Завершив обговорення Л. М. Кравчук. Він заявив, що він буде голосувати «за» і пояснив свою позицію двома аргументами: по-перше, більшість кримчан проголосувала за автономію і потрібно рахуватися з їх думкою, по-друге, щоб у Криму не розпочалися заворушення як в інших республіках⁴².

В результаті 253 з 355 народних депутатів України 12 лютого 1991 р. проголосували за те, щоб відновити у Криму автономну республіку⁴³. Проти закону було 18 осіб, 50 утрималося (як зауважила парламентський кореспондент Т. Рябчикова це була опозиція), 34 не взяли участь у голосуванні⁴⁴. У ст. 1 Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» говорилося: відновити Кримську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку в межах території Кримської області в складі Української РСР»⁴⁵. Зрозуміло, що прийнятий закон суперечив Конституції УРСР. Очевидно, що саме тому цього ж дня також була прийнята Постанова Верховної Ради УРСР «Про введення в дію Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Респуб-

ліки» та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР». В п. 1 Постанови зазначалося: «Закон про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» ввести в дію з дня його опублікування. В. п. 4 Постанови містилося доручення Комісії Верховної Ради УРСР з питань законодавства і законності підготувати відповідні пропозиції щодо змін і доповнень Конституції Української РСР⁴⁶. В. П. Терехов підготував аналітичну довідку, в якій порахував скільки депутатів з яких регіонів проголосували «за» чи «проти» автономії. За його даними проти автономії проголосувало 75 % депутатів Львівської та Івано-Франківської областей, 70 % Ровенської, 66 % Волинської, 50 % міста Києва, 13 % Донецької, 8 % Одеської і 4 % Луганської. Крім того, він відзначив, що з тих, хто не підтримали автономію 29 % закінчили вузи Львова, 12 % Києва. А тих, хто закінчив вузи Одеси, Харкова, Дніпропетровська, лише одиниці⁴⁷.

Отже, як бачимо, з метою відторгнення Кримської області із складу України, російська влада через потужну п'яту колону спочатку взяла курс на проголошення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки у складі УРСР, а згодом почала активно поширювати сепаратистські ідеї як серед місцевого політикуму, так і серед місцевого населення. З цією метою, в тому числі, відбувалося «заякування» місцевого населення «українськими націоналістами» та проводилася активна робота на протиставлення українців одних регіонів українцям інших. Таким чином, ми бачимо, що тактичні паттерни російського вищого керівництва та спеціальних служб на розкол українського суспільства та дезінтеграції території України фактично залишалися такими ж, як на початку 1990-х років, у період 2004–2005 років та 2013–2014 років. Отже, має бути вироблена довгострокова стратегія протидії цим зусиллям з боку російської держави.

1. Декларация Верховного Совета СССР «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав». URL: <http://www.migimo.ru/razdel/74/> 2. Глинський Б. Вчителі загрожують страйком //

- Кримська правда. 1991. 4 січня. С. 1. **3.** *Дмитрієв В.* Де купити зошити // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 3. **4.** *Про невідкладні заходи щодо поліпшення продовольчого становища в 1991 р.:* Указ Президента СРСР // Кримська правда. 1991. 12 січня. С. 1. **5.** *Османов Ю. Б.* Гарантії малим народам. Виступ голови комітету у справах депортованих народів Кримського облвиконкому Ю. Б. Османова на четвертому з'їзді народних депутатів СРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **6.** *Орієнтуючись* на стимул зростання, а не на дільбу. Виступ народного депутата УРСР В. В. Курашина на сесії Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **7.** *Верченко В.* У нас один колодязь...Невже захоплювати землю «цікавіше», ніж одержувати на законній підставі? // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 2. **8.** *«Звісточки»* з далека // // Кримська правда. 1991. 5 січня. С. 3. **9.** *Цавро Ю. С.* Хотів би сказати скептикам // Кримська правда. 1991. 18 січня. С. 2. **10.** *Путілов І.* 25 років автономії. Як референдум 1991 року змінив історію Криму. URL: <https://ua.krymr.com/a/27501048.html> **11.** *Ми чекаємо змін* // Кримська правда. 1991. 1 січня. С. 1–2; *Зайцева А.* Кому це потрібно // Кримська правда. 1991. 10 січня. С. 1; *Шахнюк О.* Що нам дасть автономія? // Кримська правда. 1991. 10 січня. С. 1; *Александрук А.* В інтересах усіх народів // Кримська правда. 1991. 8 січня. С. 1; *Що дасть* нам самостійність // Кримська правда. 1991. 11 січня. С. 1. **12.** *«Скажемо так «Автономії»* // Кримська правда. 1991. 8 січня. С. 1. **13.** *Конституція* (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#iii> **14.** *«Скажемо так «Автономії»*. С. 1. **15.** Там само. **16.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Референдум: кому що вигідно? // Кримська правда. 1991. 17 січня. С. 2. **17.** *«Скажемо так «Автономії»*». С. 2. **18.** Там само. С. 1. **19.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. С. 2. **20.** *Павленко Д. В.* «Демократія по-львівському» // Кримська правда. 1991. 9 січня. 1991. 14 січня. С. 1. **21.** Там само. **22.** *Плюралізм по-львівському* // Кримська правда. 1991. 14 січня: С. 1. **23.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. **24.** *Лист* до редакції // Кримська правда. 1991. 16 січня. С. 1. **25.** *Кондратенко Л.* Тим хто проти // Кримська правда. 1991. 16 січня. С. 2. **26.** *Кравчук Л. М.* Выступление на сессии Верховного Совета Крымской АССР // Кримська правда. 1991. 26 жовтня. С. 2. **27.** *«Ні»* підступам націоналістів // Кримська правда. 1991. 19 січня. С. 1. **28.** *Від обласної* (центральної комісії) з питань референдуму в Кримській області // Кримська правда. 1991. 19 січня. С. 1. **29.** *Клименко А., Козубський В., Форманчук А.* Цит. праця. **30.** *Староверов Г.* Зв'язують надії з Автономією // Кримська правда. 1991. 18 січня. С. 2. **31.** *Ще раз* про участь у голосуванні // Кримська правда. 1991.

18 січня. С. 1. **32.** *Про всенародне* голосування (референдум СРСР): Закон СРСР // Кримська правда. 1991. 3 січня. С. 2. **33.** *Звернення* до Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки // Кримська правда. 1991. 25 січня. С. 1. **34.** *Багров М. В.* Правовий шлях до державності // Кримська правда. 1991. 26 січня. С. 2. **35.** Там само. С. 2. **36.** *Рябчикова Т.* На то була воля народу // Кримська правда. 1991. 16 лютого. С. 1–2. **37.** Там само. С. 2. **38.** *Як вирішували* долю Криму. Із засідання Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 23 лютого. С.1. **39.** Там само. С. 2. **40.** Там само. С. 2. **41.** Там само. **42.** Там само. **43.** *Бути* Автономній Республіці // // Кримська правда. 1991. 13 лютого. С. 1. **44.** *Рябчикова Т.* Перший крок, він найважчий // Кримська правда. 1991. 19 лютого. С. 1. **45.** *Про відновлення* Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки // Кримська правда. 1991. 15 лютого. С. 1. **46.** *Про введення* в дію Закону Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки» та про поповнення складу Верховної Ради Кримської АРСР: Постанова Верховної Ради УРСР // Кримська правда. 1991. 19 лютого. **47.** *Терехов В. П.* Коментар народного депутата // Кримська правда. 1991. 22 лютого. С. 2.

***Suddia Yuliia.* Historical creations and political preconditions of Crimean anexia**

The occupation of the Autonomous Republic of Crimea turned out to be an absolute surprise for the overwhelming majority of the Ukrainian population. As the society as a whole, as well as political scientists and decision-makers, it was hard to imagine that the «fraternal people» was able to implement the annexation of the Ukrainian peninsula. However, as will be shown below, the seizure by the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea was not impulsive, and moreover, «forced» step by the President of the Russian Federation, Vladimir Putin. The aggressive policy aimed at the removal of the Autonomous Republic of Crimea from Ukraine by the leadership of the Russian state began even before the formal collapse of the USSR. And this is important to remember, including in order to develop long-term strategies for counteracting the Russian Federation.

With the aim of rejecting the Crimean region from Ukraine, the Russian authorities, through a powerful fifth column, initially took the course on the proclamation of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic as part of the Ukrainian SSR, and subsequently began to actively disseminate separatist ideas both among local politicians and among the local population. For this purpose, among other things, the «intimidation» of the local population by «Ukrainian nationalists» took place and an active work was carried out on the opposition of

Ukrainians from one region to the Ukrainians of others. Thus, we see that tactical patterns of Russian top management and special services for the split of Ukrainian society and the disintegration of the territory of Ukraine, in fact, remained the same as in the early 1990's in the period 2004–2005 and 2013–2014. Consequently, a long-term strategy to counter these efforts by the Russian state should be developed.

Keywords: Crimean region, autonomy, Crimean Tatars, referendum, separatism.

Зміст

Розділ 1. Етнополітологія та етнодержавознавство

<i>Кресіна І. О., Явір В. А.</i> Етнокультурна автономія як механізм протидії етнополітичним претензіям Угорщини	3
<i>Дубова С. В.</i> Нормативно-правове забезпечення культурних потреб національних меншин в Україні	15

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

<i>Кресіна І. О., Тарасюк В. М.</i> Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні	27
<i>Кіянка І. Б.</i> Публічна політика та популізм у XXI столітті: приклад США	41
<i>Стойко О. М.</i> Інформація як інструмент політики держави: критичний підхід	52
<i>Авдеєнко О. Д.</i> Андроцентризм і його прояви в мовному полі	60
<i>Баскакова Ю. В.</i> Організаційні засади діяльності комітетів Верховної Ради України: теоретичні та практичні аспекти	76
<i>Газізов М. М.</i> Основні завдання державної політики України в умовах зростання загроз національній безпеці	89
<i>Гнатко М. М.</i> Політична міфологія як чинник національної безпеки суспільства	101
<i>Калініченко Б. М.</i> Особливості застосування маніпулятивних технологій в інформаційних війнах	114

<i>Кукуруз О. В.</i> Взаємодія політики і права: інформаційна складова	125
<i>Резнікова О. О.</i> Концептуальні засади національної стійкості	135
<i>Доскіч Л. С.</i> Трансформація політико-правових механізмів участі членів локальних спільнот в процесі адміністративно-територіальної реформи: польський досвід та українські реалії	146
<i>Зорін К. М.</i> Досвід Республіки Польща у здійсненні парламентського контролю над розвідувальними органами	158
<i>Шипіка А. В.</i> Проблеми соціалізації політичної еліти — народних депутатів України — в умовах розвитку парламентаризму	168
<i>Гуга З. І.</i> Про позитивні дії як принцип гендерної політики	182

Розділ 3. Міжнародна політологія

<i>Оніщенко І. Г.</i> Геополітичні ризики у новій політичній конфігурації світу	193
<i>Петров В. В.</i> Гібридна війна як наслідок пошуку «нового обличчя» війн сучасного типу	204
<i>Суддя Ю. В.</i> Історичні витоки і політичні передумови анексії Криму	213

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

Вимоги до оформлення статей збірника «Держава і право»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків (10 сторінок з переліком літератури).
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 81

Науковий редактор *І. О. Кресіна*
Художнє оформлення *В. С. Жиборовського*

Підп. до друку 20.09.2018. Формат 60 x 84 ¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 13,44. Наклад 200 прим.

ТОВ «Видавництво «Юридична думка»
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69